

Іван
Карпенко-Карий

СТО ТИСЯЧ

Згідно з новою
програмою
Міністерства
освіти і науки
України

 Vivat
видавництво

АНОТАЦІЯ

Яскраві характери, життєві колізії, соковита мова творів нікого не залишать байдужим! Сюжети цих драматичних комедій не втратили актуальності, і над проблемами, порушеними в них, варто замислитися і сьогодні.

ISBN 978-966-942-221-7

© Канкава А. Н., ілюстрації, 2018

© ТОВ «Видавництво “Віват”», 2018

Іван Карпенко-Карий

СТО ТИСЯЧ

Сто тисяч

Комедія в 4 діях

Дієві люде

Герасим Никодимович Калитка — багатий крестьянин.

Параска — жінка його.

Роман — син їх.

Савка — кум Герасима, крестьянин.

Бонаventura — копач.

Невідомий — єврей.

Гершко — фактор.

Мотря — наймичка.

Клим — робітник.

Дія перша

Ява І

В хаті яку хвилину нема нікого; входе Невідомий.

НЕВІДОМИЙ. Нікого нема... Охо-хо-х! Трудно теперечки жить на світі. А через чево і трудно? Через того, що багато розумних понаставало... Усі торгують, а покупателі тільки глазами купують, і торгівлі нема — один убиток. Так я сібе видумал нову комерцію; хорошій будєт гендель, ежелі удасться... Попробуєм!..

Ява II

Роман і Невідомий.

НЕВІДОМИЙ. Здрастуйте вам!

РОМАН. Здоров!

НЕВІДОМИЙ. Це хата Герасима Никодимовича
Калитки?

РОМАН. Це.

НЕВІДОМИЙ. А де ж сам хазяїн?

РОМАН. Вони в город поїхали, сьогодні повинні бути
назад.

НЕВІДОМИЙ. Я з ним відался, і он сказав, щоб
я приїхав.

РОМАН. Може, й вони через годину будуть.

Ява III

Ті ж і Копач.

КОПАЧ. Ура! Тепер суд гласний, накриває жидків часний! Хе-хе-хе!

НЕВІДОМИЙ. А ви разлі часний? Не похоже.

КОПАЧ. Не та рожа? Ха-ха-ха!

НЕВІДОМИЙ. Прощайте! Я навідаюся опісля, бо у мене є діло до Смоквинова. *(Пішов.)*

Ява IV

Копач і Роман.

КОПАЧ. Ха-ха-ха! Заметь — це пройдисвіт! Я їх багато бачив, у меня опит і практика. Я на них насмотрелся... Командовал зводом, так пров'янт і фураж часто получав, знаю їх, да і они меня знають! Тепер літ тридцять в одставке, по світу вольно я ходжу і в очі сміливо усім гляжу... Стихи... Ха-ха-ха! А батько купчу й досі ще не совершив?

РОМАН. Ще в городі.

КОПАЧ. Хотів поздравити його з придобуттям земельки... А Прасковья Іванівна?..

РОМАН. У попа.

КОПАЧ. Так! Торічеллієва пустота... Хе-хе-хе! Ти цього не знаєш — це з фізики. В такому разі — адіо! К обідю я прийду. (Пішов.)

Ява V

Роман, потім Мотря.

РОМАН. Наче і розумний, а дурний. Тридцять літ шукає кладів, і голий став як бубон, бо все на кладах, кажуть, прокопав... І все він зна — тільки нічого не робе. (*Іде до дверей і гука.*) Мотре, та йди-бо сюди!

МОТРЯ (*за дверима*). Чого там? Нема мені часу.

РОМАН. Та нам, мабуть, не буде часу і вмерти. Іди-бо! Зашиєш мені сорочку, геть розпанахав рукав, а мати десь пішли. Хочеться мені з Мотрею побалакати, то нема за чим у хату йти, так я нарешне розірвав рукав.

Входе Мотря.

Заший. (*Показує.*)

МОТРЯ. Де це ти так розпанахав?

РОМАН. Зачепився за вила.

Мотря зашива, Роман її цілує.

МОТРЯ (*б'є його кулаком*). А це що? А тпруськи!

РОМАН. Хіба не можна? Ми ж восени поженимось. Чула, що батько казав?

МОТРЯ. То тоді і цілуватись будемо, а тепер зась! Може, ще батько шуткував, а ти вже й губи розпустив.

РОМАН. Ні, це не шутка. І мати казала, і батько казав, що кращої невістки не треба.

МОТРЯ. Уже зашила. Іди собі, я не маю часу теревені править, та он вже батько приїхали.

РОМАН. Батько? Справді.
Мотря вибіга.

Ява VI

Герасим і Роман.

ГЕРАСИМ. А ви чого тут збіглись, роботи нема, чи що?

РОМАН. Та я розірвав рукав... Мотря зашила.

ГЕРАСИМ. А мати ж де?

РОМАН. Пішли до попа...

ГЕРАСИМ. Знайшла празник. Іди ж до роботи, бо там роти пороззявляють та й стоятимуть. Нехай коней розпряжуть, а збрую зараз однеси в комору, щоб якої реміняки не порізали на батоги.

РОМАН. Добре. Тут жид якийсь питав вас і Копач.
(Вийшов.)

ГЕРАСИМ (один). Жид — то діло, а Копач — морока. Ху! Слава Богу, справився з ділами: совершив купчу, і земельки прибавилось. І бумага зелена, мов земля, укрита ярстом!.. Ох земелько, свята земелько, Божа ти дочечко! Як радісно тебе загібати докупи, в одні руки... Приобрітав би тебе без ліку. Легко по своїй власній землі ходить. Глянеш оком навколо — усе твоє; там череда пасеться, там орють на пар, а тут зазеленіла вже пшениця і колосується жито; і все то гроші, гроші, гроші... Кусочками, шматочками купував, а вже і у мене набралось: тепер маю двісті десятин — шматочок кругленький! Але що ж це за шматочок! Он у Жолудя шматочок — так-так! — однієї шпанки ходить дванадцять

тисяч, чотири чи п'ять гуртів випасається скоту. Та що? Свиной одних, мабуть, з тисяча, бо то ж зимою тільки біля свиной шість чоловіка день при дні працює!.. І яким побитом Жолудь достав таку силу грошей — не зрозумію... Я сам пам'ятаю, як Жолудь купував баранців, сам їх різав, торгував м'ясом у різницях, а тепер — багатир. Де ж воно набралось? Не іначе, як нечистим путем! Тут недоїдаєш, недопиваєш, день при дні працюєш, жінка з діжі рук не виймає — і тільки ж всього-на-всього двісті десятин, а то ж, мабуть, і в десять тисяч не вбереш. Не спиться мені, не їється мені... Під боком живе панок Смоквинов, мотається і туди й сюди, заложив і перезаложив, — видко, що замотався: от-от продасть або й продадуть землю... Ай, кусочок же! Двісті п'ятдесят десятин, земля не перепахана, ставок рибний, і поруч з моєю, межа з межею. Що ж, копиталу не хватає... Маю п'ять тисяч, а ще треба не багато, не мало — п'ятнадцять тисяч! Де ти їх візьмеш? Прямо, як іржа, точить мене ця думка! Де їх взять?.. Хіба послухать жидка, піти на одчай, купити за п'ять тисяч сто тисяч фальшивих і розпускать їх помаленьку: то робітникам, то воли купувать на ярмарках... Мужик не дуже-то шурупає в грошах, йому як розмальована бумажка, то й гроші. Страшно тільки, щоб не влопатись... Обіщав жид сьогодні привезти напоказ. Може, це він уже й заходив. Цікаво дуже бачити фальшиві гроші.

Ява VII

Савка і Герасим.

САВКА. Здрастуйте, куме! Добре, що я вас дома застав.

ГЕРАСИМ. А навіщо ж то я вам так пильно потрібен?

САВКА. Відгадайте! Шкода, не відгадаєте... Грошей позичте, куме! Карбованців з сотню, до Семена.

ГЕРАСИМ. Я ж кажу, що так!.. Виходить: недовго думавши — давай! Хіба у мене банк, чи що?

САВКА. Та до кого ж ти і вдаришся? Жид злуpe такого проценту, що ніяк не викрутишся потім.

ГЕРАСИМ. Хто ж тепер, куме, не лупить? Лупи та дай.

САВКА. То вже лупіть краще ви, куме, та дайте.

ГЕРАСИМ. Нема! Хоч носа відкрути, то й десятки зайвої не витрусиш — всі віддав за землю.

САВКА. Де ж ті гроші, куме?

ГЕРАСИМ. Та Господь їх знає. Я й сам не раз, не два над цим думав.

САВКА. Чув я, що Жолудь нечисті гроші має, від самого, не при хаті згадуючи, сатани, то, може, й другі так саме достали... Тільки де ж вони з ним познайомились і як? От що цікаво! Вже ж і я не полохливого десятка, пішов би до нього в гості у саме пекло: надокучило отак раз у раз позичати, нехай би дав, іродів син! Чи душу йому, луципірові, треба, то нехай би

брав, бо без душі, мабуть, легше, як без грошей. Я вам, куме, признаюсь, що сам ходив під Івана Купайла, як мені казано, на роздоріжжя... Повірите, звав, нехай Бог простить, Гната безп'ятого! Так що ж — не вийшов, тільки налякав.

ГЕРАСИМ. Цікаво! Розкажіть, будь ласка...

САВКА. Знаєте, за третім разом, як я гукнув: «Вийди до мене, безп'ятий, я тобі в ніжки уклонюся, до смерті слугою твоїм буду!..» А він — і тепер моторошно — зайцем мимо мене — тільки фа! аж свиснув, та: «Хо-хо-хо!» То я тікав з того місця, мало дух з мене не виперло... Прости Господи! Дві неділі слабів: бувало, тільки що шерхне, так увесь і затремтю, і волосся на голові підніметься. На превелику силу одшептала Гаврилиха.

ГЕРАСИМ. Не надіявся, куме, щоб ви такі сміливі були...

САВКА. Ну, а що ж його робить, коли грошей треба день у день! От і тепер: післязавтрього строк платить Жолудю за землю, держу там у нього шматочок, а тут не вистача. Договір же такий: як грошей в строк не віддам — хліб зостанеться за Жолудьом без суда. Та що там балакать! От, ей, правду вам кажу, куме: якби знав, що за цим разом дасть, знову пішов би кликати, так грошей треба.

ГЕРАСИМ. Сміливі, сміливі ви, куме... З вами і не такі діла можна робить.

САВКА. Ха! Чого там боятися? Страшно тільки без грошей, а з грішми, сказано ж, і чорт не брат.

ГЕРАСИМ (*набік*). Треба це на ус закрутити.

САВКА. Куме! Та, може ж, таки найшлася б у вас там яка сотняга? Позичте! Батьком буду величать.

ГЕРАСИМ. Що його робить? Хіба от що: я, знаєте, сам позичив оце у Хаскеля для домашнього обиходу; тільки платю п'ять процентів у місяць. Коли дасте п'ять процентів, то я поділюся з вами, так уже, для кума.

САВКА. П'ять?.. Та що маєш робить... І за це велике спасибі, давайте.

ГЕРАСИМ. Принесіть же мені запродажню запись на воли.

САВКА. Як? Хіба ж я вам воли продав?

ГЕРАСИМ. Вийде так, ніби продали... Ніби! Розумієте? А я ті самі воли віддам вам до Семена, а на Семена ви віддасте мені сто карбованців, і запродажню я розірву, а як не віддасте, то я візьму воли... Так коротча справа.

САВКА. Це добра справа!.. То й воли до вас вести, чи як?

ГЕРАСИМ. Ні. Ви підіть у волость, то писар знає і напише таку запродажню як слід, а ви запродажню принесете мені, то я вам гроші дам.

САВКА. Та візьміть, куме, векселя, навіщо вам ця плутанина?

ГЕРАСИМ. Ні, куме, я переконався, що запродажня надійніше векселя...

САВКА. Так... Ну, добре. То вже ж, мабуть, завтра принесу. А ви дома будете завтра?

ГЕРАСИМ. Дома.

САВКА. Так... Прощайте. (*Набік.*) Е, куме, мабуть, і в тебе нечисті гроші, і в тебе душа вже не своя. (*Зітхає, виходить.*)

ГЕРАСИМ (*сам*). Одважний чоловік! До чорта ходив і на все піде за гроші, а я візьму з нього вексель. Найшов дурня! Продавай воли — бери гроші... не віддаси грошей — давай воли, бо то ж мої, я вже їх купив, я вже не буду править грошей, а воли давай. Так надешніше.

Ява VIII

Герасим і Невідомий.

НЕВІДОМИЙ. Здрастуйте вам!

ГЕРАСИМ. Здрастуй. (*Набік.*) Той самий жид... аж мороз поза шкурою пішов. Ну що?

НЕВІДОМИЙ (*озирається*). А нічого...

ГЕРАСИМ. Приніс?

НЕВІДОМИЙ. Є.

ГЕРАСИМ (*зітхнув*). Показуй.

НЕВІДОМИЙ (*оглядається кругом, загляда у вікно, потім виймає гроші, все нові, несе до столу, розклада на столі*). Теперечки пізнавайте, поштенний, де тут фальшиві, а де настоящі?

ГЕРАСИМ (*довго розгляда, придивляється на світ*). От так штука! От так штука! Не вгадаю! (*Розгляда.*) Не вгадаю!

НЕВІДОМИЙ (*знову зазира у вікно*). І ніхто не вгадає. Я присягну на Біблію, що всякий прийме! Ето робота первий сорт. Ми не робимо такой дрянї, як другі... Їх роблять у англичан, і англичанин їх возить, а я у нього агентом.

ГЕРАСИМ. Ну й зроблені, ну й зроблені — прямо настоящі, і не кажи... Як дві каплі води, всі однакові... руб — руб, три — три — однаковісінькі! Покажи ж, будь ласка, котра фальшива?

НЕВІДОМИЙ. Оце одна — руб, а це друга — три.

ГЕРАСИМ. Оці-о? Оці? Та ти давай мені таких грошей хоч лантух — прийму. Як же ти їх розбираєш?

НЕВІДОМИЙ. Ми?.. Ето секрет. Нащо вам усе знать? Товар нравиться — візьміть, не нравиться — не беріть. Ми не нуждаємося в покупателях; ми їх розпустили і розпускаємо, може, мільон, і всі благодарять... Ви знаєте, теперечки етих денег скрізь доволі, може, і у вас у кишені єсть такі самі.

ГЕРАСИМ. Ну, так! Звідкіля вони у мене візьмуться? Хіба дав хто, справді? Ану, глянь. *(Показує свої гроші.)*

НЕВІДОМИЙ *(розгляда)*. Как нема, коли є!.. От одна трьохрубльовая, от друга... Хе-хе-хе! Ето усе нашей фабрики.

ГЕРАСИМ. Свят, свят, свят! Та ти брешеш?

НЕВІДОМИЙ. Побей меня Бог.

ГЕРАСИМ. Диво! От так штука! Оце, кажеш, фальшиві? Це я взяв від Жолудьова прикажчика. Виходить, їх у Жолудя доволі є... Он як люди багатіють. Я їх помітю: надірву краї... От тільки одно мені дивно: чом же ти сам не торгуєш на ці гроші, а тільки другим наділяєш?

НЕВІДОМИЙ. Ви все любопитнічаєте. Ну, а отчего ви не продайте фальшивих денег? Відіте, у всякого своя комерція. У нас фабрика на весь світ, другой такой фабрики нема; ми продаюм тисячу за п'ятдесят рублей... Разлі ето не торговля, по-вашему? Ми заробляємо мільони, а люде в двадцять раз больше... Ну, а якби ми самі за еті деньги товари купували? Хто б тоді так дешево робив гроші?

ГЕРАСИМ. І то правда. (*Розгляда гроші.*) Не надивуюсь! Настоящі, натуральні! Помітю й ці. (*Надрива краї.*)

НЕВІДОМИЙ. У нас порядок; фірма почтенная, товар з Лондона прямо їдуть в кожаних мішках; ежелі возььмоте, то скажіть, скільки вам нужно, — я буду телеграму пускати у Адесу, і англичанин сам вивезеть їх на нашу станцію.

ГЕРАСИМ. Розпалилась до них моя душа... Сто тисяч візьму!

НЕВІДОМИЙ. Нехай вам Бог помагає! А коли вивезти?

ГЕРАСИМ. Сьогодні у нас субота... У понеділок можна?

НЕВІДОМИЙ. Можна, зачем не можна — усе можна!

ГЕРАСИМ. А ці дві бумажки ти дай мені, може, я пробу зроблю: куплю на них що-небудь.

НЕВІДОМИЙ. Навіщо, коли у вас свої є? А между прочім, візьміть. Так у понедельнік увечері ви будете на вокзалі у тому місці, де для мужчін і для дам, — розумієте?

ГЕРАСИМ. Розумію.

НЕВІДОМИЙ. Прощайте. (*Іде.*) Дай вам Бог з моєї легкої руки зробиться мільонером!

ГЕРАСИМ. Спасибі.

Невідомий виходить.

(*Сам.*) Тепер коли б розмінять фальшиві гроші в казначействі... Самому страшно, щоб не влопаться... Хіба кума взять у компаньйони? Що ж, коли він чорта не боявся, то не побоїться казначея, щоб розмінять гроші.

Кращого компаньона, як кум, не знайти!
Входє Копач.

Ява ІХ

Герасим і Копач.

ГЕРАСИМ. От чортяка принесла цього бродягу! Півобіда сам злопає і на перешкоді ділові стане... Треба його як-небудь вирядить.

КОПАЧ. Здоровенькі були! Як поживаєте, що поробляєте, кого виглядаєте? Хе-хе!

ГЕРАСИМ. Хоч голий, так веселий! Здрастуйте.

КОПАЧ. Поздравляю з придбанням земельки, дай Бог ще стільки прикупить... Безподобная у вас вода, зараз пив, і містечко у леваді біля верби гарне. Отам би каші наварить з таранькою та попоїсти по-чумацьки... Хе-хе-хе!

ГЕРАСИМ. Мабуть, голодний, бо змаху про кашу забалакав.

КОПАЧ. Хе! Я зразу все обняв оком! У вас новий забор і добре зроблений, тільки б ще треба по одній дошці дати, а то скотина буде закладати під лату голову, то позриває. Опит... Хе-хе-хе! Тільки гляну, зараз бачу.

ГЕРАСИМ. Я й сам бачу, та грошей нема.

КОПАЧ. Так-так. Хе-хе-хе! Грошей нема, а земелька росте й росте! Люблю за підприємчивість! Так, так, Никодимович! Скупуйте помаленьку, скупуйте! Єй-богу! Чого ви? Думаєте — шуткою? Які тут шутки? Хазяйственный мужик — велике діло! Ворухіться,

ворушіться! Крутіть головою: купили у Борща, купуйте у Смоквинова, а там у Щербини... Пани горять, а мужички з пожару таскають... Це не пустяк! Ви як полагаете? Вони привикли омари там, шампанське — от грошки й ухнули, а там і іменія ахнули! А ви — галушечки, картопельку, кулешик, чехоньку, та й то не щодня, а воно жирок і наростає... Гляньте навколо: Жолудь — десять тисяч десятин, Чобіт — п'ять тисяч десятин, Пузир — три тисячі; а тут і ви помаленьку та помаленьку прикупуйте та прикупуйте.

ГЕРАСИМ. Що там я купив, і балакать не варт.

КОПАЧ. Одразу ж не можна! Ви візьміть примір з свині: от вона ходить на подвір'ї худа, обдрипана, а закинули ви її в саж, стали харчі кращі давать — то вона помалу й отягнеться, а там і сало наростає, — так і ви... Опит — велике діло!

ГЕРАСИМ. Спасибі! То це ви мене з свинею рівняєте?

КОПАЧ. Не в тім річ! Ви не обіжайтесь — це примір. Ви не взирайте! Помалу, помалу і у вас сала набереться доволі, тоді порівняєтесь з Чоботом, а може, і з Жолудьом... На все свій час, своє врем'я. Не можна ж зразу, в тім і примір. Практика, опитність — велике дело. Вас вже не обманеш, ви всякого обманете, а це велике дело, коли не тебе за чуба держать, а ти других за чуба держиш. А ви як полагаете? Хе-хе-хе! Ви глянули кобилі в зуби і наскрізь її бачите, — опит! Від того у вас лошата он які. Ви не купите чорт батька зна чого! А воно і виходить, що скрізь іде на користь. А то повидумували:

ячмінь — голак, а він родить не так; озимий — ріпак, а сівач — дурак; пшениця — кримка, а в штанях дірка; жито шампанське — баловство панське... Хе-хе-хе!

ГЕРАСИМ. Ох, Бонавентура Бовтурович, все то добре, що ви кажете, тільки речі ваші не гроші, за них земельки не купиш, а тут грошей, грошей, грошей треба. Ось під боком лежить земелька, а я слину ковтаю. Та яка земля? Неперепахана, ставок рибний, і з моєю межа з межею!

КОПАЧ. Потрошку, потрошку — пам'ятайте мій примір. От ви б самі ставочок тут унизу викопали, рибу завели: лини, карасі... Нема краще, як м'ясо свинина, а риба линина. Хе-хе-хе!

ГЕРАСИМ. Викопаем. Може, ви вже грошей знайшли, то позичили б на хазяйство?

КОПАЧ. І це діло таке, що одразу не можна, — ще не наскочив! Я вам по секрету скажу: тут єсть один предмет... Ні, не буду говорити — я вас повезу, самі побачите. Це не пустяк, діло важне; примети такі, що не можна сумніватися, верьте!

ГЕРАСИМ. Ет! Ви тільки хвалитесь... Тридцять літ шукаєте грошей, а нічогоісенько не знайшли.

КОПАЧ. Як не знайшов?! А дерево окам'яніле ви не бачили? От поїдемо, я вам покажу, стоїть подивиться: пудів п'ять важить, всі листочки, всі віти так, як напечатано! А ступку мідну, червоної міді, тільки товкач перебитий... А сковороду — отака сковорода... Запорозька, видно, ковбаси піджарювали... Предмети інтересні для науки; я їх одіслав одному професорові...

забув, як фамілія... він кургани розкопує...

ГЕРАСИМ. Чортзна-що, аж нудно слухать!.. Ви грошей давайте!

КОПАЧ. Я чувствую, що аж тут моя судьба розрешиться... Всякому своє — вірте, що Провіденіє недурно указало мені цей путь, — будуть і гроші. Отоді зашумить Бонавентура-копач!

ГЕРАСИМ. Що ж би ви зробили, якби гроші викопали?

КОПАЧ. Зараз би поїхав в Париж.

ГЕРАСИМ. Чого? Щуп оцей показувать? Та ви ж і балакать по-їхньому не вмієте.

КОПАЧ. О, я їм скажу... та все одно ви не зрозумієте!

ГЕРАСИМ. Е, бачите, ви не вмієте, та вже й круть-верть.

КОПАЧ. Не вмію? Вів ля Буланже, вів ля Ельзас, аб-а Ельман! Оле куто ля фуршет!.. Оле кашон, ля помдетер, вів ля патрі!.. А що?

ГЕРАСИМ. Та хто його знає що! Чую тільки, що не по-нашому лопочете.

КОПАЧ. В тім сила! Ви собі думаєте, що це дурак який ходить?

ГЕРАСИМ. Та хто його знає.

КОПАЧ. То-то бо й є! А я мовчу і таки свого доб'юсь... а тоді і будете руками об поли бить... Хе-хе-хе! Наука, Никодимович, наука! Можна пожаліть, що ви сина не вчили, а я б коло нього був позанявся, і він би знав французького язика не хуже мене: для того є самоучитель, Марго й другі книги.

ГЕРАСИМ. Що там наука? Забавка дитяча! На біса йому здалося отак лопотать язиком, як ви оце лопочете, хіба гиндиків дражнить? Я придивився: як тільки вчений, так і голодрабець: ні землі, ні грошей, і таки дурень дурнем — застав його коняку запрягать, то й не запряже, він зараз полізе по книжках, по тих рихметиках шукать, як це робиться.

КОПАЧ. Практики нема. А от я запряжу вам в яку хочете збрую: хоч в затяжний хомут, хоч у шори... Хе-хе-хе! А от в шори ви і не запряжете!

ГЕРАСИМ. Що ні, то ні. Я їх і не бачив, які вони.

КОПАЧ. Хе-хе-хе! От бачите... і тут наука... Ні, ви против науки не ідіть! Без науки, без струменту, без опиту, куди не повернися, нічого не зробиш. От і в службі: я був первий в цілій дивізії! Хто найкращий їздок? Копач! Хто хрунтовик? Копач! Хто службу зна як своїх п'ять пальців? Копач! Хе-хе-хе! Мамінькині синки в картишки грають, на тройках роз'їжджають, а Копач в караулі, за уставом сидить, всяку службу за них справляє; від того не то що, а й сама норовиста коняка, коли на неї сідав Копач, чула — в шенкелях чула — опит і науку і, як дитина, покірно ходила перед фрунтом!.. Ні, ви, Никодимович, проти науки не йдіть.

ГЕРАСИМ. Вчений поки Бога змалює, то чорта з'їсть. Та це все чортзна-що ми балакаєм; краще ви скажіть мені, чи не знаєте багатой дівчини для мого Романа? Ви по світу ходите, то повинні знать, де є багаті дівчата.

КОПАЧ. Знаю. Як не знать — знаю... От хоч би

й у старшого Пузиря — дві дочки на возрасті. Я у них як дома.

ГЕРАСИМ. А скільки Пузир дасть приданого за дочкою грішми? Як думаєте?

КОПАЧ. Не скажу. А тим часом спрос не біда. А знаєте що? А ви кажіть: що? А от що! Поїдемо ми завтра з Романом до Пузирів... Так, ніби поросят купувати, — у них завод добрий. Там кабани, прямо хоч лягай на спині. Круп отакий... ребра круті, ніжки коротенькі; як добре угодуеш, пудів вісім сала! Вам таки треба парочку поросят таких купить. Свині — ґрунт у хазяйстві: і сало, і ковбаси, і окороки — та й продать можна. Пузир продав двадцять годованих кабанів і згріб тисячу карбованців.

ГЕРАСИМ. Тисячу? Оце ґрунт, що гроші можна заґрібать, а окороки — то німецька вигадка.

КОПАЧ. Ой, не кажіть! Якби оце окорок, та горчиця, та горілки чарку — як би ви смакували!

ГЕРАСИМ. Ви таки, мабуть, любите по-панськи: хоч не їсти, то побалакать про смачну їжу.

КОПАЧ. Не в тім річ! Заговорили за дівчат, а звели на свиней. Що ви скажете на моє пропозиція їхать до Пузиря на оглядини?

ГЕРАСИМ. А що ж, з Богом! Хіба коней наймать, чи що?

КОПАЧ. Жаль тільки, що Роман французького язика не знає, а то ми б там з ним жуків пускали — жеркотали б по-французькому... Хе-хе-хе! Це важний предмет.

ГЕРАСИМ. Та це чортзна-що! Ви ударяйте на гроші —

гроші всьому голова.

Входе Роман.

Ява Х

Ті ж і Роман.

РОМАН. Здрастуйте вам ще раз.

КОПАЧ. Здоров, здоров, ле-козак.

РОМАН. Ідїть, тату, обідать, ми вже пообідали.

КОПАЧ. Ходім, ходім, а то я нагадав окороки та так розтривожив апетита, що аж слина котиться.

ГЕРАСИМ. Ну, ходім, замість окорока борщу та каші попоїмо, а ти, сину, сходи до Московчука, нехай він тебе підстриже під польку.

РОМАН. Для чого?

ГЕРАСИМ. Тут таке діло, сину: завтра неділя, то зберешся раненько, поїдеш з паном Копачем до Пузирів. Запряжеш пару сірих жеребців у нового хвургона і сам одягнешся по-празниковому.

РОМАН. А чого ж я, тату, туди поїду?

ГЕРАСИМ. А ось чого: там є дівчата, а вони люде багаті, то ми зашлем до них старостів, так попереду треба, щоб Пузирі побачили тебе, а ти щоб побачив дівчат. А щоб було тобі зручніше поводиться, то ти удаси, ніби приїхав на завод купувать свинку і кнурця...

РОМАН. Та ви ж самі хотіли, щоб я женився на Мотрі.

ГЕРАСИМ. Тьфу на твої речі, дурноверхий! То я жартував, щоб вона старалась у роботі.

РОМАН. Гарні жарти: ви жартували, а ми з Мотрею

покохались.

ГЕРАСИМ. Чортзна-що балакаєш! Хазяйський син повинен шукать хазяйську дочку з приданим, а не наймичку.

РОМАН. Мотря така дівка...

ГЕРАСИМ. Мотря не Пузирівна, а Пузирівна не Мотря.

РОМАН. Та нехай вона вам сказиться, та Пузирівна, я її не знаю.

ГЕРАСИМ. Ой гляди! Може, чого накоїв з Мотрею? Тільки прийдеться платить, то я тебе живого облуплю. Тепер такий світ: сама в'язне, а потім плати.

РОМАН. Нічого я не зробив худого. І Мотря не з таких — вона дівчина чесна.

ГЕРАСИМ. А грошей у неї багато є?

РОМАН. Де ж вони у неї візьмуться? Вона і без грошей до душі мені.

ГЕРАСИМ. До душі, та не до кишені.

РОМАН. А ви думаєте, що у Пузирів поживитесь грішми? Якраз! Так візьмемо, як наш зять взяв у нас: обіщали п'ять тисяч, а після весілля дали дві пари волів, десяток овець, пару коней, фургона і дві корови.

ГЕРАСИМ. Обіцянка — цяцянка, а дурневі радість.

РОМАН. Та ще на придачу всі гуртом попобили зятя та й вирядили.

ГЕРАСИМ. А нас хіба не били? Били й нас.

КОПАЧ. Цікаво. І зятя били? Я дещо чув, але мало чого люде не набрешуть. Ану, розкажи, будь ласка.

ГЕРАСИМ. Та що його слухать!

Ява XI

Ті ж і Клим.

КЛИМ. А йдіть, хазяїн, дайте коням оброку.

ГЕРАСИМ. Зараз. Іди лиш вимаж зброю гарненько, то краще буде. *(Виходе, за ним Клим.)*

КОПАЧ. Поспієш ще зброю вимазать, я тобі поможу, а ти розкажи тим часом, як тут було діло на весіллі.

РОМАН. А як було? Так було: зараз сват Іван зчепився з батьком, щоб давали обіщане придане, а батько одмовили своєю поговоркою: обіщанка — цяцянка... Сват називав батька мошенником, батько свата за бороду, а він батька; я кинувся оборонять батька, а сват Панас вчепився мені в чуба — саме отут на виску... я почав викручуваться, отак шкура з волоссям витягнулась, а я крутюсь, та до того крутився, поки добрий жмут чуба не зостався у свата Панаса в руках, а таки викрутився.

КОПАЧ. Викрутився?

РОМАН. Викрутився.

КОПАЧ. Молодець запорожець! Ну, і що ж потім?

РОМАН. Тим часом у другім кутку наші мати зчепилися з свахою Горпиною і розчіпчилися; тут підступив зять наш, щоб розборонить, виходить, матір і тещу, а дядько Олекса, не розбираючи діла, по уху його, а він дядька... Ну, й пішло, й пішло...

Входе Герасим.

Ява XII

Ті ж і Герасим.

ГЕРАСИМ. Чортзна-що слухаєте, хіба ви не бачили, як б'ються?

КОПАЧ. Та не в тім сила, тут опит получається. От я не знав, як викручуваться, коли тебе схоплять за висок, а тепер знаю... Вік живи, вік учись... Ну... ну?

РОМАН. Вмішались всі родичі і півдня бились; оце наче й вгамуються, дивись: слово по слову — знов зчепились. Отаке-то придане... нарешті, батькові два зуби вибили...

ГЕРАСИМ. Та брешеш, бо одного... а другий випав сам на третій день.

КОПАЧ. То це прямо страженіє було!

РОМАН. Атож. Волосся літало по хаті, як павутина восени. Доволі того сказать, що як роз'їхалися свати, то в хаті назмітали волосся на землі цілу куделю.

КОПАЧ. З такої вовни добрі були б рукавиці.

РОМАН. Щоб дурно не пропало, то я зробив з того волосся аж два квачі.

КОПАЧ. І це по-хазяйськи.

РОМАН. І досі ними вози підмазуємо.

КОПАЧ. А хто ж битву виграв?

ГЕРАСИМ. Виграв я, бо п'ять тисяч зосталось у калитці — не дав-таки зятеві.

РОМАН. Отакого й нам Пузирі дадуть приданого, як ми дали за сестрою.

ГЕРАСИМ. Ну, то ще побачимо! Я не такий дурень, щоб мене обманили... Я обманю хоч кого, а мене чорта лисого обманить хто.

КОПАЧ. Ніякого обману не треба, я на ці діла майстер... Опит — велике дело! Висватаєм і денежний договір, вінову запись зробимо! Оле куто, пом-де тер-ля табль, ля фуршет, вів ля Буланже! Так, Никодимович.

ГЕРАСИМ. Та годі вам гиндиків дражнить, ходім обідать.

КОПАЧ (*бере щупа*). Хе-хе-хе! Досадно, що самі не вмієте.

ГЕРАСИМ. На чорта воно мені здалося.

КОПАЧ. Еге, та не забалакаєте!.. Альом!

ГЕРАСИМ. Тьфу! Самі ви Альона!

КОПАЧ. Ха-ха-ха! Какая Альона? Же гран апетит. Альом супе! Ха-ха-ха!

Виходять.

Завіса.

Дія друга

Ява I

Перед світом, в хаті. Копач ходить по хаті, то сіда на лаві.

КОПАЧ. Боковенька... Боковенька... Боковенька... Не дає мені спокою цей предмет... Боковенька... копили, кам'яна фігура... Там гроші, іменно там. Там моя судьба... Копили, оскардами висічені... сьогодні цілу ніч снилась кам'яна фігура. Ох Боковенька, Боковенька.

Ява II

Герасим за коном: «Вставайте ж, вставайте! Не мніться. Чепіга зайшла, пора скотину порать».

КОПАЧ. Еге! Герасим вже по хазяйству гасає — невсипущий.

Входе Герасим.

ГЕРАСИМ. О, і ви вже встали? Чого так рано? Полежали б ще.

КОПАЧ. Не спитьсся. Почув, що ви встали, та й я піднявся. А знаєте, що я придумав?

ГЕРАСИМ. А що?

КОПАЧ. Ви б зробили калакольчик у ту хату... Тут віршовка над ліжком. От прокинулись, пора вставать — зараз: дзінь, дзінь, дзінь, сам ще лежиш, а там встають.

ГЕРАСИМ. Та це чортзна-що! Я буду лежать, то всі будуть лежать. (*Загляда у двері.*) Чи не поснули знову, щось тихо у тій хаті? От вам і дзвінок, і вигидає ж, скажи на милость. Ану, ану!

КОПАЧ. Оце саме добра пора копать, не душно, холодком можна Бог знає скільки викопать. Воно ще рано, тільки на світ благословиться.

ГЕРАСИМ. Та де воно вам рано? Вони надолужать: то вмиваннячком, то взуваннячком, або як почнуть Богу молитися, то й сонце зійде. Хоч би ж молилось, а то стоїть, чухається та шепче собі губами, аби простоять

більше без роботи. Вже ж я їм і отченаша даю, як затоплю, то зараз і на землі. (*Одчиня двері навстяж і стоїть на дверях.*) Кажете — рано, вже світ білий, кури піднімаються. Так і хазяйство проспий! Стара, а стара! Параско, пора до коров, чого ви там мнетесь? Ану, ану! Хлопці, гайда з хати! Тільки коти в таку пору сидять у хаті на печі, а робітники та собаки надворі повинні бути. Це хто вийшов? Клим? Ти що ото несеш під пахвою? А йди сюди, я полапаю.

Входе Клим.

Ява III

Ті ж і Клим.

КЛИМ. Що? Хліба взяв окраєць, — поки до обіда, то їсти захочеться.

ГЕРАСИМ. І тобі не гріх? Неділя свята, а ти ні світ ні зоря вже й жереш! Не пропадеш, як до обіда попостиш хоч раз у тиждень. Однеси хліб назад. Стара, Параско!

Ява IV

Ті ж і Параска.

ПАРАСКА *(на дверях, з дійницею в руках)*. Чого ти гвалтуєш?

ГЕРАСИМ. Що це в тебе за порядки? Диви! Хто хоче, той і бере без спрону, мабуть, ти хліба не запираєш?

ПАРАСКА. Оце вигадав! Де ж таки, щоб хліб був незапертий, нехай Бог милує, все заперто.

ГЕРАСИМ. Один візьме, другий візьме — так і хліба не настачиш! Де ти взяв хліб?

КЛИМ. Та я ще вчора за вечерею заховав окраєць.

ГЕРАСИМ. Чуєш, Параско? Хліб крадуть у тебе з-під носа, гарна хазяйка! Чого ж Мотре глядить?

ПАРАСКА. Ну, а що ж я зроблю, коли хватають, як на зарванській вулиці? Чи чуєш, Мотре, вже хліб крадуть, скоро самим нічого буде їсти... *(Пішла.)*

ГЕРАСИМ. Це так, це так! Однеси зараз назад — гріх у неділю снідять.

КЛИМ. Якби я спав у неділю, то й не снідав би, а то з цієї пори до обіда на ногах — не ївши охлянеш.

ГЕРАСИМ. Бійся Бога! Хіба ти з'їси до обіда півхліба?

КЛИМ. Атож! Бога треба бояться, щоб не з'їсти до обіда півхліба.

ГЕРАСИМ. Одріж собі скибку, подавись ти нею, а то однеси назад.

КЛИМ. Поживишся скибкою, як собака мухою.
(Пішов.)

ГЕРАСИМ (до Копача). Така з'їжа, така з'їжа, що й сказати не можна! Повірите: з млина привезуть пуд тридцять борошна, не встиєш оглянутися — вже з'їли. Настане день, то роботи не бачиш, а тільки чуєш, як губами плямкають.

КОПАЧ. Сарана.

ГЕРАСИМ. Гірш! Повірите, що у них тільки й думка — як би до сніданку; а після сніданку все погляда на сонце — коли б скоріше обідать. Чи воно таке ненажерливе, чи Господь його знає! По обіді: сюди тень, туди тень — давай полуднувать, та ще коли б хоч їли скоріше, а то жує та й жує, прямо душу з тебе вимотує: хліб з'їдає і час гаїть! Він собі чавкає, а сонце не стоїть, котиться наниз; йому ж того тільки й треба, аби мерщій до вечері.

КОПАЧ. Хе-хе-хе! Ви опит великий в цім ділі маєте.

ГЕРАСИМ. Та ні, ви те візьміть: ти мізкуєш, ти крутиш головою, де того взять, де того, як обернуться, щоб земельки прикупить, та за думками і не їється тобі, і не спиться тобі... Мене вже ці думки зовсім ізсушили... До того додумаєшся, що іноді здається, наче хто захопив тебе за ноги і крутить кругом себе! А вони до того байдужі, тільки й думають: їсти і спати — і жеруть, і жеруть, як з немочі, а сплять як мертві.

КОПАЧ (зітхнувши). Щасливі люде... Я й сам від думок не сплю.

ГЕРАСИМ. То ви хоч істе добре, — вчора я придивився.

КОПАЧ. Та ще до якого часу їм, а спати не можу... Засіли мені в голову два предмети: один на Боковеньці, другий...

ГЕРАСИМ. Ха! На Боковеньці? Чув, чув...

КОПАЧ. Невже? Від кого? Що чули?

ГЕРАСИМ. Та чув, як ви сьогодні уночі бормотали: Боковенька, скала якась, копили і ще щось — не розібрав.

КОПАЧ. Та ну? Невже голосно отак балакав?

ГЕРАСИМ. Голосно! А потім як залопочете тим язиком, що ото вчора лопотали...

КОПАЧ. А, а! Пермете, коман — вів ля патрі? Хе-хе-хе! То мені снилось, що я вже викопав гроші і приїхав у Париж.

ГЕРАСИМ. Вам і сниться чортзна-що.

КОПАЧ (*зітхає*). Не дає мені спокою цей предмет. Тільки задрімаю, так зараз і ввижається скала на Боковеньці... Ви не вірите, я знаю! А вникніть: опит і практика... Гляну на примети, і чує моя душа, чує, наче хто шепче: тут є гроші, тут знайдеш!.. Якби знав, що удержите язика, то одкрив би вам секрет.

ГЕРАСИМ. Та я й сам знаю.

КОПАЧ. Та ну? Що ж ви знаєте?

ГЕРАСИМ. Що це чортзна-що.

КОПАЧ. А, Боже мій! Ви думаєте, що я дурак?

ГЕРАСИМ. Та хто його зна.

КОПАЧ. То-то! У мене опит... ви тільки візьміть

приклад, які предмети: скала гостра, верх зрізаний, як у чумацькій шапці... балка так і балка так, клином сходяться до скали... Тридцять літ опита дарма не пройшло! Біля скали лежить, так, на пригорку, два копили, робота чудова — оскардами висічені... Один копил так... на восток показує, другий на захід... Як углядів перший раз — мало серце не вискочило... пустив біля них щупа, а тут — цок! Наткнувся на камінь. Став копати і не більше як на пів-аршина під землею одкрив кам'яну фігуру чоловіка, взяв і закрит його землею. Бачите, чоловік, висічений теж оскардами... що ви скажете?

ГЕРАСИМ. Та хто його зна, що вам сказати... Це наче щось і справді походить на діло.

КОПАЧ. Е! В тім сила. От тільки гроші потрібні, щоб почати копати.

ГЕРАСИМ. Ну, а де ж саме треба копати?

КОПАЧ. Це задача: чи на восток, чи на захід — ще не знаю.

ГЕРАСИМ. От тобі й маєш!

КОПАЧ. А, Боже мій! Треба вникнуть, обслідувати. Тут опит — я, кажеться, не дурак.

ГЕРАСИМ. А хто його зна... Почнете копати, і викопаете сковороду або ступку.

КОПАЧ. А як гроші? Вірте мені, що це не дурниця — скала, балка так і балка так, два копили показують, і фігура... це моя судьба, само Провіденіє указує путь.

Входє Роман.

Ява V

Ті ж і Роман.

РОМАН. Поїдемо, чи як? Я дав коням оброку.

ГЕРАСИМ. Налагодились їхать, то їдьте.

КОПАЧ. Я тобі покажу окам'яніле дерево, — нам небагато вбік прийдеться звернуть.

ГЕРАСИМ. Та не видумуйте чортзна-чого.

КОПАЧ. От чоловік, от чоловік! Та ви ж зроду такого дерева не бачили.

ГЕРАСИМ. А на біса воно мені здалося? Що то, грошей у мене прибавиться, як я його побачу, чи що? Завтра робота, то йому треба сьогодні вернуться, нічого гаяться.

КОПАЧ. З вами каші не наварिश! Піду краще до криниці умиюсь. *(Вийшов.)*

РОМАН. Ну та й не хочеться мені їхать до тих Пузирів, коли б ви знали, та ще з Бонавентурою.

ГЕРАСИМ. Не вигадуй, не вигадуй.

РОМАН. Та, ей-богу, хоч би щупа цього не брав, покинув би його тут, бо хто побаче мене з ним, то засміють.

ГЕРАСИМ. З посміху люде бувають. От як викопас гроші, тоді нехай сміються, так-то. Іди, нехай при тобі підмазують фургона, запрягають, та й з Богом!

Роман пішов.

Що це кума і досі нема за грішми? Цілу ніч не спав,

все міркував і таки став на одній думці: побалакать з кумом і, коли згодиться, послать його в город розмінять гроші. (*Запирає двері, виймає гроші і розглядає.*) Прямо як настоящі, і не пізнав би, коли б не понадривав сам краї, а все-таки береженого Бог береже — треба розмінять у казначействі.

Стук.

Чи не кум?

За дверима голос Параски: «Та відчини-бо!»

Жінка. І чого її чортяка несе? (*Одмика двері.*)

Ява VI

Герасим і Параска.

ПАРАСКА. Що ти затіваєш, скажи на милость Божу?

ГЕРАСИМ (злякано). А ти почім знаєш?.. А тобі яке діло?

ПАРАСКА. Хоч би ж сказав, пораявся...

ГЕРАСИМ. Звідкіля вона довідалась?! Знай свою діжу, а у мої діла носа не тикай!.. Іди собі, іди, не заважай мені думать.

ПАРАСКА. Та ти на старість щодня дурніший робишся.

ГЕРАСИМ. Ей, Параско!

ПАРАСКА. Чого там Параско?

ГЕРАСИМ. Не чіпляйся! У мене в шапці більше розуму, ніж у тебе в голові.

ПАРАСКА. Та з великого розуму в дурний заходиш! Що ти затіяв — женить Романа на Пузирівні?

ГЕРАСИМ. А-а! То ти про це? (Набік.) Думав, що довідалась за гроші, аж всередині похолонуло. Ну, так що ж? Тобі яке діло?

ПАРАСКА. Не хочу я нікого за невістку, окрім Мотрі. Сам казав, що будеш її сватать; діти полюбилися, я до неї привикла, вона — до мене; дівка красива, здорова, зна всі порядки: коло птиці, коло свиней, коло корів — одно слово, хазяйка біля всього; в хаті, як у кімнаті; я вже нездужаю, а против неї, скільки їх у нас не було, ніхто

хліба не спече, ніхто борщу не наваре, хоч і без олії іноді, а всі їдять, не нахваляться.

ГЕРАСИМ. Не треба мені ні доброго хліба, ні доброго борщу, бо чим краще спече, а смачніше зваре, тим більше робітники з'їдять... Мені треба невістку з приданим, з грішми.

ПАРАСКА. Візьмеш в обидві жмені!

ГЕРАСИМ. Іди собі, не заважай мені думать.

ПАРАСКА. Нехай же тільки Роман жениться на Пузирівні — не буде їй просвітлої години: я її заїм.

ГЕРАСИМ. Про мене, хоч цілком з начинням ковтни її, мені аби гроші. Іди собі, Параско, від мене. Тут думок, як піску в морі, а ти з чортзна-чим причепилась.

ПАРАСКА. Які там думки, чом же ти не пораєшся зо мною?

ГЕРАСИМ. Не з твоєю головою мене вчить... Іди собі.

ПАРАСКА. Тьфу на твою дурну голову.

ГЕРАСИМ. Я тебе як плюну!.. *(Заміряється її вдарить.)*

Входе Савка.

Ява VII

Ті ж і Савка.

САВКА. Здрастуйте, з неділею будьте здорові.

ГЕРАСИМ. Спасибі, будьте і ви здорові.

САВКА. А ви з старою, як сизі голуби, і досі буркочете?

ГЕРАСИМ. Еге!.. Нема нікого, то ми собі удвох...

САВКА. Нагадали молодощі і буркотали?

ГЕРАСИМ. Іди, Парасю, по своєму ділу, а у нас своє.

ПАРАСКА. Бодай ти пропав! (*Вийшла.*)

САВКА. Бач — «Парасю». Любо й слухать; то все достатки роблять. А ми з старою тільки лаємось, і все через гроші: того нема, другого нема — і раз у раз гир-гир-гир, гар-гар-гар! Оце й зараз посварились: виряджав її до церкви, а вона й напосіла: «У других, — каже, — фургони — любо глянуть, а я на возі, який ти хазяїн», — каже. Така мене злість взяла, що мало-мало не потяг віжками, а все гроші...

ГЕРАСИМ. Я, слава Богу, і фургони маю, та моя стара не хоче їздить. Каже: «Потрудюсь пішечком для Божого храму, а скотинка нехай одпочине».

САВКА. От через те вам і Бог дає! Охо-хо-х! Приніс же я запродажню... А Роман куди збирається їхать?

ГЕРАСИМ (*лічить гроші*). Хочу свинку і кнурця купити у Пузиря, — хвалять завод... (*Перелічивши, ліче другий раз.*)

Що то гроші, куме! Свині завідські, коні завідські, вівці завідські... *(Дає гроші.)*

САВКА. І де вони набрали таку силу грошви? Вже, куме, хоч ви мені що хочете кажіть, а я знаю, що більше нігде було достать грошей, тільки од нечистого. Їх дід, кажуть, знався з нечистим, він як умирав, то доти не вмер, поки стелю не розібрали. *(Хова гроші.)*

ГЕРАСИМ. То було колись. А тепер, куме, такі люде понаставали, що чорт, не при хаті згадуючи, боїться і носа показать між них. Так, хіба зведе дурну дівку з чужим чоловіком, поскоромить яку непутящу молодицю з недолітком, посварить батька з сином, зведе на бійку приятелів, а щоб він узяв у розумного чоловіка душу і за це дав йому грошей? Шкода: і душі не візьме, і грошей не дасть, бо чоловік його обмане... Тільки вдариться до доброго аблаката; то той таку машину підведе, що у чорта очі на роги повилазять. Ні, куме, тепер не ті часи... *(Таїнствено.)* Люде самі уміють робить гроші краще від чорта.

САВКА. Тобто фальшиві?

ГЕРАСИМ *(озирається, запира двері)*. Еге. Та ще й які гроші! Ввік вічний не розбереш, чи вони фальшиві, чи вони настоящі.

САВКА. Не віряться мені, щоб такі гроші були. Я пам'ятаю, як один панок наробив фальшивих грошей, аж з Варшави привозив майстрів, а тільки випустив, зараз і піймався.

ГЕРАСИМ. Ну, а якби були такі гроші, що всяке

прийме, то ви б згодились достать таких грошей?

САВКА. Я? З охотою. Коли люде багатіють, то чом же нам не поспробувать щастя... Надокучили прокляті злидні!.. Тільки горе моє — грошей нема; а без грошей же не достанеш і фальшивих бумажок. Та й де вони є отакі, як це ви кажете?

ГЕРАСИМ. Є... є... куме... Та ви зараз від мене прийняли на десять рублів фальшивих бумажок.

САВКА (*випадає гроші з кишені*). Що це ви, куме... Господь з вами! Мені так страшно стало, як тоді, коли ходив викликать безп'ятого... (*Розглядає*.) Де ж вони тут? Це ви на глум мене піднімаєте?.. Гроші всі натуральні, як є!

ГЕРАСИМ. Отже, побий мене Бог, меж ними є фальшиві; і таких грошей можна купити скільки хочеш... Пристанете в компанію? Купимо сто тисяч.

САВКА. Стривайте, куме, помовчіть, нехай я опам'я таюсь, бо з мене мало дух не випре... Сто тисяч! (*Тре голову, потім тяжко зітхає*.) Ні... куме, може, ви жартуєте зо мною?

ГЕРАСИМ. Не до жартів мені, куме, самому. Бодай я завтра сонця не побачив, коли жартую!

САВКА. Покажіть же мені, котра настояща, а котрі фальшиві.

ГЕРАСИМ. Угадайте самі.

САВКА (*розглядає*). Не вгадаю.

ГЕРАСИМ. Оце вони! Ну як таких грошей не купити? (*Виймає з пачки три бумажки по три і одну рубльову*.)

САВКА. Ніколи в світі б не подумав, що це фальшиві.

ГЕРАСИМ. Отже, неважаючи на те, що гроші зроблені дуже добре, все-таки перше, ніж купити таку суму, їдьте ви, куме, хоч зараз в казначейство і розмінійте ці гроші; як казначей прийме, то всяке прийме...

САВКА. А як казначей не прийме та протокола зроблять, га?

ГЕРАСИМ. Е, куме, ви чорта не боялись, а протокола боїтесь.

САВКА. То-то бо й є, що чорт не такий страшний, як його малюють, а протокол...

ГЕРАСИМ. Дурниця! Скажете, що ви продали незнакомому чоловікові воли і між іншими грішми взяли й ці, а я посвідчу, що іменно так, та й край.

САВКА. Добре, їду! Тільки договір краще грошей! Скільки ви мені дасте, як купите?

ГЕРАСИМ. А скільки хочете?

САВКА. Скільки? Від кожної тисячі, що купите, мені сто карбованців.

ГЕРАСИМ. Багато буде. Я ж таки буду гроші свої кривні терять, а ви тільки поміч мені дасте. Візьміть п'ятдесят від тисячі.

САВКА. Ні, куме! Коли вже труситься, то хоч знать за віщо.

ГЕРАСИМ. А, нехай буде по-вашому. Отоді, куме, заживем, га?

САВКА. Заживем! Об землю злидні, а, розторгувавшись, ще прикупимо... А тим часом гаяться

нічого: давайте мені цих безбілетних окрімно, а замість їх дайте настоящих десять.

Обмінюють гроші.

Може, й це такі? Хе-хе-хе!

ГЕРАСИМ. Ні, більше десятки нема.

САВКА. Прощайте, зараз їду до Жолудя, а звідтіля у город. *(Пішов.)*

ГЕРАСИМ. Нехай вам Бог помагає і щастить на добрее діло... Якась полегкість на серці, і наче душа моя почуває удачу. Коли б Господь поміг, тоді земелька Смоквинова наша!

Ява VIII

Герасим і Роман.

РОМАН. Запрягають.

ГЕРАСИМ. На ж тобі двадцять п'ять карбованців на свиней, та хоч і їхать. Тільки ти давай за поросят Пузиреві так, щоб він не продав, дешево давай, на біса теряють гроші: женишся на Пузирівні — сам наплодиш завідських свиней. *(Виходить.)*

РОМАН *(сам)*. Не хочеться мені суперечить батькові, бо він тоді ще гірше візьметься за це сватання; а тут ще з Мотрею біда: здається, підслухала чи догадується, що я їду на оглядини, сопе й сопе, звечора й не вийшла. Вже я їй разів три підморгнув, а вона і не дивиться.

Входе Мотря, перекида одержу, шукає.

Ява IX

Роман і Мотря.

РОМАН. От і добре, тепер нікого нема, — побалакаю.
Чого ти шукаєш, Мотре?

МОТРЯ. Іди під три чорти.

РОМАН. Гедзь напав?

МОТРЯ (*взяла рядно, іде*). Гедзь.

РОМАН (*стоїть на дверях*). Скажи-бо мені, на кого ти сердишся — на мене чи на себе?

МОТРЯ. На себе... Пусти.

РОМАН. На себе? За віщо?

МОТРЯ. За те, що дурна.

РОМАН. Ха-ха-ха! Я бачу, що дурна, тільки від чого ж ти здуріла?

МОТРЯ. Тікай з дверей, бо як стусону, то й ноги задереш!

РОМАН. Та ти божевільна?

МОТРЯ. Сам ти божевільний! Що ти мені очі замазуєш? Я не сліпа і не глуха, чула, що їдеш на оглядини; бач, як вирядився.

РОМАН. Тю! Та я їду свиней купувать, ну, а як за одним заходом подивлюся на свиней і на Пузиревих дівчат...

МОТРЯ (*крізь сльози*). Дивись, дивись, хоч нехай тобі і повилазить... (*Штовха його од дверей і виходить.*)

РОМАН (*сам*). Оце дівка! І я ж, здається, не з послідніх, а мало не впав. Оце робітниця, оце жінка — сама за косарем зв'яже! Та хоч би батько цапа скакав, а я таки женюсь на Мотрі.

Входять Копач і Калитка.

Ява Х

Роман, Копач і Герасим.

КОПАЧ. А садочок би отут у вас гарний був. Низинка, так і проситься, щоб засадить. Грушовку, слив'янку і вишнівку свою б мали. Ви достаньте дерева, а я вам пришлю садовника, він пустяк візьме... Побачите, який садок буде годів через три-чотири...

ГЕРАСИМ. Я ж кажу, що так. У вас на все порада готова.

КОПАЧ. А як же? Опит — велике діло! Садок улітку, як кожух зимою. Як ви полагаете: в саму спеку під яблунею полежать, хе-хе-хе! А пасіка, бджоли гудуть, медом пахне... І господар старий тут походжає... Опит, опит! Зараз бачу, чого де треба.

ГЕРАСИМ. Ви все на витребеньках! На біса нам той садок? Нам земля потрібна, нам немає часу по садку ходити на проходку... А це що у вас?

КОПАЧ. Запас! Без запасу в дорозі не можна. Оце взяв у Івановни шматок сала і хліба на дорогу.

ГЕРАСИМ. Це вже й ви, як Клим! Сьогодні ж неділя, де ж таки снідять!

КОПАЧ. Опит говоре: запас біди не чинить.

ГЕРАСИМ. Ви ж поспієте на ранній обід, то невже ж таки Пузирі не дадуть вам попоїсти?

КОПАЧ. А як, буває, не застанеш дома?

ГЕРАСИМ. То навіщо ж так багато взяли?

КОПАЧ. Не журіться, я маю опит: це порція якраз.

ГЕРАСИМ. Отакого робітника візьми, за рік і вуха об'їсть.

КОПАЧ. А тепер, ле-козак, пур ашеве, сон е дюкасьєн, альом.

Вийшли.

ГЕРАСИМ (*сам*). От і вчений на язики, а дурний! Таки що не кажи, а у нього є зайці в голові! Поїхали. Слава Богу. Не так мені ті оглядини, як те, що здихався. Тут такі діла, що треба думать та ще думать, а він слідком ходе за мною, і що не ступінь, то й порада...

Ява XI

Герасим і Параска.

ПАРАСКА. Звели і нам коней запрягти.

ГЕРАСИМ. Навіщо?

ПАРАСКА. У церкву поїду з Мотрею.

ГЕРАСИМ. Ще що вигадай! До церкви можна й пішки піти, тут недалеко — три верстви.

ПАРАСКА. Туди три та назад три, то вже шість.

ГЕРАСИМ. Люде в Київ ходять за чотириста верстов, а ти не хочеш потрудиться для Божого дому й шість верстов, — ай-ай-ай, а ще й богомольна! Важко вже тобі пішки піти до Божого дому шість верстов... Худобу ганять в празник гріх. Блажен чоловік, іже скоти милує.

ПАРАСКА. Що ж, тобі більше коней жаль, ніж жінки?

ГЕРАСИМ. Скотина гроші коштує, вона цілий тиждень робить на нас, а в неділю, що мала б відпочить, — гони в церкву. Це не по-божому і не по-хазяйськи.

ПАРАСКА. Та й я ж цілісінький тиждень на ногах і роблю не покладаючи рук.

ГЕРАСИМ. То ти, а то коняка... Ти собі робиш, а коняка тобі. Та й знову — робота до роботи не приходиться. Хіба ти борону або плуга тягаєш? От якби ви вдвох з Мотрею крумера попотягали, то інча річ... Не дам коней. Пожалій скотину раз, вона тобі послуже десять раз... Іди пішки, Господь прийме твої труди і дасть тобі здоров'я.

ПАРАСКА. Та чи ти ж з розумом? Всяке знає, що ми хазяїни неабиякі, а я буду тьопатися стільки світу пішки до церкви.

ГЕРАСИМ. Ото-то бо й є, що хазяїни, і кожний скаже, що це по-хазяйськи: скотинка одпочива, а хазяйка пішки. Іди, іди, Параско, пішки. Бог прийме твої труди... а коні одпочинуть — завтра робота...

ПАРАСКА. Сором людям в очі дивиться!! Та ми ж пішки поспіємо на шапкобрання. Так буде, як у ту неділю: люде з церкви, а ми в церкву.

ГЕРАСИМ. Не мніться, то поспієте і на херувими... а коней гріх ганять у неділю.

ПАРАСКА. А бодай ти пропав з своїми кіньми разом.

ГЕРАСИМ. Параско! Не лайся, щоб я часом ради неділі не дав тобі по потилиці.

ПАРАСКА. Бий, бодай тобі руки посохли! І змолоду з синяків не виходила, бий і на старість! У! Харциз — коняку жаліє, а жінку бити збирається. Тьфу!

ГЕРАСИМ. От же вдарю!

ПАРАСКА. Бий, бий, я не тікаю!

ГЕРАСИМ. Ах ти ж, відьма чортова, то ти оце мене дратувать заходила, та я... *(Кидається на Параску, хватає за очіпок.)*

Входе Копач. Калитка цілує Параску.

Ява XII

Копач, Калитка і Параска.

КОПАЧ (*заміча поцілунок*). Старики — емпе-амуре! Ха-ха-ха! За щупом я сюда вернувся. (*Бере щуп.*) І на амури здесь наткнулся! Собственный експромт! Адье! Оставляю вас в пріятном тет-а-тет. Ха-ха-ха!

Завіса.

Дія третя

Ява І

Декорація та ж.

Герасим одягнутий лежить на лаві, спить; а потім Роман.

ГЕРАСИМ (*сонний, бормоче*). Став рибний! Риба все линина... лини, карасі... (*Стогне.*)

Входить Роман.

РОМАН. Ого, батько сплять і досі. Що за знак? Чи не випили, буває, вчора? Тільки вони не охочі гулять, хіба хто могорича поставив, а на свої не будуть пить. Від своєї, кажуть, у грудях пухне. Навідаюсь потім, — вчора приїхав пізно і не бачився ще з батьком. (*Виходе.*)

ГЕРАСИМ (*сонний, бормоче, так бува в кошмарі*). Ва-ва-ва! О-о-о-ші! Го-ом, го-ом! (*Балака ясніше.*) Кругом, кругом усе моє. (*Спить тихо, потім знову так саме.*) Е-е-а-ам, а-а-ам. (*Говоре хутко.*) Не дам, не дам, не дам! (*Стогне.*) У-у-у! (*Схоплюється.*) Господи помилуй! (*Оглядається кругом.*) Спав... Тьфу! Снилось, що кум гроші однімав. (*Витира ніт.*) Аж упрів, так боровся, не давав. А робітники, мабуть, сплять. (*Біжить до дверей, одчиняє і кричить.*) Хлопці, вставайте! Чепіга зайшла!

Ява II

Входе Роман.

РОМАН. Де там Чепіга, вже сонце зійшло, давно всі на роботі.

ГЕРАСИМ. Ото диви, як заснув! Побудив усіх, а сам тільки прикурнув — і до цієї пори проспав. А ти ж чого це дома?

РОМАН. Підстовба зламалась, то я заніс до коваля, а поки зварить — зайшов додому.

ГЕРАСИМ. Чорт на вас настачить, катюги, залізо ламають! Чого ти так запізнився, мабуть, упівночі приїхав від Пузирів?

РОМАН. Та задержали.

ГЕРАСИМ. Ну, ну, розкажуй: як приймали, чим частували? Чи уподобались дівчата? Га?

РОМАН. У них були гості: пани якісь, офіцери.

ГЕРАСИМ. Хе-хе-хе! І ти рядом з панами, з офіцерами? Он куди Калитка заліз!.. Що то гроші!

РОМАН. Та мене, тату, у горниці і не кликали, я на кухні й обідав.

ГЕРАСИМ. Оце гарно... А сто чортів їх матері — хазяйського сина і в хату не закликали. Ну, а Бонавентура ж що?

РОМАН. Бодай той Бонавентура сказився! Тільки під'їхав під крильце, а він зараз зскочив з фургона

й почав кумедію приставлять: вірші читає, по-турецькому, чи що, балака. Люде аж за животи беруться та регочуть, а він рад, що на посміх здався, та ще гірше! Тут вийшов і Пузир. Тож регоче і закликає його у хату. Бонавентура, показуючи на мене, каже: «Кличте ж і його, це Калитчин син — хазяїн гарний»... А Пузир одказує: «Голяк масті, чирва світить! Нехай, — каже, — розпряга коні та йде у застольну, там і пообідає, у мене гості не такі, щоб рядом його посадить».

ГЕРАСИМ. Ах ти ж погань! Мужва репана! Давно лизала панам руки, за верству шапки скидала, а тепер розжилася, кумпанію з панами водить і зараз морду пиндючить перед своїм братом! Ах ти ж, Пузир з горохом! Та я як позичав князеві гроші, то рядом сидів... Чого ж ти там zostався? Було б круть — і додому.

РОМАН. Ждав Бонавентури, думав свиней купити... Свині завідські, остроухі, гарні свині, я бачив.

ГЕРАСИМ. Та нехай їм чорт з їх завідськими свиньми, коли вони самі гірш свиней.

РОМАН. Бачив я й дочок Пузиревих — ходили з охвицерами на проходку. Одягнені по-панячи й ходять з вихилясами — настоящі панночки.

ГЕРАСИМ. Чортзна-що, покручі! Роботи з неї ніякої, знаю я: все подай, все приймай, від дзеркала вірьовкою не відтягнеш, надвір — не то зимою, а й літом — виходе тільки на шпацір! На біса нам білоручки, дармоїди... Стривай лишень, хтось, либонь, під'їхав. *(Біжить до вікна.)* Чи не кум Савка вернувся? І ноги затрусились. Іди

по своєму ділу.

Роман вийшов.

Ой Пузирі! Глядіть, щоб ви не полопались, а замість вас Калитку розіпре грошвою... Отоді я вам покажу, як хазяйнувать! Я не буду панувать, ні! Як їв борщ та кашу, так і їстиму, як мазав чоботи дьохтем, так і мазатиму, а зате всю землю навкруги скуплю. Їдеш день — чия земля? Калитчина! Їдеш два — чия земля? Калитчина! Їдеш три — чия земля? Калитчина!.. Диханіє спирає... А скотини, а овець розведу — земля під товаром буде стогнать... Отоді і я скажу про Пузиря: голяк масті, чирва світить!

Входе Гершко, одягнений чисто, по-городському.

Ява III

Гершко і Герасим.

ГЕРШКО. Здрастуйте, Герасим Никодимович.

ГЕРАСИМ. Знову жид!.. А ти звідкіля знаєш, що мене звать Герасим та ще й Никодимович?

ГЕРШКО. Хто ж не знає такого хазяїна... Всі знають.

ГЕРАСИМ. Невже всі? (*Набік.*) От тобі й чирва світить.

(*До Гершка.*) А вас як звать?

ГЕРШКО. Григорій Мойсеєвич.

ГЕРАСИМ. Ага! Сідайте, Григорій Мойсеєвич. Виходить, ви вихрест?

ГЕРШКО. Боже меня сохрани, настоящий єврей...

ГЕРАСИМ. Григорій Мойсеєвич, а жид!

ГЕРШКО. Ето мода теперечки... Разлі ви меня не узналі? Я тут недалечко од вас... Ми з папашею у Кукліновського землю держимо... то єсть нам теперички нельзя держать, то ми гендлі робимо: формально Суписов держить, а ми з папашею хазяїнуємо — роздаєм землю мужикам. Ви ще у папаші пару лошадей купили на середопостя.

ГЕРАСИМ. А-а! То це ти, Гершку? Диви, я одразу й не пізнав: ти тоді на ярмарку був замурзаний, а тепер Пузирем виглядаєш.

ГЕРШКО. Замурзаний? Зачем замурзаний? Разлі можна так говорить? Звесно, на ярмарку біля скотини

модного плаття не надінеш.

ГЕРАСИМ. А чого ж ти приїхав до мене?

ГЕРШКО. Єсть гендель — хотіте купити землю?

ГЕРАСИМ. Оце спитав! Та чи єсть же на світі такий чоловік, щоб не хотів землі купити? Тут під боком межа з межею Смоквинова земля: неперепажана, ставок рибний — а! Та все лини та карасі — можна грошики лупити у городі.

ГЕРШКО. Ну, і ви хочете покупати цю землю?

ГЕРАСИМ. Ох, хочу, голубчику, хочу! І вдень і вночі тільки про це й думаю... Одна біда — грошей не вистача.

ГЕРШКО. Я можу вам помагати покупати землю Смоквинова.

ГЕРАСИМ. Як? Грошей даси?

ГЕРШКО. Зачим гроші? Ми грошей не маємо, ми із розумом живемо.

ГЕРАСИМ. Як грошей нема, то й розуму Біг дасть.

ГЕРШКО. помиляєтесь, Герасим Никодимович, не так: як розум є — будуть гроші. Хе-хе-хе!

ГЕРАСИМ. А може, так. Ну, показуй же твій розум!

ГЕРШКО. Ізвольте, з нашим удовольством: Смоквинов позичає на улучшеніє хазяйства п'ять тисяч! Хе-хе-хе! Яке там улучшеніє? Пхі! Между прочево, мне досконально звесно, що він уже п'ять іменієв проїв. Ну, добре, нехай собі їсть!.. Він любе смачно їсти, а ви любите землю... Давайте єму п'ять тисячов під закладну, візьміть добрі проценти — і земля буде ваша.

ГЕРАСИМ. Яким побитом?

ГЕРШКО. А скудова він візьме заплатить долг, га? Скудова, я вас питаю? Земля заложена і перезаложена ув банк; прийде строк платить — її будуть продавать з аукціону; тоді ви приймете на себе банк — і земля ваша.

ГЕРАСИМ. Це виходить, я йому не позичу, а дам завдаток на землю і ще й процент візьму?

ГЕРШКО. Зараз видко комерчеську голову, з вами легко діло мать.

ГЕРАСИМ (*про себе*). Що ж його робить? Два діла збіглось до купи... Кума ще нема... Голова тріщить! (*До Герика.*) Треба подумать.

ГЕРШКО. Ви довго не думайте, бо до Смоквинова уже приїздив фактор купувать землю... Ну я його прогнав, бо без мене ні один єврей тут не має права гендлювать. Я фактор на цей куток, і Смоквинов до мене належить, а якби тот господин поворотілся до мене, я б єму купив з одного слова, а теперечки на злість тому господину желяю вам устроїть діло.

ГЕРАСИМ. Добре робиш, спасибі тобі! А від кого ж то фактор приїздив до Смоквинова?

ГЕРШКО. Від денежного чоловіка, від Жолудя.

ГЕРАСИМ. Від Жолудя?! Григорій Мойсеєвич, будь ласка, не допустіть Жолудя. Ідіть зараз до Смоквинова, обнадежете його, що я дам грошей під закладну і процент візьму невеликий... Тільки треба день-другий підождать, я обернуся з своїми ділами.

ГЕРШКО. Можна. А скільки ви мені дасте факторського?

ГЕРАСИМ. А скільки ж ви хочете, Григорій Мойсеевич?

ГЕРШКО. Дасте п'ятдесят карбованців тепер, а як поладнається діло, то ще п'ятдесят.

ГЕРАСИМ. Помилуйте!.. Господь з вами! Бога бійтесь! Де ж таки сто карбованців за такий пустяк? Візьміть тепер... десять карбованців, а як діло скінчиться, тоді ще двадцять п'ять...

ГЕРШКО. Міне ето даже странно, как чесний человек! За кого ви меня принімаєте?

ГЕРАСИМ. Невже ж мало? За віщо ж більше?

ГЕРШКО. За такое дело тридцять п'ять рублів! Та тільки слово скажу Жолудю, то он дасть мені сто п'ятдесят рублєй, бо його земля підходить тож до Смоквинова, ему до зарізу ета земля нужна. На його землі вода далеко — аж у головах, а тут став, можна купать овець, можна... мало чого не можна! Жолудь аж труситься за тою землею.

ГЕРАСИМ. Ви хочете мене живцем облупить. І не гріх вам, Григорій Мойсеевич. Я з вашим батьком давній приятель, і коней у нього купив.

ГЕРШКО. Наш заробіток у год раз, треба пользоваться. *(Встає.)* Не дасте ви, дасть Жолудь. Разлі міне не всьо равно, аби гроші.

ГЕРАСИМ. Аби гроші... Правда. Візьміть же тепер двадцять п'ять, а решту — як діло скінчиться, бо, ей, нема при собі! Хоч гарячим залізом печіть, не можу зараз більше дати.

ГЕРШКО. Ну, край. Давайте гроші, зараз поїду.

ГЕРАСИМ (*шука*). Отак! Тільки двадцять і знайшов... Зділайте милість, візьміть двадцять, а решту потім, за мною не пропаде.

ГЕРШКО. Ну, що робить!.. Нічого з вами робить, давайте. (*Бере гроші*.) Теперички поїду прямо до Смоквинова. Ну, прощайте. Так через день-два?

ГЕРАСИМ. Найбільше, як через три.

Жид вийшов.

Ява IV

ГЕРАСИМ (*сам*). От збіглися діла докупи... Упустить землю Смоквинова, та ще у такі лапи, як у Жолудя, гріх смертельний — все одно що посиротить свою землю на віки вічні, бо від Жолудя вже не поживишся. А тут знову, як його упустить случай: дать п'ять, а взять сто тисяч! Серце перестає биться, як подумаю: за п'ять — сто тисяч! Господи! Коли б тільки кум благополучно розміняв, а тоді я й Гершка обманю: на біса мені його факторство здалося? Сам куплю у Смоквинова землю. Аби тільки гроші. А кума нема. А Господи, чого він бариться? Ну що, як кума арештували? От тобі й сто тисяч.

Входе Савка.

Кум! Слава Богу, діждався... думав — умру. Що?..

Ява V

Савка і Герасим.

САВКА (*трохи випивши*). Стривайте! (*Виймає з-за пазухи пляшку з горілкою, другу з ромом, булку, рибу і кладе на стіл.*) Ідіть сюди, куме!

Герасим підходить. Савка обнімає його і цілує, а поцілувавши, держить за шию і дивиться йому в вічі.

ГЕРАСИМ. Не мучте, куме! Кажіть...

САВКА. Годяться, куме. (*Випускає шию Герасимову з рук.*)

ГЕРАСИМ. Годяться. (*Обніма Савку так само, як його обнімав Савка, і, держачи за шию, балака крізь сльози.*) Куме, соколе мій... Куме, вашими устами Бог говорє... (*Цілує його.*) Я кращого слова від роду не чув; як пташка защебетала перший раз весною, так радісно зробилось на серці від цього слова. Скажіть ще раз це слово, скажіть, куме!

САВКА. Годяться!

ГЕРАСИМ (*цілує його, говорє крізь сльози*). Годяться?

САВКА. Чого ж ви не радієте, та плачете?..

ГЕРАСИМ. Це я так радію... Як же, як, розкажіть? Я мало не заслаб, ждучи вас.

САВКА. Пустіть, сідайте. Вип'ємо, я вам розкажу.

П'ють.

Ви думаєте, я мало трусився в городі? Танцював так,

що і зуб на зуб не попадав. Вчора хотів спробувати, чи приймуть у лавках, бо казначейство було заперте. Оце підйду до лавки та й думаю: а що, як пізнають, що фальшиві? Та й назад. Заспокоюсь трохи, знов іду і знов вертаюсь. Нема смілости. Зайшов у трахтир до Кукленчихи, випив одну восьмушку, другу випив, попоїв добре холодцю — і сміливість найшла на мене; вийняв фальшиву бумажку, даю Кукленчиси, а у самого серце затьопалось і волосся, чую, піднімається на голові; та вже й не знаю, як я здачу взяв! А як вийшов на улицу, то вже й землі під собою не чув. Мерщій до Лошкаря, купив пачку канату, даю знову бумажку; глянув на неї прикажчик, прищурило око, у мене в душі захолинуло, а далі поклав у ящик, а мені дав здачу. Тоді я у казначейство, купив гербову марку у присяжного, прийняв і присяжний і дав здачі.

ГЕРАСИМ *(радісно)*. Дав?! *(Налива горілку й п'є.)*

САВКА. На другий день біжу в казначейство. Рано. Сидів довго й знов почав тривожиться. Кругом люде, щось балакають, не розберу... Пропасниця мене б'є... Аж прийшов казначей. Я увесь затрусився. Іти чи не йти? Зціпив зуби, підйшов до віконця... «Казать чи не казать», — думаю, а тут казначей. «Тобі чого?» — питає... А воно — не знаю як — само зірвалось з язика: «Розміняйте гроші!» — «Давай, — каже, — чого стоїш?» Я дав, а в самого думка: «Тікать чи ждять?» І стою, як окам'янів. Коли це мене штовхають: «Чи ти, земляк, заснув, чи що? Тобі казначей дають гроші, а ти мов не

бачиш і не чуєш?» Тоді я очумався, дивлюсь: срібні гроші дає мені в пачці. Я взяв і як одійшов від того вікна — як п'яний, хитаюсь. Помалу, помалу виліз надвір, аж тут разом наче проснувся і все зрозумів, тут радість мене напосіла така, що й сказати не можу. Іду та всім усміхаюсь... А якийсь пан питає: «Чого смієшся? Раденький, що дурненький?» А я кажу: «Ходім, пане, вип'ємо, я вас почастую». — «Пішов вон, — каже, — дурак!» Кажу: «Може, й так, та гроші є!» Зайшов у трахтир, випив трохи, купив пляшку рому і пляшку горілки та й додому, їхав прудко — всіх попереджав.

Тим часом Герасим випив і налив чарку.

А! Куме, піймо: це на ті гроші куплено.

ГЕРАСИМ (цілує). Сьогодні увечері у нас буде сто тисяч!

САВКА. А у мене тільки десять!

ГЕРАСИМ. Куме! Я подарую вам ті сто рублів! (*Вийма запродажню і рве.*) От вам запродажня! Погуляймо ж трохи, а увечері, куме, як смеркне, — на вокзал... А знаєте, треба щось видумати, яку-небудь причину нашій гульні — щоб не догадались, бува. Я ніколи не гуляю, щоб не було підозріння. А от що: засватаю я Романа на Мотрі, от і буде причина нашій гульні. (*Гука.*) Параско! Мотря! Роман! А йдіть сюди!

Ява VI

Ті ж, Мотря, Параска й Роман.

ГЕРАСИМ. Випий, стара.

ПАРАСКА. Що це з ним? (П'є.) Будьте здорові!

ГЕРАСИМ. Обидив Пузир Романа! Не закликав у хату, так я женю Романа на Мотрі. Мотре, підеш за Романа?

МОТРЯ. Атож!

ГЕРАСИМ. Стара, що ти скажеш?

ПАРАСКА. Я рада, що ти мене послухав! Такої невістки пошукать.

ГЕРАСИМ. А ти, Романе?

РОМАН. Спасибі вам, тату, що ви уважили мою просьбу.

ГЕРАСИМ. А ви, куме?

САВКА. Я? (Співає.)

Ой куме, куме, добра горілка —

Вип'ємо, куме, ще й з понеділка!

ГЕРАСИМ. Підтягуйте!

САВКА. Складемося, куме, грошей по сорок —

Вип'ємо, куме, ще й у вівторок.

Герасим частує.

Добра горілка, краща від меду, —

Вип'ємо, куме, ще й у середу.

Продаймо, куме, миски та ложки —

Вип'ємо, куме, ще й в четвер трошки.

Продаймо, куме, рябу телицю —
Вип'ємо, куме, ще й у п'ятницю.
Покиньмо, куме, всяку роботу,
Вип'ємо, куме, ще й у суботу.
Покиньмо, куме, всяке діло,
Вип'ємо, куме, ще й у неділю.
Од понеділка до понеділка
Вип'ємо, куме, добра горілка!
Гуляй, душа, без кунтуша!
Завіса.

Дія четверта

Ява І

Декорація та ж.

РОМАН (*один*). Батько кудись поїхали з кумом, мати пішли до сусіди, а я оце випровадив робітників пасти воли і забіг на часинку, щоб на самоті пожартувать з Мотрею, а її нема, певно, на огороді або з матір'ю пішла... Ну, вже це хазяйство допіка, нема тобі просвітлої години, раз у раз як у горшку кипить. От любимось з Мотрею, а через хазяйство нема часу і побалакать, поспівать любенько вкупці. Тепер ми вже й заручені, а волі нема. Де ж вона? Дать би їй звістку, що я тут, а то мати надійдуть, то так замір і пропаде, не поженихаємося і сьогодні! (*Співає.*)

Поламалась поличка у плузі,

Та чогось моє та серденько в тузі.

(*Співаючи, виходить в сіни й співа дужче.*)

А чи мені поличку латати,

А чи до дівчини на всю ніч чухрати.

(*Вертається хутко в хату і присіда за дверима.*) Іде!

В хаті темно, схвату, обніму і поцілую; що вона скаже.

Входить Гершко. Роман кидається на нього, обнімає і цілує.

Ява II

Гершко і Роман.

ГЕРШКО. Гвулт! Рятуйте! Розбійник!..

РОМАН (*випускає Гершка*). Тю! Бий його сила Божа!
Жида поцілував замість Мотрі!..

ГЕРШКО (*обмахується шапкою*). Не підході, уб'ю!..
Гвулт! Рятуйте!

РОМАН. Та цитьте, ради Бога, який тут розбійник? Це я, хазяйський син!

ГЕРШКО. Не підході! У мене рівольвер... вот, слишиш, звьол курок (*щовкає язиком*), буду стрілять.

Входе Мотря з свічкою.

Ява III

Ті ж і Мотря.

МОТРЯ. Що тут за гвалт?

ГЕРШКО. Хотів мене задавить... у мене п'ятсот рублей чужих денег, протестуюсь...

РОМАН. Та чи ви сказились, господин єврей, чи з переляку не знаєте, що язик плеще! Я... я... чорт його знає, що йому сказати... Я пошуткував, я тутешній, я син Герасимів.

ГЕРШКО. Ви син?

РОМАН. Єй-богу, син!

МОТРЯ. Авжеж, син! Чого ви репетували не своїм голосом?

РОМАН (*тихо*). Та я думав, що ти увійшла, кинувся на нього і обняв.

Мотря, посварившись на нього пальцем, вийшла.

ГЕРШКО. Ой Боже мій! Як ви мене перелякали. Дайте води напиться.

РОМАН (*дає кружку*). Вибачайте, я думав, що то Клим, наш робітник, увійшов... я не хотів вас лякати.

ГЕРШКО (*напившись води*). Дай Господи, щоб ето минулось благополучно, а еслі ви мені растроїли нерви, то будіте меня возіть на свой счот на лімане.

РОМАН. Оце лихо! Якби ж я вас ударив, а то поцілував.

ГЕРШКО. Я думав, що ви мене кусаете і хотіте мене перекусивати горло... Ох! Где отец?

РОМАН. Поїхали кудись.

ГЕРШКО. Це погане діло.

РОМАН. А що там трапилось? Скажіть мені.

ГЕРШКО. Мені нужно бачиться з батьком... Одначе не забудьте сказати йому, що бил Гершко Маюфес, нащот землі, пусть завтра батько будет у Смоквинова з грішми, в обідню пору, і я там буду, бо ми потеряем землю. Жолудь з рук вирве.

РОМАН. Добре, скажу.

Входе Копач.

Ява IV

Ті ж і Копач.

КОПАЧ. Здоровенькі були! (*Побачивши жиди.*) А-а!

Перед паном Хведором

Ходить жид ходором,

І задком-передком

Перед паном Хведорком.

Хе-хе-хе!

ГЕРШКО. Господін, што вам от міне завгодно, я нікакого Хведора не знаю.

КОПАЧ (*грізно*). Де цимбали? Грай, псявіро!

ГЕРШКО. Какіє там цимбали? Чого ви чіпляєтесь? Іграйте себе, ежелі ви музикант.

КОПАЧ (*до Романа*).

Аж корчма трясеться,

Вальса ляхи оддирають та мазура.

(*До жиди.*)

А жид пляше та нищечком:

«Шляхетська натура!»

ГЕРШКО. Я вас не понімаю, говоріте себе сколько угодно.

КОПАЧ. Хе-хе-хе! Де тобі понімають? Це стихи Шевченка. Хочеш, прочитаю всі напам'ять.

ГЕРШКО. Не нужно мені ніяких ваших стіхей. (*До Романа.*) Скажіть же отцу, щоб завтра був у Смоквинова

неприменно, бо програє діло. С тем до свіданья. (Іде.)

КОПАЧ. Слухай, як тебе?

ГЕРШКО. Я до вас не маю ніякого прикосновенія, і нам нечого рекомендоваться. (Виходить.)

КОПАЧ (вслід).

Жид мудрує, як би кого надуть,

А як надує, зараз протестує на другий путь.

Тим він живе, тим він і дише,

Що повсякчас векселя пише.

Чув? Це мої стихи. У мене, брат, цього матеріялу на воза не забереш. Тридцять літ між людьми живу — знаю, хто чим дише... Опит — велике діло. От засяду зимою і напишу комедію малоросійську:

Еней був парубок моторний

І хлопець хоч куди козак...

Ха-ха-ха! Чув? Тепер всі пишуть: крадуть у других і видають за своє, а як я напишу, то буде сама правда, потому бачу все як на долоні. От тільки немає часу тепер, треба деякі діла покінчить. Особливо тут є один предмет на Боковеньці... не тим голова забита. Слухай, Роман! Цей предмет не дає мені спокою ні вдень ні вночі. Я хочу побалакати з тобою. Не думай собі, що я так дурно по світу ходжу... ні... Та якби я хотів, то й зараз би доказав. Мені тільки засісти, то з маху напишу що завгодно... Тільки не до того мені. Хочеш пристати до мене в компанію?

РОМАН. Писать що, чи як? Я до цього не зроден.

КОПАЧ. Ні! Що там писать, чортзна-що, писать!

Я й сам напишу з маху що завгодно. Хочеш — комедію, а хочеш — прошеніє, яке завгодно прошеніє і куди завгодно. Це пустяк, одно баловство. Хочеш гроші мать?

РОМАН. Та де ж ми їх достанемо? Украдемо, чи як?

КОПАЧ. Оце! Яке ти сказав слово — украдемо! Боже борони! Ти собі цього не думай... Я, слава Богу, вік прожив, а й тріски чужої не взяв! Спитай своїх, мене всі знають.

РОМАН. То яка-небудь комерція, чи що?

КОПАЧ. Тут пустяшня комерція: позич де-небудь рублів п'ятдесят, — тобі повірять, — і ми достанем силу грошей. Вір, це моя судьба, само Провіденіє мені цей путь указує.

РОМАН. Може, фальшивих?

КОПАЧ. А-а! Який-бо ти! Ти все на лихе вернеш; викопаєм.

РОМАН. Щось ви давно їх копаєте, а ще нічого не викопали.

КОПАЧ. То все нічого не доказує. Іщіте — і обряцете! Сьогодні нема, завтра нема, післязавтра — мільон! Е! У мене опит. Оцей раз як не найду грошей — годі, кінець, амінь. Засяду десь і буду писать, все одно гроші; я за год напишу стільки, що й на воза не забереш. А тільки цей раз треба одкрить, треба, хоч кров з носа. Вік шукаю, а такого предмета не находив. Викопасмо — все пополам. Станеть і тобі, і мені, і нашим дітям, і внукам на весь вік... Правда, ми ще не жонаті, хе-хе-хе! Ну, та це не штука, ще поспіємо. Ти тільки те візьми — які предмети: скала... та

яка скала? Прямо шапка! Балка так і балка так; клином сходяться до скали; на пригорку два копили, висічені оскардами; один показує на восток, другий — на захід; і посередині в землі одкопав кам'яну фігуру чоловіка, робота чудова, тож оскардами висічена. Як ти думаєш, хто б дурно наставив таких прикмет, га? Ото-то бо й є! От поїдемо, сам побачиш і тоді зразу згодишся. Я тебе люблю і хочу з тобою поспробувати щастя.

РОМАН. Це ви мене дуже заохотили... Що ж, поїдемо, тільки щоб батько не знав.

КОПАЧ. Секрет, секрет! Отоді, як вивернемо червінців бочонків п'ять, тоді тільки скажемо. А є!.. Є!.. Душа моя чує, опит — велике діло!

Входять Параска і Мотря.

Поговоримо потім. Здрастуйте, Іванівна!

Ява V

Ті ж, Параска і Мотря.

ПАРАСКА. Здрастуйте! А чом же ти, сину, не йдеш до волів?

РОМАН. Та забалакався... Я зараз повечеряю та й піду.

КОПАЧ. А ви ще не вечеряли? Це добре діло, бо й я не вечеряв.

ПАРАСКА. То ідіть же у ту хату, там вечеря стоїть на столі.

КОПАЧ. Альом, ле-козак! Та попоїмо, а потім ти до волів, а я в клуню на солому, можна?

ПАРАСКА. А чому ні — спочивайте з Богом.

КОПАЧ. Я не люблю, знаєте, там всяких нежностей: перин, подушок. Є солома — добре, а нема — кулак в голови, свиту послав, свитою укрився, заснув — мало журився, проснувся, встав — встрепенувся, шапку насунув та й далі посунув... Хе-хе-хе! *(Вийшов.)*

РОМАН. Скажете, мамо, батькові, що тут приїздив жид і сказав, щоб вони завтра були у Смоквинова в обідню з грішми, бо Жолудь землю перекупує. *(Вийшов.)*

Ява VI

Параска і Мотря.

ПАРАСКА. Добре. Іди ж, дочко, внось сюди з комори вечерю, а я трохи поприбираю.

Мотря пішла.

І що це старий задумав? Щось тут є, а що — не розберу. То не хотів у церкву коней давать, а то і сам поїхав, і цілу обідню стояв навколішках; то не хотів Мотрю сватать за Романа, то посватав; ніколи не гуляв, а то так добре випили з кумом; та все радіє чогось, веселий такий. І куди вони оце поїхали? Чи він кого привезе з собою, чи Господь його знає? Звелів, щоб вечеря була готова, щоб ставні зачинені, свічка поставлена на столі і щоб і ляльки тут не було. Аж страшно мені робиться од цих приборів, і тобі не скаже, що задумає робить.

Мотря вносе вечерю і ставить на столі між іншими пляшками пляшку з горілкою, пироги і сметану.

МОТРЯ. Хто це до нас сьогодні приїде?

ПАРАСКА. Не знаю, я вже боялась старого розпитувать; доволі того, що він був веселий і згодився на ваше весілля. А сірники є?

МОТРЯ. Є!

ПАРАСКА. Ходім же.

Одчиняють двері, з другої хати виходять Копач

і Роман.

КОПАЧ. Спасибі за вечерю! Тепер залізу на соломку, як у пуховики.

Виходять; на кону яке врем'я пусто.

Ява VII

Входе тихо Герасим, а за ним Савка, несе на плечах здоровий мішок з кожї.

ГЕРАСИМ. Ідїть же ви, куме, розпряжіть коней і поставте їх біля фургона.

САВКА. Ходїм удвох.

ГЕРАСИМ. От тобі й маєш!.. А хто ж буде біля грошей?

САВКА. Хїба ж їх хто візьме тут?

ГЕРАСИМ. Е, куме, на грїх майстера нема! Краще я тут посидю — береженого й Бог береже.

САВКА. І одходить од грошей не хочеться, так би й держався за мішок. *(Вийшов.)*

Ява VIII

Герасим сам. Світить свічку, засвітив, поставив, глянув на мішок, поцілував його.

ГЕРАСИМ. Отепер Пузир нехай скаже: голяк масті, чирва світить! Ще поміряємось — хто голяк. Він думає, що дуже розумний. Ні, братику, потягайся ще зо мною. Хе-хе- хе! Я не то що, я й жида сьогодні обманив: поки мішок розшили — дзвінок, він вийняв пачку, глянув я на неї — гроші... всередині колотиться, а сам думаю: «Як би його обманить»; другий дзвінок — жид зашамотався, бере мішок, не дає... «Давай гроші», — каже. Слово за слово, а тут — третій; я тоді йому тиць замість п'ятьох та тільки три тисячі. Ха-ха-ха! Отак ушквар! А він, не лічивши, прямо в вагон.

Входе Параска.

Ява ІХ

Герасим і Параска.

ПАРАСКА (*тихо*). Старий!

ГЕРАСИМ. Ой! (*Кида свиту на мішок і заступа мішок спиною.*) Ти чого, навіжена, сновигаєш? Хіба не я тобі велів, щоб тут і ляльки не було? Геть пішла!

ПАРАСКА. Та не гвалтуй, божевільний! Я зараз піду. Тут діло дуже важне, таке, що треба тобі зараз сказати, бо щоб після гірше не вийшло.

ГЕРАСИМ. Яке там діло?

ПАРАСКА. Жид прибігав до тебе...

ГЕРАСИМ. Який? Коли? Чи не скочив з поїзда?

ПАРАСКА. Та з якого поїзда? Опам'ятайся, чого ти такий збентежений? Жид Гершко, що за землю Смоквинова з тобою балакав.

ГЕРАСИМ. Тьфу! Ну?

ПАРАСКА. Казав, щоб ти був в обідню пору у Смоквинова з грішми, бо Жолудь землю перекупує.

ГЕРАСИМ (*ненароком глянув на мішок*). Ха-ха! Чорта лисого перекупе.

ПАРАСКА. Що там ти привіз, чого ховаєшся від жінки? Покажи!

ГЕРАСИМ (*несамовито підступа до неї*). Я тебе попитаю! Я тобі покажу... я... я... тебе уб'ю... Я тебе задавлю, коли будеш лізти у вічі! Геть пішла!

Параска одступає за двері.

ПАРАСКА. Тю, тю! Одсахнись... Єй-богу, з ним якась причина, треба бути насторожі. *(Вийшла.)*

Ява Х

Герасим, а потім Савка.

ГЕРАСИМ. От цікаве бісове насіння, так і загляда, а жидом перелякала на смерть... Жолудь землю перекупує!.. Ха-ха-ха! Завтра чуть світ однесу йому гроші, переплатю по десять рублів на десятині, а не попустю, щоб Жолудь купив.

Входе Савка.

САВКА. Ну, куме, нігде нічирк! Давайте мені моє, та, поки глуха північ, я собі піду.

ГЕРАСИМ. Куме, де ви дінете таку силу грошей? Нехай у мене будуть на схові.

САВКА. Ні, так не буде! Я знайду, де своє сховать, а ви ховайте своє.

ГЕРАСИМ. Візьміть собі яку тисячу, бо зараз попадемось, а решту через год.

САВКА. Куме!.. Давайте моє мені... З мене печінка мало не витрусилась, поки це діло скінчилось, та щоб я не мав у руках свого заробітку, а заглядав вам у вічі, як цуцик? Вам цього хочеться, я знаю вас добре, бачу, куди ви гнете, але гляньте сюди! (*Вийма ніж з-за халяви.*) Бачите? Не розпалюйте ж мене, бо тут вам і амінь, коли почнете крутить.

ГЕРАСИМ (*вийма з-за халяви ніж*). А ви думаєте, що я без запасу? Ха-ха-ха! Тільки, знаєте, це все чортзна-

що! *(Хова ножа.)* Це я для дороги мав... здіймайте лиш свиту, закривайте вікно, та будемо ділитися...

Закривають вікна свитами.

Я хотів як краще, бо у вас ніколи грошей не було, то зараз що-небудь і виявиться... а коли ви так боїтесь, то беріть собі, Бог з вами.

САВКА. Не журіться, я зумію заховати, аби було що. *(Підходить до мішка.)*

ГЕРАСИМ. То вам п'ять тисяч?

САВКА. Десять... десять... кажу вам, десять... не розпалюйте мене!

ГЕРАСИМ. Та не кричіть-бо! Беріть, беріть десять... *(Набік.)* Щоб тебе за печінку взяло. *(Виймає з мішка пачки по тисячі, навхрест оперезані бумагою, а кум розгляда.)* Оце одна, а це друга, а це третя...

САВКА. Стривайте... куме, гляньте...

ГЕРАСИМ. А що?

САВКА. Та це не гроші, це чистісенька бумага.

ГЕРАСИМ. Як?!

САВКА. Чиста бумага! От так машину підвела жидівська голова, тільки на трьох пачках спереду і ззаду наклеєні гроші, а то все чиста бумага.

ГЕРАСИМ *(хватає пачки одну за другою, перегляда.)* Бумага!.. Обманив!.. Куме, він же гроші давав, я сам бачив! *(Хватає знов бумажки, розриває і кидає.)* Сама бумага... чистісенька бумага!.. *(Несамовито.)* Ха-ха-ха!.. Сто тисяч!! Ха-ха-ха!

САВКА. От же збожеволіє! Куме, заспокойтесь; що

з воза впало, те пропало.

Герасим озирається, хватає пояс на лаві і біжить з хати.

Куме, куме! Куди ви? Господь з вами! Схаменіться, що з воза впало, те пропало.

Входе Параска.

Ява XI

Савка і Параска.

ПАРАСКА. Що тут таке? Боже мій милостивий, кажіть, куме, куди він побіг, чого він так галаснув?

САВКА. Сором признаться. Гляньте: оце добро ми купили за п'ять тисяч.

ПАРАСКА. Як?

САВКА. Так. Обманив жид: дав чистих бумажок замість грошей. А може, то й не жид був, може, нечиста сила перекинулась в жида і отуманила нас так, що ми не роздивились і прийняли бумагу чисту за гроші.

ПАРАСКА. А Господи, Господи! Бач, яке нещастя скоїлось; чула моя душа, що з ним щось недобре діється. Та чого ж він побіг?

САВКА. Я й сам до пам'яті ніяк не прийду, всередині все колотиться.

Голос Копача: «Поможіть, рятуйте!»

Чуєте! Хтось кричить!..

ПАРАСКА. Ох куме, голубчику, у мене й руки, і ноги тремтять, ходім.

Ява XII

Ті ж, Копач і Герасим.

КОПАЧ (*несе Герасима на плечах*). Та допоможіть-бо!

Помагають і кладуть Герасима на ліжко.

ПАРАСКА. Що з ним, що з ним, скажіть на милость Божу?

КОПАЧ. Це, я вам скажу, реприманд! Качайте його, отак, отак! (*Качає Герасима.*) Ну, реприманд!

ПАРАСКА. Та що воно? Що? Ради Бога, скажіть, що то за болість така?

КОПАЧ. Та яка там болість! Стривайте, я розкажу, а ви тим часом тріть груди, добре тріть. Так, так... ви мене слухайте... стоп! (*Прислухається до серця.*) Тріть, тріть, тріть... Опит — велике діло... Серце наче ворухиться... Та й перелякав же ти мене, Никодимович, мало не вмер від страху, ну, й йому б не жить на світі, якби не мій опит.

САВКА. Кажіть, що трапилось?

КОПАЧ. Все по порядку — коло одного центра. Ножа! Дають ножа.

Іванівна, лийте йому води ложкою в рот.

Наливають води.

Ковтнув, єй-богу, ковтнув. Не журіться! Щастя маєте, що я ліг в клуні спать... Ліг, знаєте, я в клуні спать, і так мене один предмет заняв, що я й задрімав з думкою про нього; коли це сниться мені, що Роман позабрав копили

кам'яні, — пам'ятаєте? Я вам розказував. Що на Боковеньці? Позабирав ті копили та й повісив надо мною їх. Тільки що оце сниться, аж щось мене по носі чирк, чирк... я рукою лапнув вгору, піймав за ногу, нога гойднулась, задрігала і вирвалась, та як захарчить. Я схопився мов несамовитий, але зараз опам'ятався, запалив сірничок, дивлюся — і в очах потемніло! На перекладині висить Никодимович.

ПАРАСКА. Боже мій, Боже, яке тяжке нещастя!

КОПАЧ. Но! Опит — велике діло! Я зараз вийняв перочинний ніж і перерізав пояса... і Никодимович упав на землю. Гляньте — дише.

Герасим поворушився і спазматично в себе потягнув воздух.

Підводьте, підводьте.

Підводять Герасима, він ще потягнув у себе воздух і ніби позіхає, дрижить і витирає піт.

ПАРАСКА *(плаче)*. Старий, старий!

ГЕРАСИМ. Де я? *(Спазми.)*

КОПАЧ. Пийте воду. *(Подає.)*

Герасим п'є.

Що з вами? Що це ви вигадали?

САВКА. Та годі, куме! Буде здоров'я — будуть і гроші, а я навіки від них одрікаюсь, ніколи в світі не буду хотіть більше, ніж Бог дає. Такої пригоди ніколи не ждав.

КОПАЧ. Які гроші?

САВКА. Он гляньте, як нас обманили.

КОПАЧ. А-а! Зразу догадався! Опит — велике діло! На

тім тижні в городі була така сама okazія! І багато видурили?

САВКА. П'ять тисяч...

ГЕРАСИМ (*захльобується воздухом*). Ой... ой!..

КОПАЧ. Бризкайте водою.

Бризкають. Герасим піднімається.

Та годі вам, Никодимович, убиваться. Заспокойтесь нащот грошей! От поїдемо на Боковеньку, там є гроші, там є сила грошей, вірте, що достанем. Мені само Провіденіє указує цей путь... Примети які: скала, копил так і копил так, а посередині кам'яна фігура... не я буду...

ГЕРАСИМ. Обікрали... ограбили... Пропала земля Смоквинова! Нащо ви мене зняли з вірьовки? Краще смерть, ніж така потеря! (*Ридає.*)

Завіса.

Мартин Боруля

Комедія в 5 діях

Дієві люде

Мартин Боруля — багатий шляхтич, чиншовик.

Палажка — його жінка.

Марися — їх дочка.

Степан — син їх, канцелярист земського суду.

Гервасій Гуляницький — багатий шляхтич, чиншовик.

Микола — його син, парубок.

Протасій Пеньонжка, Матвій Дульський — чиншовики.

Націєвський — регістратор з ратуші.

Трандалев — повірений.

Омелько, Трохим — наймити Боруліні.

Гості.

Дія перша

Кімната в хаті Мартина Борулі.
Двері прямо і другі з правого боку. Грубка з лежанкою.
Дерев'яні стільці, канапка і стіл, покритий білою скатеркою.

Ява I

За столом сидить Трандалев, а з бокових дверей виходить Боруля з бумагою в руках.

БОРУЛЯ. Натє, читайте! *(Дає бумагу.)* Читайте відціля.

ТРАНДАЛЄВ *(чита)*. «По вислушанії всех вишеізложенних обстоятельств і на основанії представленних документов, Дворянское депутатское собраніє определяет: Мартина, Генадієва сина, внука Матвея Карлова, правнука Гервасія Протасьева, Борулю з сином Степаном, согласно 61 ст. IX тома Свода законов о состояніях, ізданія 1857 года, сопрічіслить к дворянскому его роду, прізнанному в дворянском достоинстве, по определенію сего собранія, состоявшемуся 14 декабря 1801 года, со внесенієм во 2-ю часть дворянской родословной кнїгі, і дело сіє с копіямі, как настоящего определенія, так равно і определенія от 14

декабря 1801 года, представить на утверждение в Правительствующий Сенат, по департаменту Герольдии».

МАРТИН. О!.. Виходить, я — не бидло і син мій — не теля!.. І щоб після цього Мартин Боруля, уродзоний шляхтич, записаний во 2-ю часть дворянської родословної книги, подарував якому-небудь приймаку Красовському свою обиду? Та скоріше у мене на лисині виросте таке волосся, як у їжака, ніж я йому подарую.

ТРАНДАЛЄВ. Так, виходить, візьмемо на апеляцію?

МАРТИН (*б'є кулаком по столу*). На апеляцію! Безпремінно на апеляцію! Що то за суд такий, що признав обиду обоюдною?.. Я вас питаю: яка тут обоюдна обида? Він каже на мене «бидло» — а я мовчи? Він кричить на сина, на чиновника земського суду, «теля» — а я мовчи? Мовчи, коли дворянина так лають? То що ж би я був тоді за дворянин? Ну, і я сказав йому: «свиня», «безштанько», «приймак»!.. Але яка ж це обоюдна обида?

ТРАНДАЛЄВ. Стривайте, не гарячіться! Будем апелювать.

МАРТИН. Апелювать!

ТРАНДАЛЄВ. А за вивод подамо встречний іск.

МАРТИН. А коли треба, то й поперечний!

ТРАНДАЛЄВ. Поперечних не полагається. Ви заспокойтесь, уголовна палата одмінить рішення — ми виграємо діло. Когда я був ще фотографом, то для практики вів діло Горбенка з Щербиною, таке саме діло, як ваше, тільки там не словесная була між ними обида, а кулачная. Щербина, знаєте, схопив Горбенка за чуба і

так ним мотнув кругом себе, що і сам не вдержався на ногах — упав! А магістрат признав, що драка була обоюдна. В рішенні сказано було: «Хотя Щербина, взяв Горбенка за волоса, обв'юл его вокруг себя, причом в руках остался значительный пучок волос, імеющійся при деле как вещественное доказательство; но, прінімая во вніманіе, что прі етом действии тяжестью тела Горбенка і сам Щербина бил повергнут на землю, то прізнать обіду обоюдною!..» Це було перве моє діло, я апелював, і уголовна палата одмінила... І по вашому ділу одмінить — не журіться... Ітак, виходить, по ділу об обиді апеляція?

МАРТИН. Апеляція! Та так апеляцію напишіть, щоб у Красовського у носі закрутило, щоб йому свербіло!.. Я грошей не пожалію, аби мені Красовського у острог посадить.

ТРАНДАЛЄВ. О, не я буду, — ми йому докажемо! Всі ходи знаю, вже мені прошеній не вернуть за неформенное написаніе, ні! Як напишу, то прямо точная копія з форми — усе по пунктах.

МАРТИН. І скажіть, що буде коштувать?

ТРАНДАЛЄВ. Стрічний іск... і апеляція... (Набік.) Як би не продешевить! (До Мартина.) Щоб і для вас не було обидно... з бумагою... сто рублів, а непредвiденніе на ваш кошт.

МАРТИН. Дам сто двадцять! Тільки ж і накрутіть йому; щоб нюхав, чхав, щоб... усі закони виставте!

Входе Омелько.

ОМЕЛЬКО. Коні їх готові, фурман послав мене

сказати, що той...

МАРТИН. Скажи там, щоб дали на дорогу дві мірки вівса, — ну, чого очі вивалив?

ОМЕЛЬКО (*іде*). Ніколи він тобі не дасть договорить.
(*Пішов.*)

ТРАНДАЛЄВ. Я б вам і не казав... знаю, що від вас будлі-коли получиш... та... здержався...

МАРТИН. Гроші? За цим діло не стане — я зараз!
(*Пішов у бокові двері.*)

Ява II

ТРАНДАЛЄВ (*сам*). Добре діло це повіреничество, ей-богу! Другого такого прибільного не знайдеш. А поки-то я на цей шлях вибрався, то чим не був? Був і писарем в пітейній конторі, був обер-об'їждчиком, був прикащиком по економіях, держав биржу в городі, служив у маклера, скрізь важко! І роботи до біса, і користі мало, а тільки схибив де — рощот, і бігай шукай місця... Зробився я сам хазяїном: купив машину, одкрив фотографію... Хліб не важкий, і на первих порах копійчина гарна стала перепадать; коли ж і тут біда: усі патрети виходили без очей! Прийняв я у компанію лабаранта Плащинського, і як ми не билися — не виходять очі. Усе як слід, а очей нема... Плащинський і очі добре од руки навчився робити, а діло не пішло. Скасував я свою фотографію і взявся за повіреничество — пішло як по маслу. От і тепер: діло Борулі веду проти Красовського, а діло Красовського проти Борулі. Їздю на своїх конях по просителях, — і коней годують, і мене годують, і фурмана годують, і платять!.. Наберу діл доволі, приїду в город, піду до столоначальника, до того-таки самого, що й діла послі буде рішати, і він мені напише, що треба, а я тільки підпишу, якщо маю довіреність, а ні, то однесу підписати просителю. Апеляцію треба — так саме: той же, що рішав

діло, і апеляцію напише, а коли діло замисловате — вдаришся до секретаря. Мало чим дорожче заплатиш. Нарешті: чи виграв, чи програв, а грошики дай! Живи — не тужи! Все одно що лікар: чи вилічив, чи залічив — плати!

Входе Мартин.

МАРТИН (*дає гроші*). Я вже на вас покладаю всі свої надії.

ТРАНДАЛЄВ. Не турбуйтеся — докажемо! Ну, прощайте.

Чоломкаються і цілуються.

Якщо буде нове діло, то дайте звістку, я приїду; а може, й сам заверну. (*Пішов.*)

Ява III

Мартин, а потім Степан.

МАРТИН. Діловий чоловік! Нема розумнішої служби, як гражданська! Здається, якби мене опреділив був покійний папінька на гражданську, то вийшов би первий чиновник! Коли ж покійний і не думав про це — все дбав про хазяйство. Пасіка, чумачка голову йому заморочили, а тепер другий світ настав: треба чина, дворянства; а поки-то вилізеш в люде, станеш на дворянську ногу, то багато клопоту! От сина опреділив у земський суд, та ще мало знає, не натерся, а, Бог дасть, натреться, тоді повіреного не треба — самі всі іски поведем! Коли б ще дочку пристроїть за благородного чоловіка. Щось Степан мені казав про одного чиновника... Треба з ним побалакати.

Входе Степан.

СТЕПАН. Я вже зібрався, папінька, в дорогу.

МАРТИН. От зараз коні запряжуть, та й з Богом! (У двері.) Омелько! Запрягай коней, та натачанку підмазати не забудь! Я хотів з тобою ще побалакати про того... як його? От що був у нас з тобою на Масниці... А, дай Бог пам'ять... чиновник. На гитарі добре грає.

СТЕПАН. Націєвський.

МАРТИН. Еге-ге! Націєвський! Ти, здається, казав, що йому Марися уподобалась?

СТЕПАН. Він питав мене, чи багато за нею приданого дасте, то, певно, уподобалась.

МАРТИН. А він же сам має який чин чи так ще — канцелярист?

СТЕПАН. Ні, він уже губернський секретар.

МАРТИН. О, чин має немалий!

СТЕПАН. Давно веде існуючу.

МАРТИН. Існуючу? А що то за штука та існуюча?

СТЕПАН. Така книга. Через його руки всі бумаги існують: він їх і в розносні записує і печата пакети. Без нього ні одна бумага не вийде з ратуші.

МАРТИН. Виходить, важна птиця.

СТЕПАН. Скоро і вступаючі йому поручать.

МАРТИН. Вступаючі?!

СТЕПАН. Тоді вже всі бумаги і в ратушу, і з ратуші будуть іти через його руки.

МАРТИН. Яка ж це должность?

СТЕПАН. Регістратор.

МАРТИН. Губернський секретар, ще й регістратор!.. Якраз для нашої Марисі жених, а за придане нехай не турбується. Скажи, щоб приїздив. Коли хоче, то нехай на наших же конях і приїде, я його і звідцілья одвезу в город, на своїх. Побалакай з ним... так, знаєш, політично, і коли тепер не приїде, то напиши мені, що скаже.

Входе Марися.

МАРИСЯ. Тату, Степане, ідіть: мати кличуть!

МАРТИН. Марисю, скільки раз я вже тобі приказував, не кажи так по-мужичи: мамо, тато. А ти все по-своєму...

Ти цими словами, мов батогом, по уху мене хльоскаєш.

МАРИСЯ. Ну, а як же? Я забуваю.

МАРТИН. Он як Степан каже: папінька, мамінька...

СТЕПАН. Або: папаша, мамаша.

МАРТИН. Чула: папаша, мамаша... треба так казати, як дворянські діти кажуть.

МАРИСЯ. Я так і не вимовлю.

МАРТИН. Привчайся, ти на такій лінії. *(До Степана.)*

Ходім! *(Обніма його за стан.)* Канцелярист!

Пішли.

Ява IV

Марися, а потім Микола.

МАРИСЯ (*одна*). І що це з батьком сталось, все переіначують! «Папінька»... «Мамінька»... Аж чудно! «Папаша»... «Мамаша»... ще чудніше! Ха-ха-ха! Не можу я так балакати.

Входе Микола.

А ти чого притисся?

МИКОЛА. Хіба не можна?

МАРИСЯ. Та нема часу й побалакати з тобою: Степана виряджаємо в город. А я люблю з тобою сидіти і розмовляти так, щоб нам ніхто не заважав і ніхто нас не бачив.

МИКОЛА. А мені вже обридло ждати і ховатися од людей. Сьогодні скажу своєму батькові, щоб побалакав з твоїм, а після провід і поженимся. Чи так, Марисю?

МАРИСЯ. Авжеж так, чого ще ждати?

МИКОЛА. Поклич мені Степана, я хотів з ним побалакати.

МАРИСЯ. Зараз.

МИКОЛА. А йому сказати?

МАРИСЯ. З якої речі?

МИКОЛА. А щоб на весілля приїхав.

МАРИСЯ. Поспіємо ще. (*Іде.*)

МИКОЛА (*оглядається*). Марисю!

МАРИСЯ. Чого?

МИКОЛА *(підходе)*. Не будеш сердиться, я тебе поцілую?

МАРИСЯ. Ну, мерщій!

Микола цілує її раз, хоче ще, Марися одводить його.

Годі! *(На відході.)* А то ти до весілля націлуєшся, а послі обридну. *(Пішла.)*

Ява V

Микола, а потім Степан.

МИКОЛА (один). І ніколи більше разу не хоче, тільки оскому наб'є!.. Стривай же, я женюсь. Завтра батько побалакають з дядьком Мартином, а через два тижні Марися буде моя жінка! Жінка моя!.. Тільки подумать — та й гарно. А як оженюсь? О Мариночко моя кохана, ти, моє сонечко, і світиш мені, і грієш мене.

Входе Степан.

Здрастуй, Степане!

Чоломкаються.

Сьогодні вже й їдеш? І до нас не зайшов. Може, гордуєш?

СТЕПАН. Ти знаєш, не через то, щоб там що... а від того, що... той... якось часу не було — короткий отпуск. Непременний засідатель одпустив мене на малий строк з родителями повідатся... А тут бумага про дворянство... то все з папінькою читали... А ти ж як поживаєш?

МИКОЛА. Нам що? Вдень наробишся, а ввечері, разом з соловейком, щебечемо по садках!.. От у вас, мабуть, скучно там у городі?

СТЕПАН. Чого нам скучать? У нас є біліярд, бульвар чудесний, панночок скільки хочеш; у неділю бульвар ними цвіте, мов маком всіяний... А то збереться

компанія, та поїдемо на Сугаклей, варимо кашу, ловимо рибу, печеруємо раки ілі запиваємо трьохпробною і співаємо крамбамбулі!

МИКОЛА. Що ж то: трьохпробная і крамбамбулі?

СТЕПАН. Ха-ха-ха! Трьохпробная — водка, а крамбамбулі — романс! І скучать немає часу: у нас щодня бумаг приносять з пошти по мішку...

МИКОЛА. Що ж ви з ними робите?

СТЕПАН. Записуємо у діжурну, а потім у вступающу, списуємо копії.

МИКОЛА. Навіщо ж то?

СТЕПАН. А які є бумаги! Ай-ай-ай! Особливо як заведеться пререканіє: кому діло треба зробити. Тут один другого бриє так... що аж пальці знать!.. Наш секретар пише: «Прошу не вдаватися в ізлішнюю, обременительную, бесполезную і для времені разорительную перепіску, ібо 215, 216 і 217 ст. XV тома 11 часті іздання 1857 года навчают, как следует сіє дело направить». А нам знову отвічають: «Єслі категоричеські вникнуть в указанние статї, то ониє к делу не относятся, ібо...» Чудесно!

МИКОЛА. Ти їх, як молитви, знаєш...

СТЕПАН. Напам'ять заучую. Мені Антон Спиридонович совітують виучувать бумаги напам'ять. Він тоже виучував, а тепер столоначальником по уголовній часті.

МИКОЛА. Ну, як собі хочеш, а я б скорій рови копав, ніж таку роботу робить.

СТЕПАН. Да, ето правда — важко... Умственная

робота — висшого порядку предмет! Я, брат, зразу аж плакав, як определили мене в казначейство. Дали мені, знаєш, якусь відомість: одні графки та цифри. Очі розбіглися: не знаю, котру поставив, котру ставить; проминув одну графку, всунув цифру — не туди, нагородив харків-макогоників і заморочився так, що замість пісочниці взяв чорнильницю і покропив відомість. Злякався, щоб не прив'язали до столу, та й утік... А потім определили мене у земський суд. Тут зовсім другі діла... Два годи писав присяжні листи та всякі копії, а тепер і сочиняємо...

МИКОЛА. До чого ж ти там дослужишся?

СТЕПАН. Столоначальником буду, а потім, може, й секретарем, чин дадуть, женюся на багатій...

МИКОЛА. Так. А мені скучно за тобою: умісті вчилися у отця Ксенофонта, умісті й науку скінчили, та й розійшлися! Пам'ятаєш, як на гречку отець Ксенофонт нас становив за те, що не вивчили дев'ятого псалма? А ми повтікали додому й поховалися у бур'янах, а Марися нам їсти носила... Сміха!

Ява VI

Ті ж і Мартин.

МАРТИН. Ну, сину, поснідаєш, та й з Богом в путь! Уже коні готові, щоб сьогодні за сонця в город поспів, бо завтра і на службу треба, — це не то, що воза підмазувать або воли на пашу гнать, там діла поважній. *(До Миколи.)* А ти, хлопче, все батькові воли пасеш?

МИКОЛА. Пасу. Не всім же, дядюшка Мартин, і в чиновники йти.

МАРТИН. Правда, правда! Не всякий може діло розумить... Кому до волів, кому до бумаг — така жеч...

МИКОЛА *(подає Степанові руку)*. Ну, прощай, брат, благополучної тобі дороги.

СТЕПАН. Спасибі.

МИКОЛА. Прощайте, дядюшка Мартин.

МАРТИН. Іди здоров!

Микола пішов.

Чого він до тебе в'язне, які ви товариші? Мало чого, що з одного села, що однолітки, та у кожного з вас інша дорога! Ти, сину, не дружи з нерівнею, краще з вищими, ніж з нижчими. Яка тобі компанія Микола? Мужик — одно слово, а ти на такій лінії, трешся між людьми іншого коліна... Може, Бог дасть, і столоначальником будеш або й письменоводителем у станового. Це не то що «цоб, половий!..», «цабе, перістий!», а піт йому лє, а пил

припада на лице, і смуги по всій тварі, та дьогтем смердить від нього, як від мазниці. А у тебе друга лінія! Одно те, що не сьогодні-завтра утвердять в дворянстві, та от тобі й чин на той рік дадуть; атестат з уездного училища нужен, казав мені секретар, то ми достанемо; а друге, хоч би й зараз, глянь на себе і глянь на Миколу. То таки мужик репаний, а ти канцелярист!.. Так-то!.. Ну, а як будеш колежеський регістратор, то тобі й мундир який полагається, і кокарда?

СТЕПАН. Аякже! Воротник, вишитий по чорному бархату золотом, застібається в один борт на дев'ять пугвиць!

МАРТИН. От бач! Де ж йому рівняться? Коли б, Господи, тільки утвердили у дворянстві мерщій. Ти кажеш, що Кастан Іванович завіря, що коли вже депутатське собрание признало, то й сенат признає?

СТЕПАН. Кастан Іванович казав мені: «Поклонись батькові і скажи, що от-от буде не доказующий, а настоящий дворянин, тепер безпремінно утвердять, бо діло в сенаті вже шостий місяць!..»

МАРТИН. Треба йому четвертей п'ять вівса послать. Там як побачиш Кастана Івановича, нагадай йому про мендаль, він вже знає. Скажи: «Папінька просили за мендаль». Не забудь.

СТЕПАН. Добре, не забуду.

МАРТИН. Іди ж снідай, а я дещо звелю Омелькові.

Степан пішов.

Ява VII

Мартин, а потім Омелько.

МАРТИН (один). Ну, тепер вже все одно що й дворянин! Треба тільки дворянські порядки позаводить... Вирядю Степана і приймусь за дворянські порядки. (У двері.) Омелько, Омелько!.. (До себе.) Хоч і коштує багато, та зате ж порівняюся з Красовським,

Входе Омелько.

Ти б надів чоботи.

ОМЕЛЬКО. На біса я їх буду таскати у дорогу та ще й у будень, добре і в постолах.

МАРТИН. Що ти тямиш, гаво! Повезеш у город канцелярського — і в постолах!

ОМЕЛЬКО. Хіба я його буду везти? Коні повезуть. А я сяду на повозку, ноги в сіно засуну, то мені й байдуже.

МАРТИН. Не базікай! Надінь, кажу тобі, чоботи!

ОМЕЛЬКО. Та що ж мене там, танцювать заставлятимуть, чи що?

МАРТИН. Роби, що велять! Візьми рядно велике квітчасте та гарненько закрій сіно, щоб панич у реп'яхи не вбрався.

ОМЕЛЬКО. Який панич?.. Хіба Красовського панич поїде з нами?

МАРТИН. Сто чортів тобі в потилицю! Наш панич,

Степан Мартинович! Подавись ти своїм Красовським...

Степан Мартинович — такий самий панич!

ОМЕЛЬКО. Степан?! Давно ж його призвели, хазяїн?

МАРТИН. От я як трісну тебе в пику твою репану, то ти не тільки Степана Мартиновича будеш паничем величать, та й мене не хазяїном, а паном зватимеш.

ОМЕЛЬКО. Та за що ж битися? Панич — то й панич, пан — то й пан! Хіба мені язик одпаде, коли я вас буду паном величать? Про мене, мені однаково. Звелите, то й юнкером вас зватиму.

МАРТИН. Та одшукай ще, там, у коморі, був вандалський дзвінок, і причепи під дугу.

ОМЕЛЬКО. Добре, пане.

МАРТИН. Ти яких коней запряг?

ОМЕЛЬКО. Лиску, Красавку і Блоху.

МАРТИН. Ну й не ірод ти? Всі три з лошатами, а у Блохи аж двоє... Панича везе в город тройкою з дзвінком, і ззаду табун лошат буде бігти? Зараз мені перепряжи!!

ОМЕЛЬКО. Та хіба я знав, що його призвели! Яких же запрягти, бо знову не вгодю, то до вечора буду запрягать та випрягать...

МАРТИН. Кулката в корінь, Зозулю і Карякошку на пристяжку. Іди мерщій!

ОМЕЛЬКО (*про себе*). Поки був чоловіком — і не вередував, а паном зробили — чорт тепер на нього й потрапе. (*Пішов.*)

Ява VIII

Мартин, а потім Степан і Палажка.

МАРТИН (*один*). Поки-то ще люде навикнуть, як величать! Воно й самому наче трохи чудно: то було: «Мартин, дядьку Мартине», а тепер: пан!.. Нічого, при звичаять!

Входять Степан і Палажка.

ПАЛАЖКА. Гляди ж мені сорочок, платків, щоб не порозкрадали. Там я тобі вирізала три пари нових онучок і все посклала як слід.

МАРТИН. Яка це в тебе шинеля? Я ж тобі казав: зроби таку, як у столоначальника.

СТЕПАН. Сукна не стало на дармовиса.

МАРТИН. На ж тобі грошей, і безпремінно зроби дармовиса (*дає*), та купи самуваря, чаю, сахарю і... кофію і пришлеш з Омельком. А там, що останеться, візьмеш собі: може, рукавички купиш... Дивись, як люде, так і ти. Та чоботи чисть раз у раз, щоб блищали, як у засідателя; одежа — перве діло. Та ще не забудь про те, що я тобі казав: нехай приїздить хоч і на наших конях — я його і назад одішлю.

ПАЛАЖКА. Хто?

МАРТИН. А, послі! Як приїде, тоді побачиш. Присядьмо ж на дорогу, так годиться. Я на неділю пришлю Кастану Івановичу вівса і сіна, а ти, Стьопа,

нагадай йому про мендаль...

Входе Омелько, в чоботях і в дранім кобеняку.

ОМЕЛЬКО. Та йдіть, бо Кулкат не стоїть, аж ляга.

МАРТИН. Ти б ще мішок драний надів на голову! Він там осоромить панича! Надінь мені добрий кобеняк!

ОМЕЛЬКО. Та ви ж за кобеняк нічого не казали, а тільки за чоботи! *(Набік.)* От наказаніє Господне з таким паном: звелів надіть чоботи, а чіпляється за кобеняка. *(Пішов.)*

МАРТИН. Ну, тепер з Богом! *(Встає.)* Прощай! *(Цілує Степана.)* Слухай старших, виписуй почерка, завчай бумага напам'ять... трись, трись меж людьми — і з тебе будуть люде!

ПАЛАЖКА. Здоров'я бережи, шануйся, сину! *(Цілує його.)* Молися Богу по книжці.

СТЕПАН. Прощайте, папінька! Прощайте, мамінька!!

МАРТИН. Кланяйся ж там Кастану Івановичу, Свириду Петровичу...

Виходять.

Завіса.

Дія друга

Кімната у Борулі.

Ява I

За столом сидять Мартин, Гервасій і Матвій.

ГЕРВАСІЙ. Так от яке діло, пане Мартине: ти знаєш, що я чоловік не бідний, Микола у мене один, то й він не буде бідувати; а в тебе одна дочка... Мій Микола і твоя Марися умісті вирости і полюбили одне одного, а ми з тобою давні приятелі... То як ти скажеш: чи не поженимо ми своїх дітей? Нехай давня наша приязнь закінчиться весіллям наших діток!..

МАТВІЙ. І я з охотою потанцюю на весіллі свого хрещеника! Ану, Мартине, рішайте, бо мені вже й танцювати схотілось!

МАРТИН. Так-то так, приятелю мій, я знаю, що ти не бідний, і, може, справді діти наші любляться, та не випада тепер віддати мені Марисю за твого Миколу.

ГЕРВАСІЙ. Чого так?!

МАРТИН. Дочка моя дворянка, а твій син... ні дворянин, ні чиновник... так не приходиться дворянці йти за простого хлібороба, я тепер на такій лінії...

ГЕРВАСІЙ. Он що! Я тебе, Мартине, не пізнаю: поки ти

не ганявся за дворянством, був чоловік, як і всі люде; тепер же десь тебе вкусила шляхетська муха і так дворянство у тебе засвербіло, що ти рівняєш себе з Красовським...

МАРТИН. Що мені Красовський! Я сам уродзоний шляхтич! Красовський був безштанько, і батько його так само сидів у Шадурського на чинші, як і ми; а що він женився на дочці Шадурського і через те зробився державцем, то це ще не велика жеч! І мій Степан, Бог дасть, дослужиться до чина та жениться на Тридурській, і ми зовсім тоді порівняємося з Красовським!

ГЕРВАСІЙ. Далеко ходить! Красовський вчений, лікар, Красовський державець, а ти надимаєшся через силу, щоб з ним порівняться, бундючишся дутим дворянством, з добра-дива посварився з ним, — вір мені, що як будеш отак роздувать свій гонор, то Красовський з'їсть тебе!..

МАРТИН. Подавиться, пане Гервасію, подавиться — я глевкий!

МАТВІЙ. Глядіть, щоб він вас не підпік, ха-ха-ха!

ГЕРВАСІЙ. Що ж ти тепер зробиш? От він не хоче, щоб ти сидів на його власності, — і вибирайся! А сам не підеш — під руки виведуть, за ноги витягнуть, викинуть за межу зо всім збіжжям! Що там рівняється!..

МАРТИН. Мене викинуть? Мене за ноги витягнуть з прапрадідівського ґрунту?! О-о!.. Та хто посміє? А стрічний іск, а апеляція? Я його ще в острог посадю за обиду, я правду судом одшукаю, я йому покажу, яке я бидло і яке теля мій син!

ГЕРВАСІЙ. Ти осліп од дворянства! І поки ту правду знайдеш, то все хазяйство профіськаєш і все-таки нічого не доб'єшся, і Красовський тебе випре звідціля!

МАРТИН. Не діжде! Не будь я Мартин Боруля! Мав би все хазяйство сплюндрувать, а докажу Красовському, докажу, що я такий самий дворянин, як і він. (*Б'є себе в груди.*) Уродзоний шляхтич Мартин, Генадієв син, внук Матвія Карлова, правнук Протасія Гервасієва, Боруля з сином Степаном, герба Тшівдар!.. О, стокроць дяблів його мамці і його таткові!

ГЕРВАСІЙ. Гай-гай! Та ще й зелененький! Герб?.. А звідкіля, що означа те слово «Тшівдар», ти сам не знаєш.

МАРТИН. А нащо мені знать? Герб — то єсть знак шляхетського достоїнства!

ГЕРВАСІЙ. Де вже нам носитися з гербами! Правда, що ми всі шляхтичі і всі дворяни, тільки щабльові.

МАТВІЙ. Ха-ха-ха! Щабльові? Як-то, пане Гервасію, щабльові?

ГЕРВАСІЙ. Такі, виходить, маленькі, що повипадали крізь щаблі своїх не вшитих лубками возів і розгубились... Одно слово, голопуза шляхта!

МАТВІЙ. Ха-ха-ха!

МАРТИН. Може, ти й щабльовий, і голопузий шляхтич, а я уродзоний! Не віриш? У мене є копія з протоколу депутатського зібрання, коли хочеш — покажу. Я і сам не знав, а тепер довідався, що прапрадід мій був стражником таможеного скарбу і на його бумагах

підписаний сам суперетендент Севастьян Подлевський...
от що! І у Красовського не кращі бумажки.

ГЕРВАСІЙ. Що там бумажки! Красовський на лікаря вивчився, то йому і шляхетство пристало. Тепер він їздить у калясі, його вже крізь шаблі не протягнеш, а бумажки — тьфу! І в мене було їх доволі, а тільки я переконався, що нам дворянство так личить, як корові сідло.

МАРТИН. Може, ти й корова, а мій прапрадід...

ГЕРВАСІЙ. Був стражник? Чув! А мій був підкоморій!

МАРТИН. Твій під коморою тільки сидів, то інша жеч...

ГЕРВАСІЙ. А твій стеріг тієї самої комори, де мій сидів?

МАТВІЙ. Ха-ха-ха! Та буде, панове, а то ще полаєтесь! Що там по титулі — кеди німа ніц в шкатулі!.. Краще, пане Мартине, віддайте Марисю за Миколу та зап'ємо могорич!

МАРТИН. Ні, пане Дульський... У мене, слава Богу, є і в шкатулі... Я на другій лінії...

ГЕРВАСІЙ. Він дворянин!

МАРТИН. Щоб ти знав!

ГЕРВАСІЙ. Горе з такими дворянами! А по-моєму, хто вчену голову має, то дворянин, а вже як неграмотні дворяне, то...

МАРТИН. Я неграмотний? Вибачай! То ти неграмотний, бо умієш тільки молитви читать, та й то по батьківському молитвенику, а по чужому не втнеш!.. А я й скоропись розбираю.

ГЕРВАСІЙ. По батьківському молитвенику тепліш

МОЛИТЬСЯ.

МАТВІЙ. Ну, годі, панове, бо я бачу, що посваритесь!

ГЕРВАСІЙ. І справді! Як наше не в лад, то ми з своїм назад! Прощайте, пане уродзоний! Тільки глядіть, щоб не чухалися, як дворянство крізь шаблі випаде. *(Іде.)*

МАРТИН. Не журись, у нас вози лубками вшиті!

МАТВІЙ. От і не вгадав: думав могорич пить, а піднесли дулю, — і ніс, здається, не свербив.

МАРТИН. Чого ж, милості прошю, сідайте, я зараз почастую, то одна жеч, а це друга.

ГЕРВАСІЙ. Де вже нам з дворянами за одним столом сидіть. *(Пішов.)*

МАТВІЙ. Прощайте, пане Мартине! Жаль, що так розходимось.

МАРТИН. Оставайся, закусимо.

МАТВІЙ. Нехай другим разом, а тепер не приходиться: умісті прийшли, умісті й вийдем... Іще раз скажу: жаль, що ви не віддаєте Марисю за мого хрещеника, славний парубіяка...

МАРТИН. Я й сам знаю... так не рівня по званію.

МАТВІЙ. До зобачення! *(На відході.)* Може, ще роздумаєте і на Тройцю потанцюємо! *(Пішов.)*

Ява II

Мартин, а потім Палажка.

МАРТИН (*один*). Може, й на Тройцю потанцюємо, тільки не на Миколинім весіллі. Бач, хлоп, підніжок пана Красовського! Туди ж, у рідню лізе, — умийся попереду!.. Якби не в моїй хаті, ей, наплював би Гервасієві у самісіньку пику за його хлопські речі... І він зо мною рівняється!.. Далеко... От як приїде сьогодні з города наш жених — губерньський секретар-регістратор, — тоді милості прошу подивиться, за кого Боруля віддає свою дочку!.. Ха!

Входе Палажка.

ПАЛАЖКА. Чого це Гервасій і Матвій заходили?

МАРТИН. Гервасій свата нашу Марисю за свого Миколу.

ПАЛАЖКА. От і слава Богу! Я рада, що такого зятя мати буду: поштивий, добрий і хазяйський син.

МАРТИН. І хлоп.

ПАЛАЖКА. Такий, як і ми.

МАРТИН. Дурна!

ПАЛАЖКА. Сам ти дурний! Чого лаєшся? Що ж ти маєш против Миколи?

МАРТИН. Слепа!

ПАЛАЖКА. Тьфу! То тобі, мабуть, повилазило.

МАРТИН. Глуха.

ПАЛАЖКА. Отже, їй-богу, так і вчеплюся у чуприну, як будеш лаяться!

МАРТИН (*набік*). Чого доброго, вчепиться! Це буде не по-дворянськи. (*До Палажки.*) Не сердься, Палазю, а скажи мені: ти бачила ту бумагу, що Степан привіз?

ПАЛАЖКА. Бачила.

МАРТИН. І чула, що він читав у бумазі?

ПАЛАЖКА. Чого ти причепився до мене? Не балакай навтямки; кажи товком: чи віддамо Марисю за Миколу? Не мороч мене.

МАРТИН. Діло шість місяців в герольдії, не сьогодні-завтра утвердять в дворянстві, а я дочку віддам за мужика!.. Що ж то я, з глузду з'їхав, чи як?

ПАЛАЖКА. Здається мені, що з'їхав: не велиш ні мені, ні дочці робить, сам не робиш, понаймав наймитів, наймичок, хазяйство псується...

МАРТИН. Палазю! Дворянин — одно, хлоп — друге!.. Може, ти цього не розумієш, то я тобі ясніше скажу: сметана — одно, а кисле молоко — друге! О! Розумієш?

ПАЛАЖКА. Одно розумію, що ти стерявся розумом.

МАРТИН. О Господи, о Господи! Нащо ти мене довів до того, що я одружився з простою мужичкою! Нічого не тяме — як до пенька балакаєш. І казав же покійний папінька: «Женись, сину, на шляхтянці». Ні, таки погнався за чорними бровами! От і дожив: брови злиняли, а гонору як не було, так і нема!

ПАЛАЖКА. Божевільний! Їй-богу, божевільний! Ти б дроку напився.

МАРТИН. Що ти з нею будеш балакати?.. Хіба тобі краще буде бачити свою дочку за репаним мужиком Миколою, ніж за губерньським секретарем-регістратором? Краще? Кажі!

ПАЛАЖКА. А де ж він у біса, той... ростератор?

МАРТИН. Регістратор.

ПАЛАЖКА. Та не вимовлю.

МАРТИН. Ото-то ж бо й є! Приїде, душко, приїде! Про нього ж я й казав Степанові на од'їзді, чула?

ПАЛАЖКА. То чом же ти мені не сказав? А то: і сліпа, і глуха — тільки роздратував мене... Ну, а Марися?.. Ти ж її питав, — може, вона не схоче?

МАРТИН. І питать не буду, нащо питать? Вона не дурна, в ній батькова кров, розбере, не бійсь, де пан, а де мужик!

ПАЛАЖКА. Дай Боже! Хіба я їй ворог?

МАРТИН. І я не ворог своїм дітям, хочу обох дітей пристроїть по-дворянськи!.. Тільки ти, Палазю-душко, зділай милость, не супереч мені, слухай мене.

ПАЛАЖКА. Не дратуй мене, то все буду робить, як звелиш.

МАРТИН. Ну, годі! Сідай, душко! Омелько привезе самуварь, чаю, сахарю і... кофію. Чай я пив і знаю, як його настановлять, то сам тобі розкажу; а кофію не знаю, як роблять. Піди ти зараз до Сидоровички — вона зна — і повчися у неї. І розпитай гарненько, як його роблять і коли його подають: чи до борщу, чи на ніч?

ПАЛАЖКА. А коли ж приїде жених?

МАРТИН. От Омелько привезе звістку, а може, й самого привезе, бо недурно ж його так довго нема, мабуть, задержав, поки з присутствія вийдуть.

ПАЛАЖКА. То я ж зараз і піду, бо, може, сьогодні й привезе.

МАРТИН. Іди, іди, душко! Та розпитай гарненько про всі звичаї і порядки дворянські.

Палажка пішла.

Ява III

Мартин, а потім Трохим і Омелько.

МАРТИН (*один*). Довго ж нема Омелька! Певно, привезе жениха. Та вже пора б йому й приїхать давно. Треба буде попросить на вечір Протасія; він гарно і багато уміє балакати... А важко і в дворянстві жить: розходу, розходу, — самим робить якимось не приходиться...

Входе Трохим.

ТРОХИМ. Пане! Наших дві пари волів і дві корови зайняв економ у двір.

МАРТИН. Де ж вони паслись?

ТРОХИМ. Та в череді, з череди й зайняв!

МАРТИН. Як він смів?!

ТРОХИМ. Так пан Красовський звелів.

МАРТИН. О, виродок з шляхетського заводу! О, гайдамака! Грабитель! За що ж?

ТРОХИМ. Каже, що на вас накинули чинш і поки не заплатите — не віддасть.

МАРТИН. Не віддасть?.. Бери палицю і мені знайди доброго дрючка!.. Я їм покажу... Я... Ми їм покажемо!

ТРОХИМ. Ні, пане, я не піду. Він похваляється і вам на спині горба зробить. Каже: «Боруля добивається бумажного горба, а я йому на спині горба надрюкую».

МАРТИН. Хто це казав?

ТРОХИМ. Економ.

МАРТИН. О, хлоп поганий! Він, наймит Красовського, мені горба зроби? Мені?.. Та я... запрягай коней, поїду зараз в стан! Це грабіж, грабіж!..

ТРОХИМ. Нема ж натачанки ще з города.

МАРТИН. Біжи до Сидоровички позич.

Трохим пішов.

Граблять!.. Граб... Граб... Це мені ще і на руку — нехай граблять!.. Разом за все отвіт даси! Ні, пане Красовський, Боруля ще потягається з тобою! Мабуть, почув, що діло в герольдії... апеляція... стрічний іск йому в печінку сіли... О Пресвята Діво! Вмішайся в моє діло, допоможи мені ворога свого доканать.

Входе Трохим.

ТРОХИМ. Там прийшов Омелько.

МАРТИН. Який Омелько?

ТРОХИМ. Та наш же Омелько.

МАРТИН. Сам?

ТРОХИМ. Сам.

МАРТИН (*набік*). Що ж це за знак: і забарився, і жениха не привіз? (*До Трохима*.) Запрягай же свіжих у нашу натачанку, та поїдемо зо мною у стан, а Омелько нехай зараз іде в хату...

ТРОХИМ. Він боїться іти в хату.

МАРТИН. Чи ти не здурів? Чого він боїться?

ТРОХИМ. Та коней наших покрали в городі.

МАРТИН. Як?.. О Господи! Нова напасть... Тягни його сюди, за чуба тягни! (*Біжить до дверей*.) Омелько! Ірод!

Супостат! Іди в хату!

Входе Омелько, босий.

Де коні, азіят?

ОМЕЛЬКО. Украли.

МАРТИН. Украли?

ОМЕЛЬКО. І чоботи, і кобеняк украли...

МАРТИН. Як же в тебе голови не вкрали?

ОМЕЛЬКО. Бо нікому не потрібна: у кожного є своя, хоч поганенька.

МАРТИН. Що ж мені тепер з тобою робить? Га? Що?.. Бодай анахтема, як було діло? Бодай ти галушки не проковтнув, щоб ти вареником подавився, кажи: шкуру з тебе здерти?.. Розкажуй, анахтема, як було діло?

ОМЕЛЬКО. Та так було діло. Що як приїхали ми з паничем, зараз понаходило тих судейських видимо-невидимо. Послали за горілкою, панич достали сало, курей і прийнялися трощить та пить. А далі, спасибі їм, і мене почастували; а чарка така, що й собака не перескочить; я довго не хотів випити повної і таки випив; випив, закусив салом — у мене з дому було своє сало і хліб...

МАРТИН. Мерщій розкажуй! Ти з мене печінки витягнеш.

ОМЕЛЬКО. Не перебаранчайте, пане, бо ви мене зіб'єте з пантелику.

МАРТИН. Я тебе з ніг зіб'ю і шерсть на тобі вискубу!

ОМЕЛЬКО. От я й забув, що казав.

МАРТИН. Говори, говори, бісова патяка, буду мовчати,

говори!

ОМЕЛЬКО. Випив, закусив салом.

МАРТИН. Ну?

ОМЕЛЬКО. У мене з дому було своє сало і хліб.

МАРТИН (*крізь зуби*). Чув, чув!..

ОМЕЛЬКО. Напоїв коней і хотів спати лягати, а тут, спасибі їм, ще піднесли... Потім третій раз почастували, і вже не скажу вам: чи частували ще і четвертий раз, чи ні, бо не пам'ятаю, як і заснув. Вранці, до схід сонця, прокинувся — не можу голови підвести... Почав пригадувати: де я? Не пригадаю. Глянув набік: чиїсь босі ноги на полудрабку. «Що воно за твар, — думаю собі, — втислася до мене на повозку, чи не Горпина?» Далі думаю: «Коли є ноги, то повинна бути і голова», — а голови не видно, тільки моя, та й своєї голови не бачу, а чую, що на в'язах щось таке важке теліпається, мов хто начепив клунок з піском... Помалу-помалу підвів я голову. Дивлюсь: нікого нема, кругом чужа оселя... Боже мій! Тут зразу голова моя зробилась легка, як вівсяна полова, і я догадався, де я і що зо мною було! Схопивсь... сюди, туди — нема ні коней, ні чобіт, ні кобеняка! Сів я та й заплакав.

МАРТИН. Заплакав?

ОМЕЛЬКО. Заплакав. Гіркими сльозами заплакав: чоботи були настоящі шкапові і кобеняк...

МАРТИН. Луципір! А коней тобі не жаль?

ОМЕЛЬКО. Та коні знайдуться, бо там якийсь судейський, з мідною бляхою на грудях, списав усе: і як

коней звать на ймення, і до якого полудрабка котра коняка була прив'язана, і полудрабки розгляділи, — усе як слід; я розказав усі прикмети. Записали й те, що як удариш батогом, то Кулкат крутить хвостом «соб», а Зозуля крутить хвостом «цабе», — все записали, коні знайдуться!... (Зітхає.) А чоботи і кобеняк...

МАРТИН. Геть з очей, паршивий робітник! Тобі гиндики пасти, а не коней глядіть! Самі кращі коні пропали! Будеш же ти одслужувать мені за коней шість літ.

ОМЕЛЬКО. Я буду. Таке діло. (Набік.) А хто ж мені одслуже за чоботи та за кобеняк? Якби не ти, то я б їх і не брав.

МАРТИН (до Трохима). Біжи до Сидоровички, візьми натачанку чи візок, запрягай коней, та хоч уночі поїдемо до станового.

Трохим вийшов.

(Омелькові.) Ти чого стоїш? Пішов, не печи моїх очей!

ОМЕЛЬКО. Та тут ще лист від панича.

МАРТИН. Чого ж мовчиш? Давай мерщій, шелепа!

ОМЕЛЬКО (достає з шапки). Та не гримайте ж хоч за листа, бачите, зашив як далеко — боявся, щоб хто не вкрав. Думаю: «Хоч шапку і вкраде, то лист буде цілий, чорта з два найде». Натє.

МАРТИН (прочитавши). Що його робить?.. Жених обіщав приїхать, як коней пошлю з натачанкою... Тут грабіж... там коней покрали!.. Памороки забило... (До Омелька.) Іди, розумна голово, надівай постоли, поїдем

зо мною у стан, а Трохим поїде в город зараз же, щоб завтра і натачанку привіз... Упряж де ти зоставив?

ОМЕЛЬКО. Злодії взяли, тільки черезсідельник зостався.

МАРТИН. Щоб ти на ньому повісився! І упряж позич в Сидоровички.

ОМЕЛЬКО. А коней яких запрягать?

МАРТИН. Не питай мене!.. І дорогою не балакай до мене, бо я тебе, каплоуха собако, чисто всього обпатраю!

ОМЕЛЬКО. Ну й сердитий... Що то пан... (Пішов.)

МАРТИН (один). І язик став як кілок, і в роті пересохло!.. А синок... синок!.. Я тут із шкури вилазю, щоб його в люде вивести, а він там п'янствує...

Входе Омелько.

Ти чого у вічі лізеш? Кортить, щоб поскуб?

ОМЕЛЬКО. Письмоводитель станового приїхав, питається, чи ви дома, та я не знав, що й сказати: боявся, щоб не лаяли... Що йому сказати?

МАРТИН. Зви! Преси! Бачиш — дома, хіба тобі повилазило?

Омелько вийшов, Мартин біжить до бокових дверей.

Палажко! Письмоводитель приїхав... І-і! Я й забув, що її нема! Марисю! Пошли за матір'ю до Сидоровички, а сама вари вареники, печи курчат, нехай дівчата печериць назбирають, у сметані насмажиш, та яєць звари уснятку і молока спар!.. Нехай Омелько порося заколить... Та квас, квас щоб був, бо він раз у раз з похмілля... Певно, привіз утвердження в дворянстві.

Отепер, пане Красовський, я тобі покажу, яке я бидло і яке теля мій син... *(До дверей.)* А, Нефодій Осипович! Пожалуйте, пожалуйте, дорогий гостю!

Завіса.

Дія третя

Декорація та ж.

Ява І

МАРТИН. Цілу ніч з досади не спав! Як прочитав Нефодій Осипович бумагу, щоб мене безотлагательно вивести з іменія Красовського, то наче п'ять котів вскочило у груде і разом почали дряпуть там своїми гострими кігтями!.. Ну, пане Красовський! Сипеш ти грішми, щоб мене вивести звідцїля, — і я посиплю де треба, щоб тебе у острог посадить!.. Нефодій Осипович за грабіж узяв заявленіє, каже: це уголовне діло!.. Красовський хвалиться та похваляється!.. Хвались, хвались!.. Коли б мені ще роздратувать його, щоб він розбій який зробив, та на Сибір... Що Сибір? На каторгу його!.. Будеш ти знать Борулю і дітям закажеш!.. Я не буду хвалиться, ні, а тим часом і в острог, і в Сибір, і на каторгу тебе запру... О, не я буду! Якби не ждав сьогодні жениха, то зараз би поїхав у город — до повіреного, там голова: губернею править! Ну, та день-два підожду... Гей, Омелько! Бог дасть, дочку пристрою, тоді заживу настоящим дворянином: собак розведу, буду на охоту їздить, у карти грать.

Входе Омелько.

Чого ти лізеш, як черепаха?

ОМЕЛЬКО. А хіба я птиця? Літать не можу, поки встанеш, поки прийдеш...

МАРТИН. Ну, ну, годі...

ОМЕЛЬКО. Коли б чоловік крила мав...

МАРТИН. Годі!

ОМЕЛЬКО (*набік*). Ніколи не дасть договорить...

МАРТИН. Іди мені зараз аж на шпиль, звідтіля видко верстов на п'ять по дорозі в город, там будеш сидіть і ждуть...

ОМЕЛЬКО. Чого?

МАРТИН. Слухай!

ОМЕЛЬКО. Та я ж слухаю.

МАРТИН. Мовчки слухай!

ОМЕЛЬКО. Мовчу...

МАРТИН. Як побачиш наші коні і нашу натачанку і буде там сидіть двоє, прибіжиш додому попереду...

ОМЕЛЬКО. А як я не добіжу попереду?

МАРТИН. Що ти йому будеш казати?

ОМЕЛЬКО. Трохим же буде кіньми їхать, а я пішком бігтиму, то хоч би з мене й дух виперло, а я не поспію вперед, хіба разом прибіжимо.

МАРТИН. Не разом, бусурмене, не разом! А треба, щоб ти його здалеку побачив і вперед прибіг.

ОМЕЛЬКО. Не прибіжу. Годів п'ять тому назад, може б, і прибіг разом, а тепер не прибіжу. Та й нащо ж я буду бігти разом з ним? Він буде їхать, а я буду бігти біля

натачанки, на сміх людям, як собака! Та Трохим на зло мені запустить так коней, що і чорт з ним не збіжить.

МАРТИН. Хіба ж я тебе, супесе клятий, затим посилаю, щоб ти наввипередки з кіньми біг?

ОМЕЛЬКО. А хіба я знаю?

МАРТИН (*бере його за груди*). Не знаєш?

ОМЕЛЬКО (*набік*). Отже, останню свиту порве.

МАРТИН. Звістку, звістку, звістку щоб подав вперед — гость важний приїде!

ОМЕЛЬКО. То дозвольте коня взять.

МАРТИН. Бери, бодай тебе за пупа взяло, тільки не муч мене!

ОМЕЛЬКО. А якого ж коня взять? Я візьму Рака...

Мартин бере його за шиворот, поверта до дверей і виводить.

Та постривайте, пане, я сам піду, а то ви мені свиту порвете.

Випхнув.

Ява II

Мартин, а потім Марися.

МАРТИН. От мука мені з цим каторжним Омельком! І вигнав би, жаль — давно служить, і привик до нього так, що як не бачу довго, аж скучно, А він, чорт його знає, чи нарощне дражнить мене, чи таки справді дурний трохи зробився.

Входить Марися і несе клунок.

Куди це? Що це?

МАРИСЯ. Треба прати сорочки тощо, багато набралось вже шмаття.

МАРТИН. Я тебе постираю! Страмить мене хочеш? Дворянська дочка сама стирає! Може, ще й на річку підеш? Для чого ж то я двох робітниць найняв?

МАРИСЯ. Вони на городі копають, а я ж що буду робить?

МАРТИН (*набік*). Справді!.. І сам не знаю, що б вона робила, яку б їй роботу дворянську знайти... (*До Марисі.*) Нічого не роби!

МАРИСЯ. Та я ж так занудюсь без роботи, захворію.

МАРТИН. Глупство! Наглядай, щоб другі робили, а сама надінь мені зараз нове плаття, помий гарненько руки та й сиди, як панночці слід. Та руки, руки мені мий разів три на день, не жалій мила. Ну, на лиці вона й так гарненька; а треба б присипать ще борошенцем, — є таке

борошенце, та не знаю, як його звать і де воно продається...

МАРИСЯ. Як собі хочете, а я, ей-богу, без роботи не буду сидіть.

МАРТИН. Не смій мені, кажу! (*Набік.*) Яку б їй роботу найти пристойну?.. А! (*До Марисі.*) Я тобі п'яльця достану, будеш вишивать у п'яльцях.

МАРИСЯ. Та я ж не вмію.

МАРТИН. Навчись. Не святі горшки ліплять! А шмаття однеси назад.

Марися знизує плечима і виходить.

Піду справді до Сидоровички, я бачив у неї п'яльця, вона вже стара, не бачить, то віддасть для Марисі, для своєї хрещениці, і покаже, як на них вишивать... Ох, поки-то все поставиш на дворянську ногу, то й чуб тобі свердлом стане! (*Пішов.*)

Ява III

Марися, а потім Микола.

МАРИСЯ (*одна*). Таке щось чудне у нас робиться, що хоч з хати тікай!.. Чую я, що батько все про дворянство балакають, а ніяк не розберу, чого-то дворянці стидно робить. Дивно... Перше батько казали, що всякий чоловік на світі живе затим, щоб робить, і що тільки той має право їсти, хто їжу заробляє; тепер же все навиворіт. Коли б Миколу побачить... Вчора був його батько у нас, чи говорив же він про наше весілля? Микола, певно, знає, хоч би прийшов заспокоїв мене, а то чогось невесело на душі, наче що недобре серце віщує!.. Хотіла вчора увечері вийти до Миколи, лихий приніс письменоводителя, з ним порались до півночі... поки нагодували... Сьогодні ввечері побачусь...

МИКОЛА (*під вікном*). Марисю, можна зайти?

МАРИСЯ. Микола! Заходь, заходь — я одна: ні батька, ні матері нема.

Входе Микола.

МИКОЛА. Марисю, моя рибонько, що ж ми будемо робить?.. Твій батько не хоче віддати тебе за мене!..

МАРИСЯ. Чом?!

МИКОЛА. А що я не дворянин! І тепер мій батько розсердилися, хочуть, щоб я сватав дочку Котовича.

МАРИСЯ. Що ж ти зробиш?

МИКОЛА. Не знаю!.. Посватать замість тебе дочку Котовича, розбити свої надії, а з ними й серце — все одно що живим лягти у домовину!.. Знов же, не послухать батька, то прийдеться з ним посваритися! А тим часом ти, покірна волі свого батька, підеш за другого, тоді удвоє тяжча моя мука буде: я потеряю і батькову ласку, і тебе!.. О, чом я не дворянин?!

МАРИСЯ. Ти мене любиш?

МИКОЛА. Умру без тебе!

МАРИСЯ. І я люблю тебе так само і ні на кого не промінюю. Слухай же мене. Корися батькові своєму, та тільки сватать Юльку не спіши! Проси його, щоб підждав, поки її ти сам не розпізнаєш, — він тебе любить і згодиться! А я тим часом роздивлюсь, прислухаюсь і розміркую, що робить.

МИКОЛА (*кидається до неї*). Марисю! Ти мій розум, моє серце, мої очі! Дай поцілюю тебе за пораду!

МАРИСЯ. Тепер нам не до того! Іди додому краще, щоб нас тут не зупіли, — тоді й заміри наші розлетяться...

МИКОЛА. Іду, іду, Мариночко моя! А ввечері ж ми зійдемося знову?

МАРИСЯ. Жди мене під яблунею у садку.

МИКОЛА. О, коли б мерщій зайшло сьогодні сонце!
(*Пішов.*)

Ява IV

Марися, потім Палажка.

МАРИСЯ (одна). Так от яке зуспіло мене горе! Дворянина батькові в зяті схотілось. О Боже мій! Та де ж на всім широkim світі знайдеться дворянин, щоб так мене любив, як любить мій Микола? І я? Кого так щиро полюблю, щоб промінять його, забудуть? О, нікого, нікого! Краще смерть, ніж заміж за другого!..

Входе Палажка.

Мати! Вони, певне, не знають нічого... Мамо!

ПАЛАЖКА. Чого, дитино моя?

МАРИСЯ. Що в нас робиться? Чом батько від Миколи старостів не прийняли? Я ж вам давно казала, що люблю його, що він буде мене сватать, а ви самі тому раділи!..

ПАЛАЖКА. Ох, дитино моя! Не пристало тобі тепер іти за Миколу. Батько каже, що ми в дворяне вийшли — панами стали, а Микола не дворянин і через те нерівня тобі.

МАРИСЯ. Нерівня?.. Боже мій! А хто ж нам рівня? Хіба хочете, щоб я дівкою посивіла?

ПАЛАЖКА. Не журись, дочко, не посивієш — жених є... гарний... і чин має.

МАРИСЯ. Є?! Хто?

ПАЛАЖКА. Отой судейський, що приїздив до нас з Стьопою на Масляній... ти йому уподобалась...

Пам'ятаєш? Що грав на гітарі і співав... чин великий на ньому... ростиратор, либонь...

МАРИСЯ. Мамо, голубко моя! Я вже давно люблю Миколу, а того судейського тільки раз бачила, не знаю його — і знати не хочу.

ПАЛАЖКА. Ох, не завдавай же і мені жалю! У мене у самої серце болить за Миколою, я сама його люблю... та що ж нам робить, що нам робить, коли тепер не приходиться тебе за простого віддати, бо ми в дворяне вийшли.

МАРИСЯ. Мамо! Жили ж ми перше без дворянства, і всі були щасливі!.. Нащо ж дворянство нам здалося, коли воно горе приносить? Коли через нього ви хочете мене нещасною зробити, занепастить мій вік молодий!.. Мамо! Я ж ваша кров, — не губіть мене, віддайте заміж за Миколу. Я не хочу бути дворянкою! Краще жити на світі щасливим мужиком, ніж нещасним паном, — це всяке знає!..

ПАЛАЖКА. Правда твоя! Ох, правда, моя добра ти, моя розумна дитино!.. Ти побалакала зо мною — і в мене наче полуда з очей упала. Сама бачу, що дворянство нам біду робе. А почну батькові казати, щоб не видумував нічого, щоб жив по старовині, — то закричить, затопа ногами, почне читати мені якісь бумажки про дворянство, затуркає мене, загиркає, зіб'є з пантелику, і я думаю: може, ми й справді вже дворяне, — і починаю попанськи привчатися, і самій тоді хочеться тебе за благородного віддати заміж!.. Тепер не знаю, що

й казати, що і робить, вимучилась зовсім і одуріла. От вже другий день ходжу до Сидоровички, вчуса дворянським звичаям, щоб прийняти жениха, бо він сьогодні і приїде.

МАРИСЯ. Сьогодні?! Мамо! Уговоріть же татка, щоб не губили мене!

ПАЛАЖКА. Ох, не можу, дочко, не можу, тільки посваримось, дитино моя, а товку не буде! Ще й поб'ємось на старість, бо вже два рази мало-мало не бились...

За коном голос Мартина: «Сюди, сюди, помалу тільки!»

Батько іде!.. Ходім звідцїля. *(Пішла.)*

МАРИСЯ. Що мені робить?.. Ще батькові упаду в ноги... *(Пішла.)*

Ява V

Мартин, а за ним Хлопець вносить п'яльця; потім Марися.

МАРТИН. Отут, хлопче, постав та й іди собі.

Хлопець ставить п'яльця на місто й виходить.

П'яльця! І нехитра штука, а зараз красу господі придали. Якось аж веселіше горниця дивиться. Нехай Марися вчиться. Сидоровичка обіщала показати, спасибі їй. От і благородна кума в пригоді стала! Кумів завше треба вибирати значних і благородних! А як, Бог дасть, Марися вийде заміж, то першого онука он як охрестю: кумом візьму полковника Лясковського, а за куму — генеральшу Яловську.

Входе Марися і пада йому в ноги.

Що це?!

МАРИСЯ. Не губіть мене, не топіть мене — я у вас одна!

МАРТИН. Ото Господи, як злякала, аж ноги затрусились... Встань! Чого тобі?

МАРИСЯ. Не віддавайте мене заміж за того жениха, що приїде з міста, — я його не люблю, я за нього не хочу...

МАРТИН. Як?! За благородного чоловіка не хочеш? За кого ж тебе тоді віддуть?

МАРИСЯ. Віддайте мене за Миколу.

МАРТИН. Світ навиворіт. Панночці — мужика забажалось!.. Не смій мені про це й заїкаться!

МАРИСЯ. Я люблю Миколу, і він мене любить, ми будемо щасливі!..

МАРТИН. Що то за слово таке — «любить»? Кажі мені, що то за слово таке?.. Га? Що воно означає: чина чи дворянство?

МАРИСЯ. Я не вмю розказать... Я...

МАРТИН. Видумка! Витребеньки! Баб'ячі химерики! Чина, дворянство треба любить, а другої любові нема на світі!..

МАРИСЯ. Я собі смерть заподію, коли...

МАРТИН. Не сердь мене, бо я порву на собі всю одежу!.. Чуєш?.. Здурила дівка, ще й не розгляділа добре благородного жениха, а вже еретується! Та жених такий, що хоч би яка панночка, то з охотою пішла б за нього, — от приїде, то побачиш!.. А про Миколу і не думай! Та я скоріше вб'ю тебе, ніж віддам за мужика; я тебе з дому вижену, я тебе!.. Та я не знаю, що зроблю!.. От дітки! Ти для них піклуєшся, побиваєшся, з шкури лізеш, а вони, замість дяки, серце тобі надвоє роздирають! Мало мені муки з Красовським і так, та ще тебе віддам за мужика, щоб він зуби скалив?.. Іди! Жених, може, вже з гори з'їжджає... Іди одягнися мені у нове плаття, а цих речей щоб я більше не чув!

МАРИСЯ. Тату!..

МАРТИН. Який я тато? Що то за тато?

МАРИСЯ. Папінька!

МАРТИН. І слухать не хочу! Іди роби, що велять.

Марися пішла.

Не знає свого щастя; сказано: молоде — дурне... Ох, діти-діти! Якби ви знали, як-то хочеться бачить вас хорошими людьми, щоб ви не черствий хліб їли... Якби-то знали... тоді б ви зрозуміли, що батьки не вороги вам... От трохи погримав, а вже й жаль!.. Воно ж, дурне, дума, що я їй ворог! Ворог за те, що витягаю з мужичества... А чого мені це коштує?.. Колись подякує.

Входе Омелько.

Їдуть?

Ява VI

ОМЕЛЬКО (*задихався, не може говорити*). Ї-їду-уть!

МАРТИН. Чого ти так засапався? Сопеш, як підпалений кінь. Далеко?

ОМЕЛЬКО. Ху-ху-ху!.. Утомився...

МАРТИН. Ти ж конем їхав?

ОМЕЛЬКО. Де там! Упав, к бісовому батькові, з коня...

МАРТИН. Я ж кажу, що так!.. Далеко?

ОМЕЛЬКО. Ні, зараз за могилою і впав! Тільки що виліз на Рака, а...

МАРТИН. Не про те! Не про те я питаю! Чи далеко їдуть?

ОМЕЛЬКО. Та, мабуть, уже близько біля двору.

МАРТИН. Ти ж бачив, хто їде?

ОМЕЛЬКО. А хто ж? Трохим їде — нашими кіньми і нашою натачанкою...

МАРТИН. А в задку сидить хто-небудь?

ОМЕЛЬКО. В задку?.. Не примітив!

МАРТИН. Чого ж ти біг, бодай ти луснув! (*Іде до вікна.*)

ОМЕЛЬКО. Чисто коліно збив, болить, як печене, прибїг попереду, а він ще й лається!.. Чорт на тебе угодить... (*Пішов.*)

МАРТИН. Він... Жених!.. (*До дверей.*) Душко! Палазю! Приїхав! Жених приїхав! Одягайтесь мерщій! А Господи, аж серце забилося! Прийнять треба на славу... (*Відчиня*

середні двері.)

Входе Націєвський, з гітарою в руках, у шерстяній накидці.

Мартин іде до дверей, розставивши руки.

Милості прошу, дорогий гостю!

Націєвський кладе гітару на стілець. Обнімаються і цілуються.

Завіса.

Дія четверта

Декорація та ж.

Ява I

Омелько і Трохим вносять стола.

ОМЕЛЬКО. То це жених нашої Марисі, сьогодні й заручини?

ТРОХИМ. Еге. Дорогою він мене частував біля кожного шинку — гарний панич!

ОМЕЛЬКО. Він же й мене частував тоді, як чоботи і кобеняк украли, бодай йому...

ТРОХИМ. І що вони там роблять, ті судейські, — такого їх, як галок восени?

ОМЕЛЬКО. Бумаги, каже, пишуть.

ТРОХИМ. Нащо ж ті бумаги?

ОМЕЛЬКО. На продаж. Продають.

ТРОХИМ. Та хто ж їх купує, кому вони потрібні, хіба на цигарки?

ОМЕЛЬКО. Виходить, є такі люде, що купують. От бачив повіреного, що приїздив? Коні як змії, тарантас блищить, фурман наче коробейник Улас!.. Бачив? От же він бумаги продає. Його фурман дав мені на цигарку легкого тютюну і розказував, що, каже, його пан якісь

бумаги пише і продає людям, що кому потрібно, з того й хліб їсть, і будинок має у городі. От і наш пан, каже, купив якісь бумага у нього на Красовського, а Красовський, каже, довідався, приїздив аж у город, заплатив дорожче, і він продав йому бумага вже на нашого пана. Так і торгує!

ТРОХИМ. Диви!

ОМЕЛЬКО. Всякому чоловікові назначено, що робить, з чого хліб їсти і що йому мать! От мені назначено, щоб я без чобіт був і без кобеняка, — і вкрадено.

ТРОХИМ. Мабуть, що так... А не чув, коли буде весілля?

ОМЕЛЬКО. Не чув. Вчора гуляли довго, жених і досі спить.

Ява II

Входить Мартин.

МАРТИН. Чого ви тут стовбичите?

ОМЕЛЬКО. Стола від Сидоровича принесли.

МАРТИН. Ага! Ну, біжи ж ти, Омельку, принеси умиватись паничеві.

Омелько і Трохим виходять.

Ще спить. Сказано, чиновний чоловік, не то що простий шляхтич: ще й чорти навкулачки не бились, а він схопиться і гасає по хазяйству!.. Нащо вже я, от, здається, зовсім вибився на дворянську лінію, а не можу уранці довго спать — боки болять, а треба привчатись! Воно якось так зовсім другу пиху тобі дає. Прийшов хто рано, чи там яке діло по хазяйству, а ти спиш! «Дома пан?» — питають. «Та ще сплять!» О! І всі на пальчиках... Безпремінно заведу такий порядок: чи прокинувся, чи ні, а буду лежать до сніданку.

Омелько несе ночви і відро води.

Що це?

ОМЕЛЬКО. Та умиватись ж.

МАРТИН. Ну і що тобі сказати? Де ж ти бачив, бусурмене, щоб люде в ночвах умивались? Поросят тільки у ночвах патрають, а ти хочеш благородного чоловіка...

ОМЕЛЬКО. Та я ж письменоводителеві над ночвами ціле

відро води на голову вилив.

МАРТИН. То інша річ: чоловік сирий і на похмілля.

ОМЕЛЬКО. А цей хіба тверезий вчора ліг?

МАРТИН. Не твоє діло! Іди візьми велику дерев'яну миску і води у полив'яний глечик.

ОМЕЛЬКО. І щоб то відразу сказать, а то носись.
(Пішов.)

МАРТИН (один). Треба десь такого служку достать, щоб при горницях був, бо Омелько старий для прислуги, нічого не тямє.

Омелько вертається з глечиком і мискою.

Там постав, і якщо спить, то навідайся через яке врем'я.

Омелько пішов у другу хату. Входе Палажка.

Спить ще. А що, як там, душко, у тебе, чи все готово?

ПАЛАЖКА. Поки люде посходяться, усе буде готово.

Входе Омелько.

МАРТИН. А що?

ОМЕЛЬКО. Потягнувсь, лупнув очима, повернувся на другий бік і знову захріп.

МАРТИН. Навідайся ж опісля.

ОМЕЛЬКО. Може б, я там посидів, поки прокинеться?

МАРТИН. Опісля, кажу тобі. Чого ти там будеш стирчать, ще й сам заснеш.

ОМЕЛЬКО. А потім прозиваю — будете лаять.

МАРТИН. Не патякай! Поклич панночку. Де вона?

ОМЕЛЬКО. Порося патрають.

МАРТИН. О-о-о!.. Нехай одягнеться і сюди йде.

Омелько пішов.

(До Палажки.) Я ж тобі казав, я ж тебе прохав, щоб ти їй не давала ніякої роботи: руки чисто порепаються, а ти поросся її застала патрать.

ПАЛАЖКА. Та цить уже, не гримай! Який же чорт буде обід варить, коли робітниці не тямлять нічого.

МАРТИН. Палазю, Палазю, не кричи, душко, а то почує. Ну, іди, душко, сама обід готов, а вона нехай ще побуде з женихом.

ПАЛАЖКА. А ти ж з ним балакав?

МАРТИН. Та ми вже зовсім скінчили з ним: п'ятсот рублів приданого, весілля на наш кошт, два годи доставлять у город топливо і деякі предмети на продовольствіє і хату поставить у городі — місце у нього є.

Входе Марися.

Ну, то іди ж, Палазю, щоб справді там робітниці не нашкодили чого в обіді, а то замість поросяти подадуть обгорілий оцупок.

Палажка пішла.

Ну, моя дитино, я вже скінчив з твоїм женихом. Сьогодні заручини, а на Тройцю й весілля.

МАРИСЯ. Не любите ви мене... випихаєте з дому...

МАРТИН. Я тебе не люблю? Господи! Душу свою готов тобі віддати!.. Для кого ж я побиваюсь, як не для вас? Послухай мене, доню моя: краще білий хліб, ніж чорний, краще пан, ніж хам! І батькове око, як прийдеться умирать, закрийється спокійно, бо душа моя знатиме, що

мої унуки — дворяне, не хлопи, що не всякий на них крикне: бидло! теля! Ох, дочко, ти не знаєш, як тяжко хлопом бути, усіх бояться, усіх лічить вищими від себе! І дай Бог, щоб ти не знала; а я всього попробував і знаю. Не хмурися ж, не хмурися... Жених вийде, а ти сядь за п'яльці, будь з ним приязна. Сядь, доню, за п'яльцями якось пристойніше сидіть... так, ніби за роботою. (*Садить її.*) Отак. Я ж зараз вернуся, а ти поведься з женихом, як слід дочці Мартина Борулі, уродзого шляхтича! (*Пішов.*)

Ява III

Марися, потім Омелько проходить у кімнату, де спить Націєвський.

МАРИСЯ (*одна*). Ох тату, тату! Якби ви знали, як мені тяжко слухать ваші речі! Наче тронулись, борони Боже. Що мені робить? Щоб не сердить батька, я тим часом покірствую, а чого наговорю женихові, то нехай тільки слуха! Коли ж і після того не одчепиться, то піду вже на одчай: нехай хоч б'ють, хоч ріжуть — однаково!

Входить Омелько.

ОМЕЛЬКО (*несе обома руками миску, а в мисці глечик*). Вже одягся! Ну, жених!.. Яка у нього червона жилетка, аж очі в себе вбирає!.. Одчиніть мені двері, а то воду розхлюпаю...

Марися одчиня.

Хоч би нас почастували добре на заручинах, дома не страшно й випить... (*Вийшов.*)

МАРИСЯ (*одна*). Виходь, виходь скорій... Може, сам одцураєшся, коли почуєш, як я тебе поважаю.

Ява IV

Входе Націєвський, одягнений у сюртук з кучими полами. Рукава з буфами, коло плечей вужчі, а біля руки ширші. Штани широкі, трубою, коло чобота зовсім вузенькі. Жилетка червона, двобортна, без маніжки, з мідними пугвицями, шия пов'язана чорним шовковим платком.

НАЦІЄВСЬКИЙ. З добрим утром, Марина Мартиновна, як спалось-спочивалось?

МАРИСЯ. Лягли легко, встали ще легше; а ви як? Здається, і лягли важко, і встали тяжко...

НАЦІЄВСЬКИЙ (*набік*). Зразу збрила! (*До Марисі.*) О, яка ви гострая і строга!.. (*Бере гітару і побренькує.*) Нам з привички. Інший раз, як вернешся од Шулемки, так ще тяжче ляжеш, одначе діла за нас ніхто не робе!.. А ви вишиваєте?

МАРИСЯ. Ні, я не вмю, так сидю, батько звеліли вас підждитать за п'яльцями, щоб ви подумали, що я баришня...

НАЦІЄВСЬКИЙ. А хіба ви не баришня?

МАРИСЯ. Не знаю, як вам здається... Я проста дівчина, мужичка, нічого не вмю; я умю жать у полі, громадить, мазать, корів доїть, свиней годувать... Подивіться, які у мене руки.

НАЦІЄВСЬКИЙ. І разпрекрасно! А як вийдете за мене

заміж — ібо ми вже з папінькою вашим сіє діло покончили, не знаю, як ви, — тоді не будете жать, найдеться друга робота, более благородная... і руки побіліють... А по вечорам я буду вам грать на гітарі. Буде весело, у мене знакомих доволі...

МАРИСЯ. Я за вас не хочу заміж, то татко мене силують, а я вас не люблю...

НАЦІЄВСЬКИЙ. Як побрачимося, тоді полюбите!.. Любов — ета злодійка приходить зря, сьогодні нет ейо, а завтра вот она! Та ви ще мене не знаєте! (*Б'є акорд на гітарі і співа.*)

— Гандалер молодой,
Взор твой полон огня,
Я стройна, молода,
Не свезешь ли меня?
Я в Риальто спешу до заката.
Видишь ли пояс мой
С жемчугом, с бирюзой?
А в середине его
Изумруд дорогой?
Вот тебе за провоз моя плата!

— Нет, не нужен он мне,
Твой жемчужный убор:
Ярче камней и звезд
Твой блистательный взор, —
Жажду я одного поцелуя!
У нас многії баришні од меня тають, і ви розтаїте.
МАРИСЯ. А я чого буду таять, я не сніг.

НАЦІЄВСЬКИЙ. Ну, розтопитесь...

МАРИСЯ. Борони Боже! Хіба я смалець?..

НАЦІЄВСЬКИЙ. Ха-ха-ха! Остроумно! Одно слово, полюбите мене — ручаюсь.

МАРИСЯ. О ні! Ви мені противні...

НАЦІЄВСЬКИЙ. Ето даже обідно, ібо я завжди нравілся жінщинам... Почему же у вас така злость протів мене?

МАРИСЯ. Я вас не люблю і прямо вам кажу, а ви таки лізете у вічі, от через це ви мені противні.

НАЦІЄВСЬКИЙ. Та нет! Ето ви шуткуєте!.. Ето ви говоріте по той простой причині, что мало знаєте мене; а когда вийдете замуж, присмотрітєсь і апробуєте — как пишеться в журналах, — тогда другое скажете!.. А тепер заключим наш разговор поцілуєм, как женіх і невеста. *(Співає.)* Жажду я одного поцілуя!.. Позвольте!

МАРИСЯ. Цього ніколи не буде! Мені легше випить оливи з мухами, ніж вас поцілувати! Душа моя до вас не лежить, і очі мої не стрінуться з вашими; а коли ви й після цього все-таки хочете, щоб мене присилували за вас заміж, то знайте: я люблю давно другого, чуєте? Люблю другого, йому слово подала, і не розлучить нас ніхто — хіба могила, а за вас я тоді вийду заміж, як у Спасівку соловейко заспіває! От вам уся моя правда. І нічого нам балакати, розміркуйте гарненько і більше до нас не приїздіть; а тепер — прощайте! *(Хутко виходе.)*

Ява V

Націєвський, а потім Мартин і Палажка.

НАЦІЄВСЬКИЙ (один). Любить другого... Положим, ежелі только любить, то це крупний пустяк, но ежелі любов з фіналом... Це для мене мучительно будить і позорно даже!.. Впрочем, до свадьбы далеко, ми і ето розузнаєм; а отказаться і перед вінцем можна... Как би я не вскочіл у корито!

За коном голос Мартина: «Так я хочу!» Голос Палажки: «А я не хочу!»

Голос отця і матері... один — хоче, другий — не хоче. Желательно послушать, об чом спор? Наверно, про меня... Сюда, здається, ідуть! Сховаюсь. Де б же?.. Тут нема місця... А, в етой комнаті, де спав, біля дверей є шкаф, за шкапом стану. (Пішов.)

Входять Палажка і Мартин.

ПАЛАЖКА. Не хочу, не хочу я твоїх кумів!..

МАРТИН. Цс-с! Дурна! (Іде на пальчиках до дверей і загляда.) Нема. Пішли, мабуть, з Марисею на проходку у садок. Так не буде, як ти, душко, кажеш! Кумом візьмемо Лясковського — чоловік значний і нужний, а кумою буде генеральша Яловська — вона крижмо хороше дасть...

ПАЛАЖКА. Та кажу ж тобі, що я не хочу ні Лясковського за кума, ні Яловської за куму.

МАРТИН. У Лясковського дітей нема, багатий, він і дитину виховує по-дворянськи.

ПАЛАЖКА. Якраз! Такий скупий та буде він тобі пеклуватися про чужу дитину? Мені страшно на нього й глянуть. Краще ми візьмемо кумом Гарбузинського, а за куму Трощинську.

МАРТИН. От вигадала! Ну, Трощинська ще нічого кума, а в Гарбузинського своїх десятеро, чого від нього можна сподіватися для хрещеника?

ПАЛАЖКА. І ніколи ти мені не уважиш; я ж згодилась, щоб хлопчика звали Матвієм, а ти уваж за кумів.

МАРТИН. Та не уважу! Лясковський полковник, а Гарбузинський копитан.

ПАЛАЖКА. Та нехай же тобі чорт, коли так! Вибирай собі сам кумів, нічого було й питать мене! *(Іде назад.)*

МАРТИН. Куди ж ти, стривай!

ПАЛАЖКА. Ніколи мені, через тебе порося ще перепечеться! Бери собі кого хочеш. *(Пішла.)*

МАРТИН *(іде за нею)*. Ти ж розміркуй... Нічого в чинах не тямить. *(Пішов.)*

Ява VI

Входить Націєвський з накидкою в руках, а потім Омелько.

НАЦІЄВСЬКИЙ (*надіва накидку*). Це так! Невеста з приплodom!.. Благодарю!.. Я ще тільки сватаю дівку, а вони, бачу, вже й дитину хрестить будуть. Ні, шукайте собі дурнішого. (*Бере гітару під полу.*) Давай Бог ноги від такого шлюбу. Піду наче у проходку і — поминай як звали! (*Хоче йти.*)

Входе Омелько.

ОМЕЛЬКО. Ану, скиньте лиш чоботи, посидьте трохи босі, тепер тепло...

НАЦІЄВСЬКИЙ (*набік*). От тобі й маєш! (*До Омелька.*) З якої статі? Для якої надобності?

ОМЕЛЬКО. Та я достав трохи галанської сажі, то почистю, щоб блищали... Я вмент... я чистив і письменоводителеві, і...

НАЦІЄВСЬКИЙ. А!.. Не нужно, брат. Скажи мені, чи тут є корчма?

ОМЕЛЬКО. А як же без шинку? Отут зараз за містком... Без шинку не можна.

НАЦІЄВСЬКИЙ. То я піду трохи пройдуся, а кстаті, у мене є діло до жида... (*Пішов.*)

ОМЕЛЬКО (*один*). Похмелиться пішов... І не диво! У чоловіка голова тріщить після вчорашнього, по собі

знаю. А наші завели сварку за кумів. Ну й чудні! На
Тройцю ще тільки весілля, та, може, й дітей у Марисі не
буде, а вони вже збираються хрестить онука!.. Старий
хоче кумом полковника, а стара — копитана! І таке
підняли, що страх! Стара вже двічі за качалку хапалась!..

Ява VII

Входять Мартин і Палажка.

МАРТИН. Ну, годі, ну, не сердься, душко, а то ти і при гостях надмешся, як гиндичка!.. Я вже згоджуюсь: нехай первого охрестять твої куми, а другу дитину мої..

ПАЛАЖКА. Отак добре! Як так, то я вже не сердюсь... Натомилася з обідом, а тут ще й через сварку... Ну, обід, слава Богу, готов...

МАРТИН. А ти чого тут виснеш?

ОМЕЛЬКО. Та я достав галанської сажі, хотів паничеві чоботи почистить, а він пішов у корчму...

МАРТИН. Чого?

ОМЕЛЬКО. Похмелиться.

МАРТИН (*підступа до нього*). А ти почім знаєш? Га? Хіба він тобі казав, що йде похмелиться? Звідкіля ти це узяв?

ОМЕЛЬКО. Та я так догадуюсь, а він казав — діло є до жида.

МАРТИН. Н-ну! Не такий сьогодні день, а коли я тобі зубів не повибиваю за твої речі, то не я буду!.. Так і ляпнеш, що в голову влізе. У чиновників у кожного є діло до жида! Біжи поклич його зараз, скажи — гості збираються, будемо обідать. А Марисі не бачив?

ОМЕЛЬКО. У садку сидять.

МАРТИН. Гукни й на неї, щоб ішла.

Омелько пішов.

ПАЛАЖКА (у двері). Дівчата! Готуйте стіл!

МАРТИН. Що ж це нема гостей?

Входять дівчата і пораються коло столу.

ПАЛАЖКА. Кого ж ти кликав?

МАРТИН. Дульського, Протасія, Сидоровича, Рачинського, з жінками, з дочками... набереться доволі.

Ява VIII

Входе Дульський з жінкою.

ДУЛЬСЬКИЙ. Здоровенькі були!

МАРТИН. Просимо, просимо...

Жінки цілуються, сідають і тихо балакають.

ДУЛЬСЬКИЙ. Ну, поздоровляю тебе! Дай Боже діждать онуків!

МАРТИН. Спасибі!

Входе Протасій з жінкою, двома дочками.

От і Протасій з сімейством.

Дульський ховається між бабами.

ПРОТАСІЙ. Всього доброго вам у хату! *(До Мартина.)*

Голова трохи боліла після вчорашнього... А добре співа громадянський офіцер, твій зять! Я ще як жив на Дідовій Балці... А там здавна осівся Кирило Гарболінський, він був, кажуть, маркитантом в тисяча вісімсот двадцять дев'ятому году і нажився здорово: свій табун коней, пар сорок волів, корови, вівці... тоді не так ще сутужно було на землі, як тепер... А ми держали сад і став графа Рип'яшинського, на одкупі... Сад був чудесний... Одних грущ, бувало, в Херсонщину фур десять одішлемо, а скільки свині поїдять, та доволі того з тебе, що ми тоді вигодували десять кабанів, та які кабани!..

Тим часом як Протасій говоре, входе ще Сидорович з жінкою, здоровкаються, жінки цілуються; входе

Марися; Сидорович глянув на Протасія, махнув рукою і пішов до Дульського. Слуха один Мартин, котрий теж покида Протасія, і той, сказавши слів десять на вітер, заміча, що ніхто його не слуха, замовк і в цей мент побачив Дульського.

Ага! Дульський вже тут! Пане Мартине, а скоро будем обідать?

МАРТИН. От зараз прийде панич наш, він пішов трохи прогуляться...

ПРОТАСІЙ (Дульському). От і добре, поки обідать, я тобі скінчу про церкву, — вчора не договорив, хтось перебив.

ДУЛЬСЬКИЙ (набік). Нікуди від нього не сховаєшся, заговорить на смерть.

Входе Рачинський з жінкою і ще гості. Цілюються. Протасій застукав Дульського і розказує йому, а той тільки головою хитає. Мартин почина нудиться: то в двері вигляда, то на столі поправля, то жінку манить до себе пальцем, шепчеться з нею, розводить руками, зве Марисю. Під кінець монологу він зовсім стурбований.

ПРОТАСІЙ. Так ото, знаєш, поїхали ми у Кременчук з Сидором Карповичем Жироїдовим, може, чув?.. Він літ п'ятнадцять, а може, й двадцять буде, як умер в Яструбинцях... царство йому небесне... Балка упала на голову і вбила його... славний чоловік. Я з ним спізнався ще у Плискові, іменії графа Лопушанського, Лопушанський охотник був на всю округу... Я в нього достав собі хорта, та така була собака, що зайцеві й писнуть не дасть... Поїхав у Плисків до свого давнього

знайомого Івана Жука, а старий Жук і каже: «Шкода, млин стоїть, поправляють». Нічого робить, стали ми годувать воли, а тут прийшов Сидір Карпович — він підрядився в Розлогах, у Херсонщині, строїть церкву і ото попросив мене поїхать з ним у Кременчук лісу купувать. Діло було напровесні. Не доїжджаючи Кременчука є город Крилов, а там живе давній мій приятель, ще кум — Супостатов. Лісом торгує. Ми з ним у венгерську кампанію познайомились; я хрестив з його жінкою дочку у Митрофанова, — може, знаєш? Єлена Вікентіївна...

Входе Омелько.

ОМЕЛЬКО. Оказія, пане...

МАРТИН. А що? Де панич?

ОМЕЛЬКО. Подався у город.

МАРТИН. Як?

ОМЕЛЬКО. Найняв Шулима, і той його повіз на своїй коняці у город.

МАРТИН. Брешеш, іроде!!

ОМЕЛЬКО. Побий мене Бог! Я сам бачив, як виїхав з двору, ще й сказав мені: «Кланяйся своєму панові, скажи, щоб не ждали мене більш ніколи... Я, — каже, — пошуткував!...» Жид ударив кобилу батогом, повозка заторохтіла, і я більш нічого не чув.

МАРТИН. О Господи! Що ж це? Насмішка? Не може статся, тобі так здалося!

ОМЕЛЬКО. Та нехай мені повилазить! Коли не вірите, то спитайте Голду.

Мартин хапається за голову і сіда, гості сполошилися,

шепчуться.

ДУЛЬСЬКИЙ. Ходім, панове, бачите, чоловік у такій
оказії, чого нам тут стирчать.

Виходять.

ПЕРШИЙ ГІСТЬ *(на відході)*. От тобі й заручини...

ДРУГИЙ ГІСТЬ. От тобі й чиновний жених... Ха-ха!

ПРОТАСІЙ. То я тобі другим разом розкажу.

Прощайте!

Всі виходять.

МАРТИН *(вскакує)*. Осудовисько! На весь світ
осудовисько! Палажко! Що мені робить? Що нам
робить?..

ПАЛАЖКА *(обніма Марисю)*. Бідна моя дитина!
Ославив, покинув!.. *(Плаче.)* Хто тебе візьме тепер?..

МАРТИН. Цить!! Я йому так не подарую! О мізерний,
о паскудний! Кипить моя кров!.. Кипить! Мені страм,
дочці страм!.. Перед усіма дворянами страм... Ні!
Я ж і тобі, я ж і тебе... *(Біжить до дверей і гука.)* Омелько!

ОМЕЛЬКО. Я тут ось.

МАРТИН. Сідлай мені Рака, а сам сідай на Блоху.

Омелько вийшов.

Палажко! Достань гарапник, давай шапку!

ПАЛАЖКА. Опам'ятайся, що ти робиш!

МАРТИН *(тупа ногами)*. Не питай! Роби, що велю!

Палажка пішла.

Я ж на твоїй спині всю свою обиду випишу!.. Я ж тобі...

МАРИСЯ. Папінька...

МАРТИН. Мовчи! Геть пішла!

Марися вийшла.

Не будеш ти славить, а будеш ти струпи гоїть!
Палажко! Давай шапку, давай гарапник!.. О, злість мене
задавить! Омелько! Мерщій!

Входять Омелько з середніх дверей, Палажка —
з бокових.

Палажка подає шапку і гарапник.

ОМЕЛЬКО. Готово!

МАРТИН (*надіва шапку, бере гарапник*). Бери і ти батога,
за мною! Я ж з тебе зроблю писанку!.. Я ж тобі покажу, як
шуткувать з дворянином!

Мартин і Омелько виходять.

Палажка обнімає Марисю, плачуть.

Завіса.

Дія п'ята

Декорація та ж.

Ява I

Входять Степан і Омелько. Степан одягнений по-дорожньому. Омелько несе за ним скриньку.

СТЕПАН. Ну, слава Богу, дома. *(Роздягається.)*

ОМЕЛЬКО. Де його поставить?

СТЕПАН. Став тут і доказуй мерщій, як далі було. Далеко ж ви його догнали?

ОМЕЛЬКО. От зараз на повороті, біля Розкопаної могили.

СТЕПАН. Ну?

ОМЕЛЬКО. Стали наближаться, а панич той, певно, пізнав нас, почав штовхати жида у спину; а жид оглянувся і зараз затріпав обома руками, зашарпав кобилку віжками і ну її цьвухать батогом; а кобилка вскач пустилась, а ми ще гірше припустили. Коні наші - потюпались, бо ми з копита вскач погнались. Блоха вже стала спотикатися, а Рак аж стогне під паном! Вони не втечуть, а ми не доженем... А біля могили дорога переорана, повозка застрибала по борознах, потім задок схилився на лівий бік, потім одскочило колесо, вісь

одбилась, кобилка стала. Жид схопився і що є духу попер у бур'яни... Отут ми їх догнали... і я напарив жида, а панича пан частували... Спасибі, чумаки одняли, а то, мабуть, і вбили б. А потім пан злізли з коня, стали пить воду, трусяться та й упали, як неживі... Чумаки ті їх і додому довели.

СТЕПАН. От нещастя!.. Іди ж випрягай коні.

Омелько пішов.

Ява II

Степан, а потім Марися.

СТЕПАН (*роздягається*). І хто б сподівався, що так скінчиться сватання? Добре й Націєвському сердешному досталось, одначе хоч би тобі пару з рота пустив!.. Як приїхав, то слабів дві неділі. Я його питаю: «А що, як?..» — «Нічого, — каже, — приймали гаряче...» Тепер і сам бачу, що гаряче. Погані наші діла, усе пішло шкереберть — і в дворянстві одказали, і земський суд скасували, і я остався за штатом — і куди примоститься, сам не знаю...

Входе Марися.

МАРИСЯ. Стьопа! Приїхав? Здрастуй, братику! (*Обніма його.*) Слава Богу, що ти приїхав, — ми вже з мочі вибились і ради не дамо!.. Батько дуже слабі, мабуть, умруть. (*Плаче.*)

СТЕПАН. Що ж йому таке?

МАРИСЯ. Одно до другого... Тут okazія з тим женихом, ти, мабуть, чув?

СТЕПАН. Чув, Омелько розказував.

МАРИСЯ. Не встигли батько очунять після тієї okazії, а тут Красовський зібрав людей, виганяв нас з села, хотів розвалить хату; батько дуже сердилися, сварилися, кричали, і з ними зробилась якась причина: упали на землю зовсім як мертві. А, не доведи Господи!.. Ми

з матір'ю в ногах у Красовського валялись — насилу одпросились на місяць, та й то дядько Гервасій заступились... І це ще не кінець! Пройшло скільки днів, батько стали поправлятися, як знову получили бумагу, що в дворянстві одказано, і зовсім уже занедужали, з сили вибились, нічого не їдять... все зітхають та читають ту проклятушу бумагу... Коли б хоч з Красовським помирились, а то він знищить нас зовсім; завтра строк вибираться, а куди вибираться, що робить з слабим батьком, самі не знаємо! Слава Богу, хоч ти приїхав!

СТЕПАН. От наказаніє Господне!.. Не знаю, як і признаться тепер батькові!.. Я вже, Марисю, теж не служу — мене за штатом оставили.

МАРИСЯ. Не кажи, не кажи батькові, борони Боже! Вони зараз і вмруть, як ще довідаються, що й ти не служиш. Після скажеш...

СТЕПАН. А мати ж де?

МАРИСЯ. Пішли до дядюшки Гервасія просить, щоб помирився з батьком, чи не дасть якої ради, — його так татко любили, завше слухали — і посварились...

СТЕПАН. А за що ж уже з Гервасієм папінька посварився?

МАРИСЯ. Багато говорить, я тобі послі розкажу, а тепер — іди до батька, вони тебе дуже нетерпляче ждали. Тільки не кажи, що ти не служиш, борони Боже! Послі!..

СТЕПАН. У мене аж ноги стали труситься... Стільки біди кругом, що й... *(Махнувши рукою, пішов у бокові*

двери.)

Ява III

Марися, а потім Микола і Степан.

МАРИСЯ (*одна*). А, Господи милосердний! Верни ти спокій і мир у нашу сім'ю! Так уже вимучились всі, що, здається, і умерти було б краще, ніж щодня турбуватися і не бачить краю всім бідам і напастям! На дядюшку Гервасія уся надія... Чи ублагають же то його мати?

Входе Микола.

Ну що? Мати у вас?

МИКОЛА. У нас. Батько згодилися, зараз прийдуть сюди. Я почув і побіг мерщій тобі сказати про цю радість! Може, й нам щастя знову усміхнеться!

МАРИСЯ. Слава Богу!

МИКОЛА. Здається, і Степан приїхав?

МАРИСЯ. Приїхав, він у батька.

МИКОЛА. То я зостанусь...

Входить Степан.

СТЕПАН. Іди, Марисю, папінька тебе кличуть. А, Микола! Здрастуй.

МИКОЛА (*поцілувавшись*). А що, як батько?

СТЕПАН. Хоч і не питай!.. Змарніли зовсім.

МИКОЛА. Ти ж надовго приїхав?

СТЕПАН. Зовсім!

МИКОЛА. От і чудесно! І який же я радий, що ти зостанешся у селі! Знов затоваришуеть.

Ява IV

Входять Палажка, Гервасій і Протасій.

ПАЛАЖКА. Стьопа! *(Обніма і цілує його.)* Що? Бачив батька?

СТЕПАН *(зітхнувши)*. Бачив.

ПАЛАЖКА *(через сльози)*. Як смерть... як смерть.

ГЕРВАСІЙ. Заспокойтесь, заспокойтесь, сльозами не поможете.

СТЕПАН. Здрастуйте, Гервасій Семенович! Протасій Матвійович!

ГЕРВАСІЙ. Здоров, козаче, здоров!

Чоломкаються.

ПРОТАСІЙ *(чоломкається)*. Як же служебні діла?

ГЕРВАСІЙ *(побачивши Миколу)*. А ти чого тут опинився?

МИКОЛА. Почув, що Степан приїхав.

ПАЛАЖКА *(до Гервасія)*. Заходьте ж, Гервасій Семенович, прямо сюди.

ГЕРВАСІЙ. Може б, попереду ви йому сказали, щоб не стривожить.

ПАЛАЖКА. Ну-ну, добре, я скажу. *(Пішла.)*

ГЕРВАСІЙ. А що ж, Степан Мартинович, скоро столоначальником будеш?

СТЕПАН. Де там! Я вже не служу, Гервасій Семенович.

ГЕРВАСІЙ. Ну?!

СТЕПАН. За штатом остався.

ГЕРВАСІЙ. О?! Чув, чув, мені казав Красовський, що земський суд скасували. Так ти, виходить, лишній! І нащо тобі та служба? Чи багато ж ти там брав жалування?

СТЕПАН. Два годи нічого не получав, а оце на третій, по розкладці, два з половиною у місяць назначили.

ГЕРВАСІЙ. Два з половиною?! Господи! Здоровий, молодий чоловік два годи дурно сидить, а на третій у місяць получа два з половиною!!

ПРОТАСІЙ. Я ще як служив у покійного землеміра, Харитона Харитоновича Кацавейченка, він жив у Трахтомирові, на Дворянській вулиці, в будинку... дай Бог пам'ять... в будинку графа...

ГЕРВАСІЙ *(маха рукою на Протасія і перебива його)*. Послухай мене, Степане, покинь ти думку про чиновника! Зовсім одурів старий: робітникові плате на своїх харчах тридцять рублів, а сина, замість того щоб привчати до хазяйства, віддав у службу — байди бити! Тепер не ті часи, з твоєю наукою далеко не заскочиш. І все то дворянство наробило! І батька треба збити, щоб він з дворянської зарубки зіскочив, бо все хазяйство піде прахом, а чиновника з тебе не буде...

СТЕПАН. Та я вже набив руку, Гервасій Семенович, деякі бумаги і сам умію писати!..

ПРОТАСІЙ. Покійний землемір Кацавейченко...

ГЕРВАСІЙ *(не слуха Протасія, до Степана)*. Плюнь ти на це діло! Батько старий, слабий, а одному синові, мавши добре своє хазяйство, не варт тиняться по канцеляріях і за два з половиною в місяць тратить здоров'я, зводить

готові гроші на одягу, на харчі. Добре, як дослужишся до чого путнього; а як так і вмреш канцеляристом, а хазяйства не навчишся, не привикнеш, — що ж робить під старість? От і тепер — за штатом, якби не було хазяйства, що його робить? Покинь, сину, берись за прадідівське ремесло.

СТЕПАН. Та... воно... я й сам бачу тепер... я не від того... не знаю, як батько...

ГЕРВАСІЙ. От я з ним побалакаю.

СТЕПАН. Тепер не кажіть, Гервасій Степанович, бо, борони Боже, ще гірше заслабне...

ГЕРВАСІЙ. Я знаю, коли сказати, тільки не потурай батькові, не шукай дворянства, усе буде гаразд.

ПАЛАЖКА (з дверей). Ідіть, Гервасій Семенович!

Гервасій іде.

Зрадів старий, аж наче ожив трохи!

Гервасій і Палажка пішли.

Ява V

Протасій, Микола і Степан.

ПРОТАСІЙ. Стьопа! Микола! Ідіть, я вам розкажу.

Микола і Степан беруть стільці і сідають коло Протасія.

От Гервасій каже, що два з половиною мало, а як я у покійного землеміра Кацавейченка брав півтора! Правда, раз у раз у командировках, то на його харчах... Раз, знаєте, поїхали межувать землю до Губачевських-Носачів... Вони жили тоді всі вмісті у Семикратах... а батько їх, — ніхто з вас не знав батька? Він літ п'ятдесят тому як умер, не знали?.. Ні, ні, не знали... Перерізав собі горло бритвою... Він був жонатий на Свербихвостовій, — там лукава була жінка, борони Боже всякого хрещеного від такої!.. Змолоду крутила хвоста з уланами... Недалеко від них стояв уланський повк, так вона одного улана... от забув, як його фамилія... на умі вертиться... так якось чи на птицю, чи на лоша скидається... так окрутила, що він покинув службу і переїхав до неї у село ніби управляючий і почав заправлять... Ги! Ги! А сам Губачевський-Носач тут же живе і нічого не каже... Заперся собі в своїм кабінеті, і наче його нема... Ги! Ги!.. Так мужикам стало жаль пана, він, покійний, добрий чоловік був, і таки улан той... от забув фамилію... обижав їх. Застукали мужики того улана... Ксьокачевський! А бодай тебе, так-так, Ксьокачевський! Я ж кажу, що на

лоша скидається, — ксьо, ксьо, Ксьокачевський!
Застукали на току, зв'язали й одвели в стан! Отаке було...
А під старість, як уже почало від старої Губачевської
трухлявим деревом одгонить, вона добивалась від
старого Губачевського-Носача любові... все співала
йому: «Гори, гори, моя лямпада...» Ги! Ги! І до того його
довела, що він перерізав собі горло бритвою. Так
з'їхались наслідники, і треба було розмежувати землю.
Кацавейченко покійний — царство йому небесне —
й каже мені: «Бери астролябію — поїдемо!» А дощ як із
відра...

Виводять Мартина під руки Гервасій і Палажка,
Марися йде за ними.

То я вам послі докажу. Це дуже цікаво!

Ява VI

Мартин, Гервасій, Протасій, Палажка, Марися, Микола і Степан. Мартина садовлять на стільці.

Він жовтий від розлиття жовчі.

МАРТИН. Здрастуйте!.. Бачите, як перевівся Боруля!

ГЕРВАСІЙ. Послухай же мене, Мартине, я тобі добра зичу. Зараз і поздоровшаєш.

МАРТИН. Ні... ще поїду в город, повезу всі дворянські бумага Каєтану Івановичу...

ГЕРВАСІЙ. Знову за своє! Мало тобі лиха через те химерне дворянство?

МАРТИН. Бумаг же, бумаг багато!.. П'ять літ діло йшло, зовсім було признали, сопричислили... і не утвердили! І через що? Пустяк! Сказано у бумазі, що не так хвамілія стоїть: у нових бумагах — Боруля, а у старих — Беруля! Бодай тому писареві руки назад лопатками повикручувало, що написав — Беруля... Я і сам не знаю, хто я: чи Боруля, чи Беруля... Може, й Беруля!.. Та так і покинуть? Жаль живий бере мене за серце... А може, ще Каєтан Іванович...

ГЕРВАСІЙ. Витягне з тебе яку сотню або й дві.

МАРТИН. А як докаже, що Боруля й Беруля — однаково?

ГЕРВАСІЙ. Чом же він і досі не доказав? Повір мені, Мартине, нічого з цього не буде, тільки хазяйство

зведеш, дітей старцями зробиш і сам у бідності помреш.
Чого ж ти хочеш?

МАРТИН. Дворянства...

ГЕРВАСІЙ. Ні, торби! Воно ж тебе в хворобу угнало, глянь на себе... воно тебе посварило з Красовським і зо мною, — всі біди твої від нього!.. Хазяйство ледве живе, а дворянство без розуму і без науки хліба не дасть. Послухай мене: спали всі бумажки, щоб і не свербіло, бо ти слабкий на дворянство і умреш від цієї хвороби.

МАРТИН. А як утвердять?.. Може, хоч після смерті утвердять...

ГЕРВАСІЙ. Ну, роби як хочеш!

ПАЛАЖКА. Старий, зглянься на нас, послухай Гервасія, нащо нам те дворянство, як ти помреш, а ми без хліба останемся...

МАРИСЯ. Рідний мій, дорогий тат... папінька! Нам не треба дворянства; одного бажаєм: щоб ви одужали, і знову будем жить весело, як колись...

Боруля шука очима Степана.

СТЕПАН. І я, папінька, не хочу дворянства...

МАРТИН. І ти, Стьопа?! Не хочеш? Дворянства не хочеш?.. Ти? *(Зітхає.)* Всі не хочуть... Хлопи... хлопи!.. *(До Палажки.)* Піди, душко, принеси палятурку, там у мене під подушкою...

Палажка пішла.

Нехай Омелько принесе соломи і затопе грубку.

Марися пішла, а через яке врем'я вертається з Омельком, котрий вносе солону, запихає у грубку

і підтоплює.

Потухне послідня іскра від бумаг — потухне мое життя... умру на ваших очах, побачите!

Палажка вносе палятурку, повну бумаг, Мартин розв'язує.

Право на дворянство!.. Грамота... герб!.. І це все спалить? (*Читає крізь сльози.*) «Отношеніє Дворянського депутатського собранія от 16 февраля 1858 года за № 1541 о признаніи рода Борулі в дворянстві». (*Говоре.*) Було ж, виходить, за що признать... Атестат прапрапрадіда. Підписав сам суперетендент Савостьян Подлевський... бумага синя... як лубок... старинна бумага! (*Чита.*) «Отношеніє Казенной Палати о несостоянніи рода Борулі в подушнім окладі...» (*Говоре.*) Скрізь Боруля, а там десь Боруля!.. Ох!.. Копія свідетельства дванадцяти дворян, що весь рід Боруль завше вів род житні, свойственний дворянам... Особливо я! Герб... герб!.. Червоне поле, а по червоному полю хрест голубий, знамена зверху і внизу дві пушки...

ОМЕЛЬКО. Підпалив, горить!

МАРТИН. Не кричи! Чого кричиш? Бодай тебе чорти підпалили у пеклі, — поспішаєш! І своїми руками спалить дворянські достоїнства?.. Не можу!..

ГЕРВАСІЙ (*хоче взять*). То давай я спалю.

МАРТИН (*захища бумаги*). Стривай, стривай! Дай я ще надивлюся на них!.. Хоч герб оставить на пам'ять онукам, і грамоту прапрапрадіда, і атестат...

ГЕРВАСІЙ. Щоб знов розсвербілось дворянство? Та не

будь дитиною, пали!

МАРТИН. А!! Ну, підведіть мене!

Підводять.

(Він бере бумагу, робе два ступні до грубки і стає.) Не можу!! Руки тремтять... у серце шпигає...

ОМЕЛЬКО. То віддайте мені, пане, на цигарки!

МАРТИН. А щоб ти подавився! А щоб ти утопився!.. Дворянські бумаги на цигарки?! Щастя твоє, що я слабий.

ОМЕЛЬКО. Та що ж я таке сказав?

МАРТИН. Мовчи! Бо я тобі з носа печерицю зроблю!

ОМЕЛЬКО. Поки зберетесь, то воно й погасне. Піду ще соломи внесу.

МАРТИН. Стьопа!.. А як же ти будеш служити без дворянських бумаг? Тобі й чина не дадуть?

ГЕРВАСІЙ. Та він і так не служить, його оставили за штатом, — земський суд скасували, тепер такі чиновники не нужні.

МАРТИН. Як?!

СТЕПАН. Так, папінька! Це правда, та я боявся вам сказати. Нас тридцять чоловік оставили за штатом.

МАРТИН. За штатом?.. Не служиш?.. Не нужен?.. Земського суда нема?.. Ведіть мене!!

Ведуть.

За штатом!.. *(Кидає бумагу в піч.)* Горять червоно, як кров дворянська, горять!.. О-о-о! Нещасний хлоп Мартин Боруля!.. Тепер ти бидло! Бидло! А Степан — теля! *(Ридас.)* Пустіть! Рятуйте бумаги!.. Я сам поїду у дворянське собрание, у сенат поїду... *(Підбігає до печі.)* Згоріли...

Тисяча рублів згоріла, половина хазяйства пропала, і все-таки бидло! *(Тихо плаче.)*

ПАЛАЖКА. Годі, старий! Слава Богу, що дворянство згоріло! Тепер будемо жити по-старосвітськи...

СТЕПАН І МАРИСЯ *(цілують його)*. Папінька, заспокойтесь!

МАРТИН. Не кажіть на мене тепер папінька, кажіть татко!

ГЕРВАСІЙ. Заспокойся, Мартине!.. А тепер я знов прошу тебе: давай поженим наших дітей, вони любляться, а ми на весіллі забудемо усе лихо! Та накажемо їм, щоб онуків наших добре вчили, то й будуть діти їх дворяне!

МАРТИН. Я з радістю! Ідіть, діти, сюди. Нехай вас Бог благословить, та вчіть, вчіть дітей своїх,

Марися і Микола обнімають Гервасія, Палажку, цілуються з Степаном.

щоб мої онуки були дворянами.

ПРОТАСІЙ. А я вам на цей випадок розкажу цікаву річ... Літ тридцять тому назад...

ГЕРВАСІЙ. Нехай на весіллі кому-небудь розкажеш.

ПРОТАСІЙ. Га?

ГЕРВАСІЙ. Кажу, на весіллі кому-небудь розкажеш.

ПРОТАСІЙ. Тьфу! Де чорт упрі цього Гервасія, то прямо і рота не роззявляй...

Входе Омелько з соломою.

МАРТИН. Не треба, згоріло! Все згоріло, і мов стара моя душа на тім огні згоріла!.. Чую, як мені легко робиться, наче нова душа сюди ввійшла, а стара,

дворянська, попелом стала. Візьми, Омельку, попіл і розвій по вітру!..

ОМЕЛЬКО. І що б то було на цигарки віддати!
Завіса.

Хазяїн

Комедія в 4 діях

Дієві люде

Терентій Гаврилович Пузир — хазяїн, мільйонер.

Марія Іванівна — його жінка.

Соня — їх дочка.

Феноген — права рука хазяїна.

Маюфес — фактор.

Павлина — кравчиха з города.

Зеленський, Ліхтаренко — економи.

Куртц — шахмейстер.

Петро Петрович Золотницький — родовитий багатий пан.

Калинович — учитель гімназії.

Зозуля — помічник Ліхтаренків.

Лікар.

Харитон — розсильний.

Петро.

Дем'ян.

Дівчина.

Юрба робітників.

Дія перша

Кабінет.

Ява І

ФЕНОГЕН (*входить з бокових дверей з халатом в руках. Говорє в другі двері*). Петруша! Скажи хазяйці, що халат у мене...

З середніх дверей виходе Маюфес.

А, це ви, Григорій Мойсейович? Заходьте!

Ява II

Феноген і Маюфес.

МАЮФЕС. Доброго здоров'я, Феноген Петрович!

ФЕНОГЕН. Здоровенькі були. Що це ви нас відцурались? Давненько я вас не бачив.

МАЮФЕС. Діла, діла, діла!

ФЕНОГЕН. Загрібаєте грошки!

МАЮФЕС. Ет, поки заробиш грош, підошви побйош!

ФЕНОГЕН. Ну, не гнівить Бога! Домик чудовий купили!

МАЮФЕС. За стільки літ — другії купили не домики, а палати!

ФЕНОГЕН. Мало чого... Е-хе-хе!.. От гляньте!

МАЮФЕС. Халат, ну?

ФЕНОГЕН. Халат міліонера! Бачите, як багатіють. Ще отакий є кожух, аж торохтить! Нового купувать не хоче, а від цього халата і від кожуха, повірите, смердить! Он як люде багатіють: учіться!

МАЮФЕС. Ето што-нібудь особенного!..

ФЕНОГЕН. Ну й okazія ж нам була через цей кожух. Подумайте: швейцар не пускав Терентія Гавриловича у земський банк!

МАЮФЕС. Ну, не пускав, а як пізнав, зараз пустив... Терентія Гавриловича і в рогожі пізнають!

ФЕНОГЕН. А так... Слухайте, Григорій Мойсейович, чи нема у вас на прикметі земельки?

МАЮФЕС. Для вас?

ФЕНОГЕН. Еге. Постарів, треба на свій хліб.

МАЮФЕС. Пора, пора самому хазяїном бути, хоч вам і тут добре.

ФЕНОГЕН. Гріх скаржитись! Та тільки то моя біда, що перше я купував, продавав і мав добрі куртажі, варт було побиватись; а тепер держить при собі. Коли-не-коли перепаде свіжа копійка! Так пошукайте для мене десятин п'ятсот.

МАЮФЕС. Кругленький шматочок! Постараюсь. А тепер проведіть мене до Терентія Гавриловича.

ФЕНОГЕН. Ходім! Тільки шукайте землю поближче до вокзала...

МАЮФЕС. Што-нібудь особенного...

ЗЕЛЕНСЬКИЙ (з дверей). Феноген Петрович, можна?

ФЕНОГЕН. Заходьте, я зараз! (Вийшов з Маюфесом.)

Ява III

Зеленський, а потім Феноген.

ЗЕЛЕНСЬКИЙ. От і шапкуй перед хлопом! Не можна інакше: силу має, а може, сам і нацьковує, аби зірвать, — треба загодить!

Входе Феноген.

ФЕНОГЕН. А що скажете? Кажіть скоріше, бо незабаром сюди хазяйка вийдуть.

ЗЕЛЕНСЬКИЙ. Терентій Гаврилович гнів на мене має, і я боюсь, щоб мене не перевели в Чагарник на місто Ліхтаренка; а там менше жалування, у мене сім'я... замовте словечко... *(Виймає гроші.)*

ФЕНОГЕН. Та що ж я можу... Знаєте, який наш хазяїн, часом щоб не подумав, що ви мене підкупили, у нього честь — перше всього!

ЗЕЛЕНСЬКИЙ. Дурно ніхто нічого не робе: ви для мене, я для вас. *(Дає гроші.)* Замовте добре словечко, ви найближчий до хазяїна чоловік.

ФЕНОГЕН. Та я попробую... Тільки хто його знає, як... *(Бере гроші.)* Це ви мені позичаєте... А якщо нічого корисного не вийде — я віддам.

ЗЕЛЕНСЬКИЙ. Ваше слово все переборе. Нехай і в Чагарник переводять, та хоч би жалування не поменшили... Я крадькома сюди, а тепер в контору. *(Вийшов.)*

Ява IV

ФЕНОГЕН (*сам, лічить гроші*). Двадцять п'ять! Якби не давали, то я б і не брав. А коли дають — бери! І сам хазяїн наш всіх навчає: з усього, каже, треба користь витягати, хоч би й зубами прийшлося тягнути — тягни! Так він робив і так робить від юних літ, а тепер має мільйони! Чом же мені не тягнути, щоб і самому стати хазяїном. Та я й не тягну — дають. Тут і гріха немає!..

Голос Пузиря: «Феноген, давай халат».

(*У двері.*) Ще не зашили, зараз принесу.

Ява V

Феноген, Марія Іванівна, Соня і Кравчиха.

ФЕНОГЕН. Натє, та скоріше латайте, бо вже кричали, щоб подавать халат; а я піду до них, скажу, що ви взяли позашивать дїрки. (*Вийшов.*)

МАРІЯ ІВАНІВНА. Ну лиш, приймаймось разом. Ось дїрка. Ти, Соню, тут латочку наклади; а ось порвалось — тут я зашию; ви ж здіймайте тим часом мірку.

Всі принялись за роботу.

Хоч ти що хоч говори — не хоче купить нового, так оце я грошей крадькома наскладала, і ми йому такий халат справимо, що він і сам ним любоватиметься! Бачите, через два місяці рівно будуть іменини Терентія Гавриловича, треба, щоб халат поспів якраз на іменини. Я не можу йому від себе подарувать, бо буде страшенно гніватись, що такий розход зробила, та ще й гроші брала крадькома. Халат, голубочко, буде дуже дорогий! П'ятнадцять аршин ліонського бархату, по дев'ять рублів аршин, і двадцять аршин шовку по три рублі, шнур товстий шовковий, чистого шовку, з китицями, — тридцять рублів, вам за роботу п'ятдесят рублів — всього двісті сімдесят п'ять рублів. Це вже Соні так захотілось. Вещ цінна і хоч кому кинеться у вічі, а ви запросите тільки п'ятдесят рублів. Розумієте? Терентій Гаврилович як побачить, що таку дорогу вещь можна купить задешево,

сказати, за безцінь, — зараз і купити! Так от ми й діждемось, хоч хитрощами, що цей халат він скине і буде носить такий, що хоч куди — не сором! Ви ж, голубочко, настюгайте підкладку густо-густо узорами; на полах вишийте в гладь буряки з розкішним бадиллям, а на бортах вишийте барана і овечку. Та зробіть так, щоб він зразу побачив, що вещь дорога, а продається дешево! Розумієте?

КРАВЧИХА. Ох, матінко моя Мар'я Іванівна, це то все розумію, тільки навряд чи поспію таку дорогу вещь скінчить за два місяці: робота велика, вишивка копотка, та ще, знаєте, зразок овечки і барана у мене є на подушці, а буряків нема.

МАРІЯ ІВАНІВНА. Я вам дам і узори. А щоб поспішить з роботою — візьміть помішницю: я ж і гроші платю не малі — п'ятдесят рублів!

КРАВЧИХА. Та вже і день і ніч будемо удвох з дочкою стюгати і вишивати, тільки прибавите п'ять рубликів.

МАРІЯ ІВАНІВНА. Як гарно зробите, то й десять дам.

Входе Феноген.

ФЕНОГЕН. Готово?

МАРІЯ ІВАНІВНА. Готово.

Феноген. Давайте, бо гніваються. Там якийсь чоловік з важним ділом. *(Взяв халат і пішов.)*

МАРІЯ ІВАНІВНА. Ну, ідіть же, голубочко, я дам матеріал і узори.

Кравчиха вийшла.

СОНЯ. Мамо! А по-моєму, вівці і буряки вишивати не

годиться — це буде смішно... Краще на полах і на борту квітки та гарні мережки, фрески, у мене є узор.

МАРІЯ ІВАНІВНА. Ні, Соню, квітки — то инча річ, то для молодого, а вівці і буряки татові, як хазяїнові, будуть приємніше. Я вже тата добре знаю, ходім!

СОНЯ. Як хочете, а я б не раїла, бо буде смішно...

Ідуть.

Мамо! Як ви думаєте, чи не сказать би татові про пропозицію Івана Миколайовича?

МАРІЯ ІВАНІВНА. Ні, дочко. Нехай на іменини приїде і сам скаже. Іван Миколайович — учитель гімназії, чоловік розумний, то зуміє з татком побалакати, а я тим часом поспробую випитати.

Пішли.

Ява VI

З других бокових дверей виходе Пузир, Маюфес і Феноген.

ПУЗИР. Феноген, не знаєш, зібрались економи в конторі?

ФЕНОГЕН. Одного Зеленського бачив. Ох, усердний чоловік, з коня не злазить.

ПУЗИР. Якщо зібрались — клич!

Феноген вийшов.

(До Маюфеса.) Сідайте.

Мовчать.

Трудне діло ваше... трудне. У мене своїх овець сорок тисяч, боюся, що паші не стане.

МАЮФЕС. Де ж таки! Оце сказали: паші не стане!.. Торік, як я купив у вас для одного німця валахів, — пам'ятаєте? — то для прийомки три дні їхали вашою землею... їхали ми цілий день. «Чия земля?» — питаємо. «Терентія Гавриловича Пузиря». На другий день знову питаємо: «Чия земля?» — «Терентія Гавриловича». І тільки на третій день, надвечір, почалась земля Гаврила Афанасійовича Чобота. Ха-ха! Княжество! Ціле княжество. Німець, що зо мною їхав, дивувався, хитав головою, цмокав губами, а на третій день, сміючись, сказав: «У цього хазяїна більше землі, ніж у нашім герцогстві». Єй-богу, так і сказав. Хе-хе-хе! Та щоб на

таких степах не можна було випасти ще дванадцять тисяч овець?

ПУЗИР. Та воно можна! А тільки я вам скажу, що, крім всього прочого, діло ваше опасне... Я, знаєте, опасаюсь, щоб не було якої бід.

МАЮФЕС. Помилуйте, чого бояться? Нічого боятись! Не такі голови це діло обміркували, щоб можна було боятись.

ПУЗИР. Так то так! А тільки, знаєте, несостоятельность на три мільйона, та ще обміркована несостоятельность, — рідко кінчається благополучно!.. Щоб, бува, Петро не вскочив у злосні. А тут і я помагаю, переховую!

МАЮФЕС. Що ви? Сохрани Бог! Не такі люде ведуть і вестимуть діло... Петру Тимофеевичу помагають значні адвокати і самі найбагатчі купці та хазяїни. Я вже був у чотирьох — всі згодились: хто манухвактуру прийме, хто гурти, хто кінський завод, а з парового млина і винокурні горілку і борошно розвезем скрізь, постройкі ж — діло рук чоловічих... хе-хе-хе! Ще й страхову премію візьмем. Не бійтесь, ми хапатись не будемо, а помалу, помалу все імініє зтаїть тихо, як віск на вогні...

ПУЗИР. Опасне діло... А почому Петро Тимофієвич думає заплатити кредиторам, не чули?

МАЮФЕС. Копійок по десять, а на худий кінець по двадцять копійок.

ПУЗИР. Так. І Петру Тимофієвичу зо всіми розходами достанеться два мільйона чотиреста тисяч.

МАЮФЕС. Ні, так не вийде. Рівно мільйон назначено тільки на розплату і на всі розходи — агентів багато!

ПУЗИР. Виходить, два мільйона чистеньких? І це кругла сума! З нічого два мільйона? Капітал! Такого капіталу кредитори не подарують. Найдуться завзяті, будуть судитися, а як діло дійде до суда — тоді погана справа!..

МАЮФЕС. Нікогда!! Візьміть в розсужденіє: вся ця сума розкинеться не на бідолах яких, а на московських, на лодзінських фабрикантів та на всякі банки! Фабриканти та банки розкинуть потері на других, підведуть свої баланси — і квіта. Ха-ха! Що їм така сума — виграшка!

ПУЗИР. Еге! Для багатьох, мовляв, виграшка, а для одного капітал! З миру по нитці — голому сорочка!

МАЮФЕС. Ха-ха-ха! Істина глибока.

ПУЗИР. Ну, добре. Я переведу на свої степи дванадцять тисяч ваших овець до осені, а восени на салган разом з своїми. Це все добре... А яку ж я матиму користь за поміч?

МАЮФЕС. От за цим же мене й послано до вас, щоб ви сказали свої умови.

ПУЗИР. Трудне діло... Страшне, опасливе діло!.. Двадцять процентів з валової виручки. Менше не візьму.

МАЮФЕС. А чом же не з чистої прибилі?

ПУЗИР. Може, хто другий візьме з чистої.

МАЮФЕС. Про других нічого й балакать. Все діло треба вести без документів, на честь! А кому ж повірять:

тільки таким хазяїнам, як ви! Ви не захочете взяти чужого?

ПУЗИР. Навіщо мені чуже, коли у мене й свого доволі... Так двадцять процентів з валової виручки. Коли согласні, переганяйте овець на мої степи.

МАЮФЕС. Ваше слово для всієї околиці — закон, і вже коли не можна взяти двадцять процентів з чистої прибилі, нехай буде з валової виручки. А дозвольте знати: які розходи будете лічити?

ПУЗИР. Випас, чабани, догляд.

МАЮФЕС. Ваше слово — закон! А на які степи переганяють овець?

ПУЗИР. На Суху Балку — три тисячі, на Роздолля — п'ять тисяч і на Кам'яний Брід — чотири тисячі!

МАЮФЕС. Завтра всі розпорядки зробимо... Терентій Гаврилович, я чоловік бідний, служу і вам, і Петру Тимофійовичу... Самі знаєте... Скільки ваша ласка?

ПУЗИР. Поки не буде видно мого заробітку, я не можу назначити вам нічого. А восени, після салганів, я вас не обділю, заплатю по-хазяйськи.

МАЮФЕС. Ваше слово — закон; ваша честь — вище всяких векселів і розписок! Надіюся, що не обділите бідного чоловіка! Прощайте, треба поспішати, щоб не пропустить поїзда.

ПУЗИР. О, ще поспієте!

МАЮФЕС. А чи на вашім вокзалі можна пообідати?

ПУЗИР. Я нігде на вокзалах не обідаю, бо возю свої харчі. Феноген!

Входе Феноген.

Чи на нашому вокзалі можна пообідать?

ФЕНОГЕН. Бухвет є.

МАЮФЕС. Треба поспішати, бо їсти хочу, аж шкура болить.

ПУЗИР. Тут недалеко.

МАЮФЕС. Та мені небагато й треба: хоч би чарку горілки та шматок хліба... Ха-ха-ха! Так, кажете, бухвет є?

ФЕНОГЕН. Є.

МАЮФЕС. Прощайте! *(Вийшов.)*

Ява VII

Феоген і Пузир.

ПУЗИР. Всякий чорт сюди прийде голодний, а ти його годуй! Нема, щоб з собою привіз солонини там, чи що. Нехай не звикають!

ФЕНОГЕН. Це не ресторація, а хазяйський дім!

ПУЗИР. А він дума — постійний двір. Клич економів.

ФЕНОГЕН (*ідучи*). Охо-хо-хох.

ПУЗИР. Чого це ти так тяжко зітхаєш?

ФЕНОГЕН (*махнувши рукою*). Та...

ПУЗИР. Ну, що там, кажи?

ФЕНОГЕН. Зеленський наш дуже стривожений тим, що ви на нього гніваєтесь... А він чоловік усердний, сім'я велика... Жаль мені його дуже, а коли обидите, то й гріх — він для вас і в огонь, і в воду! З коня не злазить цілий день, побивається...

ПУЗИР. Оцього вже я не люблю! Краще ти не мішайся не в своє діло...

ФЕНОГЕН. Диви, мішаюсь! Самі питаєте, чого зітхаю? Я й кажу, бо у мене болить, а зовсім я не мішаюсь! Ви хазяїн, ваше діло хоч і без хліба зоставить вірного слугу.

ПУЗИР. Ну, ну, годі вже... Клич!

ФЕНОГЕН (*в двері*). Заходьте!

Ява VIII

Входять Куртц, Зеленський і Ліхтаренко; увійшовши, кланяються.

Двері напіводчинені. Феноген, пропустивши економів, сідає на ступі так, що йому все чуть і видно.

ПУЗИР. Доброго здоров'я! Ну як таки ви, пане Зеленський, і досі не загнудали мануйлівських мужиків?! Де ж це видано, щоб на буряках платить робочому по тридцять п'ять копійок в день? (До Ліхтаренка.) Порфирій! Почому у тебе в Чагарнику робили і роблять поденно?

ЛІХТАРЕНКО. З початку весни по п'ятнадцять копійок, потім по двадцять, тепер, в гарячу пору, по двадцять п'ять на їх харчах!

ПУЗИР. Чуєте? І по двадцять п'ять копійок багато, але все ж таки не тридцять п'ять! Та ще, либонь, ви й харчуєте?

ЗЕЛЕНСЬКИЙ. Харчую.

ПУЗИР. Боже мій! І харчуєте?! То це вийде по сорок п'ять копійок. Добре хазяїнуємо! Робочі все заберуть, а нам же що зостанеться, а чим же я буду вам жалування платити? Так не можна, ви не вмієте зробити дешевого робітника!

ЗЕЛЕНСЬКИЙ. У нас умови одні, а в Чагарнику, де Ліхтаренко, — умови другі.

ПУЗИР. Умови люде роблять.

ЗЕЛЕНСЬКИЙ. Околиця до околиці не приходиться! У Мануйлівці люде більше зажиточні, ніж де: окрім своїх наділів, держать оброчну казенну землю в аренді, артілі почали заводить. А робочий, самі знаєте, тільки там дешевий, де землі нема, де нема за що рук зачепить, де бідність.

ПУЗИР. Так ви зробіть у Мануйлівці бідність!

ЗЕЛЕНСЬКИЙ. Це не од мене залежить.

ПУЗИР. Вибачайте, пане Зеленський, це від голови залежить! От побачите, що там зробіть Ліхтаренко. Слухай, Порфирій, я тебе переведу в Мануйлівку, а вас, пане Зеленський, в Чагарник.

ФЕНОГЕН (за дверима). Ох-хо-хох!

ЗЕЛЕНСЬКИЙ. Помилуйте, за віщо ж! Я торік чистої прибилі дав п'ять тисяч, а цей рік надіюсь...

ПУЗИР. Порфирій дасть десять тисяч! Ви не умієте з народом, а Порфирій уміє, і дасть десять тисяч — побачите! От що, Порфирій: мануйлівці запустили недоїмку і не заплатили. Через тиждень та оброчна земля, що держать в аренді мануйлівці, отдається з торгів на новий строк. Треба, щоб казенна земля зосталась за мною, чуєш?

ЛІХТАРЕНКО. Попробую!

ПУЗИР. Це тобі не борщ, тут пробувать нічого — треба взять! Ти розумієш? Взять! Казенну оброчну статтю взять! Наділи мужицькі на десять літ в аренду взять! А як мужик зостанеться без землі — роби з ним, що хочеш;

а поки при землі, мужики все одно що бури, нічого з ними не зробиш!

ЗЕЛЕНСЬКИЙ. Я вже пробував...

ПУЗИР. Ви ніколи не пробуйте, а просто — їжте!

ЗЕЛЕНСЬКИЙ. Мануйлівців не вкусиш!

ЛІХТАРЕНКО. Аби зуби.

ПУЗИР. Правда. Ти вже у Чагарнику взяв крест'янські наділи в аренду, тепер стежка протоптана, опит є, починай і в Мануйлівці.

ЗЕЛЕНСЬКИЙ. Дозволю собі звернуть вашу увагу на те, що у Мануйлівці є такий учитель-артільщик і біля нього чоловіка три з молодих, що через них і Ліхтаренко зуби поламає.

ПУЗИР. Порфирій, настали зуби! Опит є, стежка протоптана, шквар!

ЛІХТАРЕНКО. Срібними та золотими зубами можна не то Мануйлівку, не то уїзд, а й губерню можна з'їсти!

ПУЗИР. Нам нужен дешевий робітник, розумієте? А без дешевого робітника хазяйство вести — годі! Так ви, пане Зеленський, приймайте Чагарник від Ліхтаренка, а він прийме Мануйлівку від вас.

ЗЕЛЕНСЬКИЙ. Помилуйте, в Чагарнику менше жалювання, а у мене сім'я!

ФЕНОГЕН (за дверима). Ох-хо-хох!

ПУЗИР (глянув на Феногена). Жалювання вам буде те саме, що і в Мануйлівці, побачу, як будете справлятися по готовому!

ЗЕЛЕНСЬКИЙ. Спасибі!

ПУЗИР. Та от що: як тільки хліб знімете — триста десятин стерні засієте магаром, щоб була добра отава, бо я купив ще дванадцять тисяч овець, треба гарно випасти на салган. А ви, Карло Карлович, завтра поїдете в степи на прийомну овець — їх туди приженуть. Увечері я дам вам наряд.

КУРТЦ. Еті да, еті нет!.. У нас сорок тисяч овса, а ще дванадцять тисячов купіл, нужен другий помощник, без другий помощник — не можна.

ПУЗИР. Обійдеться, чабани надежні.

КУРТЦ. Еті — нет! Чабан — цкелей кричал, а шахмейстер голова, еті — да!

ПУЗИР. Для овець доволі вашої голови!

КУРТЦ. Одна голова на п'ятдесят дві тисячов овса — еті нет, еті нікогда.

ПУЗИР. Доволі. Зате я восени вашу голову оливою гарно помастю.

КУРТЦ. Ха-ха-ха! Олифа — еті да! Корошо!.. А только помощник нужно.

ПУЗИР. Обійдетесь! А старшого чабана, Клима, виженіть зараз!

КУРТЦ. Зашем, еті — да! Корошій чабан гнать? Собаку корошого гнать, еті — нет!

ПУЗИР. Він мошеник!

КУРТЦ. Клим?! Еті — нет! Еті нікогда!

ПУЗИР. Мені відомо, що як здавали дві тисячі валахів Крячковському, він за десять карбованців додав йому двадцять валахів лишніх.

КУРТЦ. Еті — да? Еті — нет!.. Еті нікогда! Помилялся — можна, проскакувал — можна, а за деньгі — еті нікогда!

ПУЗИР. А я вам кажу — продав! Вигнать! Мені нужні люде надежні, чесні, а як ви станете самі виправлять мошеників, то мене обберуть, як липку. Вигнать! Я йому вірив, а він он який!

КУРТЦ. Еті — да?.. Еті — нет! Еті — нікогда! Я будет узнавал. Шесний шабан, еті — паскудство. *(Вийшов.)*

ПУЗИР. Ідіть з Богом.

Всі кланяються і виходять.

Пропустивши їх, входе Феноген.

Ява ІХ

Феноген і Пузир. Феноген зачиняє двері, стає на коліна перед Пузирем і цілує його в руку.

ПУЗИР. Що це?

ФЕНОГЕН. Я вже знаю! Ви не скривдили чоловіка, і Господь вас наградить! Перше діло — справедливість!

ПУЗИР. Та кого ж я обижав коли?

ФЕНОГЕН. Ніколи, ніколи! За те й вам Господь дає. А вас обкрадають.

ПУЗИР. Де ж ти візьмеш чесних людей?!

ФЕНОГЕН. От Клима ви вигнали, бо я дознався за валахів і сказав, а тепер я вам скажу, що Ліхтаренко...

ПУЗИР. Що Ліхтаренко?!

ФЕНОГЕН. Дивиться крізь пальці, не глядить — от що! Та й сам руки вмокає! Як здавали пшеницю, так його помішник, Зозуля, десять лантухів скинув у жида Хаскеля, що хліб скуповує і має на містечку магазин.

ПУЗИР. Це так.

ФЕНОГЕН. Мені сам підводчик розказував, жаль тільки, що я забув його ім'я... Та Ліхтаренко, певно, знає все.

ПУЗИР. Спасибі тобі, Феноген! Ти один у мене вірний слуга! Кругом крадуть і крадуть. Вели, щоб вернули Ліхтаренка.

Феноген одчиняє двері, а назустріч йому Куртц.

ФЕНОГЕН (*до Пузиря*). Карло Карлович!
ПУЗИР. Нехай іде.
Феноген, пропустивши Куртца, вийшов.

Ява Х

Куртц і Пузир.

КУРТЦ. Так бить не должно. Еті нікогда!

ПУЗИР. В чім діло?

КУРТЦ. Зічас справка делал: у менья і у конторовських книгах три тисячі сорок валахів — еті да?

ПУЗИР. Так.

КУРТЦ. Дві тисячі продавал, еті — да?

ПУЗИР. Так.

КУРТЦ. У менья тысяча сорок в руках. Знайшіт, еті — нет, еті — нікогда; Клим — чесний шабан, проганяйт нельзя, еті — паскудство!

ПУЗИР. А ви лічили тих валахів, що zostались, почім ви знаєте, що вони всі цілі?

КУРТЦ. Еті — да! Я отвечайт!

ПУЗИР. То друга річ: не стане, то ви заплатите.

КУРТЦ. Я заплатиль?! Еті — нікогда! Клим — шесний шабан, еті — да! А язык, еті — фі!

ПУЗИР. Який язык?

КУРТЦ (*показує свій язык*). Еті, еті — да! Язык работай — еті да! Ухо слухай, а голова не розсудов?.. Так бить не должно! Не надо слишіл, а надо відел, еті — да!

ПУЗИР. Ну годі, ідіть собі, Карло Карлович, і заспокойтесь. Нехай вже Клим зостається.

КУРТЦ. Еті — да! Клим — нет, Карл Куртц — нет!
Куртц всі знайт, еті — да! Спецаліста место скрозь
находіл!

ПУЗИР. Ну, годі вже!

КУРТЦ. Так бить не должно! (*Стає серед сцени і показує
язык.*) Язык, еті — фі! Еті — паскудство! (*Вийшов.*)

Ява XI

Феноген і Пузир, а потім Ліхтаренко.

ПУЗИР (*до Феногена*). Ну, що ти скажеш?

ФЕНОГЕН. Карло краде, а Клим помагає.

ПУЗИР. Та всі крадуть, що й казати, кругом крадуть.

ФЕНОГЕН. Та ще ви Карла боїтесь, от він і верховодить.

ПУЗИР. А де ти його візьмеш, такого шахмейстера?

ФЕНОГЕН. Ну то нехай краде?

ПУЗИР. Чого ж нехай? Треба слідкувати. От Карло поїде на прийомну, а ти, Феноген, шатнись по отарах на перевірку.

Входить Ліхтаренко.

Що ж це, Порфирій, у тебе крали пшеницю, як возили на вокзал?

ЛІХТАРЕНКО. Може. Сто тисяч пудів пшениці здавали, двісті підвід возило, може, хто й вкрав.

ПУЗИР. Цілий віз пшениці твій помішник Зозуля зсипав у Хаскеля.

ЛІХТАРЕНКО. Де ж таки! Лантух-два — то може; а віз — то брехня! Не вірте!

ПУЗИР. А чого ж ти дивишся?

ЛІХТАРЕНКО. Щоб не крали!.. І на вокзалі здано сто тисяч пудів — вірно!

ПУЗИР. То лишню наважили в амбарі?

ЛІХТАРЕНКО. Може, який лантух або два — то буває; де ж ви бачили, щоб у великій економії ніхто нічого не вкрав. Та хоч би у мене сто очей було, то й то не встережеш!

ПУЗИР. Так, по-твойому, нехай крадуть?

ЛІХТАРЕНКО. Я цього не кажу, всі крадуть по-свойому, та без того і не можна, Терентій Гаврилович! Розсиплеться, і загубиться, і вкрадуть яку малезну...

ПУЗИР. З тобою сам чорт не зговорить. Я тобі образи, а ти мені луб'я! То нехай крадуть, питаю тебе? За віщо ж я тобі жалування платю?

ЛІХТАРЕНКО. А за тих сто тисяч пудів пшениці, що я здав на вокзалі, а ви гроші взяли!

ПУЗИР. Тьфу на твою голову! Чи ти одурів, чи чорт тебе напав?

ЛІХТАРЕНКО. Терентій Гаврилович, ви тільки не гнівайтесь, а розсудіть гарненько. Будемо так говорити: ви мені дасте великий шматок сала, щоб я його одніс у комору! Я візьму те сало голими руками, і однесу сало в комору, і покладу: сало ваше ціле, а тим жиром, що у мене на руках зостався, я помастю голову — яка ж вам від цього шкода?

ПУЗИР. Іди собі к чорту, бо ти наважився мене гнівить!

ЛІХТАРЕНКО. Щасливі оставайтесь! *(Іде.)*

ПУЗИР. А Зозулю зараз розщитати! Хатнього злодія не встережешся! Сьогодні він тільки голову помастить, а завтра чоботи, а післязавтра й сало візьме!

ЛІХТАРЕНКО. Воля ваша. *(Пішов.)*

Ява XII

Пузир і Феноген.

ФЕНОГЕН. От чоловік! І риби наловить, і ніг не замоче!

ПУЗИР. Я знаю, що він більше всіх краде, та зате і мені велику користь дає!

ФЕНОГЕН. Ось газети і листи з вокзала привезли.

ПУЗИР (*бере листи*). Поклади газети на столі, увечері Соня прочитає. (*Чита лист.*) Феноген, ти знаєш Чоботового сина, Василя?

ФЕНОГЕН. Бачив. Бова Королевич!

ПУЗИР. Старий просить дозволу сватать Соню.

ФЕНОГЕН. Перше спитайте Соню.

ПУЗИР. Що ти мелеш, з якої речі? Сам кажеш, що Бова Королевич, до того один у батька, а батько хазяїн на всю округу... Якого ж їй жениха?!

ФЕНОГЕН. А може, у неї є на прикметі!

ПУЗИР. Пройдисвіт! Так буде, як я хочу!

ФЕНОГЕН. Ой, це вам не Катя, та мовчала до смерті, а Соня...

ПУЗИР. Ет, дуροщі! (*Читає.*) Феногенушка! (*Встає.*) Знай наших! Получив орден Станіслава другої степені на шию — а?

ФЕНОГЕН (*цілує його в руку*). Слава Богу! (*Витирає слюзи.*) Покійний батюшка порадуеться на тому світі!

ПУЗИР. Не дурно пожертвував на приют. Восени

поїдемо на засіданій в земський банк — нехай всі ті, що сміялися з мого кожуха, губи кусають!

ФЕНОГЕН. Так ви зробить собі, Терентій Гаврилович, нову хорошу шубу і хороший сіртук, бо орден буде у вас на шиї, а кожух зверху, то нас знову швейцар виганятиме з прихожої, як торік виганяв.

ПУЗИР. Я розхристаюсь, як будемо входить; тільки на поріг, а тут йому перед самим носом блись — орден! Ну, та й швейцар мене тепер пізнає! Дався я йому взнаки; пам'ятаєш, як молив потім, щоб я його простив, — у руки цілував, навколішки ставав!

ФЕНОГЕН. Перше опаскудив, на сміх усім кинув, а потім просив... Такого хазяїна виганяв з прихожої, прийнявши за старця, а все через кожух. Старий він, тридцять літ носите, дуже торохтить і сильно лоєм тхне.

ПУЗИР. Ну, гаразд. По случаю ордена зроблю шубу з лисичого хутра.

ФЕНОГЕН. Єнот краще!

ПУЗИР. Ну, єнот!.. Хтось стука!

ФЕНОГЕН (*одчиняє двері*). Петро Петрович!

ПУЗИР. Милості просимо!

Входе Золотницький.

Ява XIII

Феноген, Золотницький і Пузир. Феноген цілує Золотницького в руку.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Здоров, здоров, Феноген! А ти, Крез, як поживаєш?

ПУЗИР. Вашими молитвами.

Чоломкаються.

Хоч і не такий кремезний, як вам здається.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Не кремезний, а Крез! І все в тім же халаті! Пора тобі його скинуть!

ПУЗИР (*сміється*). По-домашньому, по-хазяйськи!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Давно я тебе не бачив! Що ж, багато ще купив землі?

ПУЗИР. Нема підходящої!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Все скупив?

ПУЗИР. Ні, ще не все! Може, продаєте Капустяне?

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Дай віка дожить, не виганяй ти мене з Капустяного! Потомствених обивателів і так небагато в околиці осталось, все нові хазяїни захопили, а ти вже й на мене зуби гостриш. Успієш ще захватить і Капустяне, і Миролюбівку.

ПУЗИР. Ні, мабуть, не доживу до того часу!.. А скільки б ви справді взяли за Капустяне? Я не купую, а тільки так цікавлюсь!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Приціняєшся на всякий случай! Ха-

ха-ха!.. Два мільйони! А? Не по зубах?

ПУЗИР. Продавайте, то й побачите, чи по зубах, чи ні!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Не можна разом все ковтнуть — підожди трохи! От я строю сахарний завод, завод лопне — Капустяне твоє! Ха-ха-ха! Слухай, поки там що: приставай в компанію, три чоловіки уже єсть, давай чотириста тисяч — будеш четвертий, і поставим в Капустянім сахарний завод!

ПУЗИР. Не моє рукомісло! Я цього діла не знаю, а коли не знаєш броду — не лізь прожогом в воду! Ставте самі, а мені дасте сто тисяч авансу, то я вам на увесь завод постачу буряка, як тепер постачаю на Кульпинський завод!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. А ти все-таки обдумай. Буряки буряками, а прибиль від заводу само собою. От поїдемо зараз у город, там тобі все викладуть як на долоні, і ти побачиш, що діло корисне. Завідський промисел — велика річ!

ПУЗИР. Я ще до цього не дійшов!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Пора вже. Поїдемо зараз в город, я тебе обзнакомлю з ділом, а ти, прислухавшись, обдумаєш.

ПУЗИР. Це можна. До речі, мені треба орден получить.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Який?

ПУЗИР. Станіслава второй степені на шию!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. В такім разі шампанського став!

ПУЗИР. А де я його вам візьму?

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Так у городі поставиш, там найдем.

ПУЗИР. Та, може, я ще і не поїду, бо діла у мене дома є і трохи таки нездужаю.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Уже злякався, що шампанського треба ставить. Ну, я сам поставлю; а тим часом давай чого-небудь попоїсти, бо ти не догадаєшся нагодувать, а я голодний!

ПУЗИР. Зараз будемо обідать. Тільки вибачайте — у мене фрікасе нема, а по-хазяйськи: солонина до хрїну, борщ, заварювана каша до сала та пиріг, може, є з яблок.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Чудово! Аж слина котиться! Слухай, ти ж, здається, земський гласний?

ПУЗИР. Торік вибрали. Тільки я ще ні разу не був. *(Сміється.)*

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Нічим хвастать: це тобі не робе честі. От поїдемо, так будеш і на собранії — завтра почнуться; на черзі важне питання: продовольствіє голодного люду до урожаю.

ПУЗИР. Це до мене не тичеться. Це химера! Голодних буде тим більше, чим більше голодним помагать. Он у мене робочим поденним платять тридцять п'ять копійок. Нехай голодні ідуть до мене по п'ятнадцять копійок на роботу.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Діло. От ти це саме скажеш на собранії, і тобі привезуть тисяч двадцять робочих.

ПУЗИР. То вони мені й голову об'їдять!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Ото-то бо й є! Виходить, треба щось інче придумать, треба обсудить, душею увійти

в становище голодних, не дати їм загинути, не дати розповсюдитись цинготній болізни.

ПУЗИР. Це не моє діло!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Як?

ПУЗИР. Чудні люде! Голодних годуй, хворих лічи, школи заводь, пам'ятники якісь став!.. Повигадують собі ярма на шию і носяться з ними, а вони їх мулять, а вони їм кишені продирають. Чудні люде!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Які пам'ятники? Не розумію. При чому тут пам'ятники?!

ПУЗИР. Не розумієте? Так от поки ще до обіда, прочитайте оцей лист. *(Дає лист.)*

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ *(читає)*. «В Полтаві дозволено поставити пам'ятник першому українському поетові Івану Петровичу Котляревському. На цей пам'ятник гроші збирають формально в Полтавщині, але приватне можна жертвувати з відусіль. В числі жертвователів і досі вашого імені нема, але це, певно, від того, що ви не знаєте про таке благородне діло. Так от я і оповіщаю вас про це, щоб доставити вам приємність, разом з другими земляками пожертвувати на пам'ятник поета. Гроші висилаються полтавському голові. Готовий до послуги. Храменко». *(Прочитавши, дивиться на Пузиря і говорить.)* Ну?

ПУЗИР. І я кажу — ну?.. Чого їм треба?

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Ти хто такий? Малоросіянин?

ПУЗИР. Не криюсь. Природжений хохол!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Так от і пожертвуй на пам'ятник народного поета.

ПУЗИР. З якої речі? Я жертвую на приюти...

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Ждучи награди?

ПУЗИР. Не криюсь. А Котляревський мені без надобності!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. І як тобі не сором отаке говорить? Такий хазяїн, такий значний обиватель, ще й кавалер, а говориш, як дикий, неосвічений мужик: «Котляревський мені без надобності!» Противно й слухать! Поети єсть соль землі, гордість і слава того народа, серед котрого з'явилися; вони служать вищим ідеалам, вони піднімають народний культ... Всі народи своїх поетів шанують, почитають і ставлять їм пам'ятники!!!

ПУЗИР. То, виходить, ви пожертвуйте?

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Аякже! Завтра вишлю триста рублів!

ПУЗИР. Ну й буде з них, а від мене не поживляться!

Входе дівчина.

ДІВЧИНА. Пожалуйте обідать!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Прощай!

ПУЗИР. А обідать?

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Обідать у такого хазяїна важко, тут і кусок в горло не полізе. До земських діл тобі нема діла, луччих людей свого краю ти не знаєш, знать не хочеш і не ціниш — я соромлюсь сидіть поруч з тобою за столом!

ПУЗИР. Та чого ви так ображаєтесь за того Котляревського, хіба він вам брат чи сват?!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Ах ти, нещасна, безводна хмара! І прожене тебе вітер над рідною землею, і розвіє, не

проливши і краплі цілющої води на рідні ниви, де при таких хазяїнах засохне наука, поезія і благо народа!!!

ПУЗИР. Та це ви щось таке говорите, що я не розумію. Милості прошу обідать!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Ні, поки не даси мені слова, що поїдеш в земське собрание і пошлеш гроші на пам'ятник Котляревському, доти не сяду з тобою за стіл!

ПУЗИР. Та вже для вас: і поїду, й пошлю! (*Бере його під руку.*) Не робіть же мені безчестя! (*Веде його.*)

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Ах ти... хазяїн, та й більш нічого!
Завіса.

Дія друга

Сад: ганок, клумби, ослони.

Ява I

На сцені нема нікого. По хвилі за сценою чуть голоси: «Ми не собаки, — і собак краще годують! Може, хазяїн і не знає!» Входить юрба робочих.

ПЕТРО. Ходім до хазяїна, нехай побаче, яким хлібом нас годує Ліхтаренко. А ось і борщ — голощак! *(Показує глечик.)*

ДЕМ'ЯН. Нічого не допоможе! Краще знімемось отак, як єсть, усі, й другі за нами, та ноги на плечі й гайда!

ПЕТРО. Не вигадуй! Ніхто не прийме на роботу, а тим часом Ліхтаренко приведе нас сюди силою.

ДЕМ'ЯН. Так ми знову покинемо!

ПЕТРО. Тоді посадять? І ми тільки літо прогайнуємо. Ні. Будем скаржитись. Коли хазяїн нічого не зроби, поїдем до начальства. Я ходи знаю. Торік у Чобота було те ж саме.

ДЕМ'ЯН. Ну і що ж, допомгло?

ПЕТРО. А все ж таки у борщ почали кришити картоплю, а борошно для хліба сіяти на густіше сито і краще випікати.

ДЕМ'ЯН. Поки обробились, а після Семена так почали годувать та морить роботою, що ми покидали заслужені гроші та й повтікали, а він тоді й не скаржився, бо йому ковінька на руку: мед собі зоставив, а бджіл викурив з улика. Тікаймо краще, поки ще скрізь робота є.

Ява II

Ті ж і Феноген (на ганку).

ФЕНОГЕН. Що за гвалт, чого вам, ідоли, треба?

ДЕМ'ЯН (з гурту). Сам ти ідол!

ФЕНОГЕН. Ану, вийди сюди, хто то сміливий обзивається?

ДЕМ'ЯН (з гурту). Вчені. Зачинщика хочеш? А дулю? Краще ти йди в гущу, то, може, розм'якнеш.

ПЕТРО (до гурту). Та цитьте!.. Діло є до хазяїна. Викличте хазяїна.

ФЕНОГЕН. Що за бунт, чого вам треба?

ВСІ. Хазяїна!

ФЕНОГЕН. Та не кричіть так, бодай вам заціпило! Хазяїн в городі.

ПЕТРО. Ну то хазяйка, може, є?

ФЕНОГЕН. Хазяйка у вас на кухні є.

ПЕТРО. Нам пані-хазяйку викличте.

ФЕНОГЕН. А бодай ви не діждали, щоб я для вас паніхазяйку тривожив, вони у нас хворі.

ДЕМ'ЯН (з гурту). Бреше, старий пес!

ФЕНОГЕН. Щастя твоє, що я не чую добре, що ти там варнякаєш!

ДЕМ'ЯН (з гурту). Бодай же тобі так заклало, щоб ти й зозулі не почув!

ФЕНОГЕН. Виходь сюди! Виходь! Я тобі покажу, як такі

слова говорить...

ПЕТРО. Які слова? То вам почулось, ви ж глухі, дядюшка?

ДЕМ'ЯН (з гурту). Глухий, як «дай», а «на» він добре чує!

ФЕНОГЕН. Гайда на роботу!

ВСІ. Хазяйку давай!!

Ява III

Ті ж, Марія Іванівна і Соня.

МАРІЯ ІВАНІВНА. Що тут таке?

ФЕНОГЕН. Бунт! Гей, Харитон, махай за Ліхтаренком!

ПЕТРО. Цитьте всі! *(Виходе вперед.)* Ніякого бунту, пані хазяйко, ми не робимо, а тільки просьба до хазяїна, а як хазяїна нема, то до вас. Гляньте, яким хлібом нас годують, гляньте, який борщ нам дають!

СОНЯ *(взявши хліб)*. Боже мій! Мамо, невже це хліб? І такий хліб у нас люде їдять?

МАРІЯ ІВАНІВНА. Я не знаю, доню, перший раз бачу. Мені до цього нема діла!

ПЕТРО. Згляньтесь, пані і панно! Хіба це хліб? Це потембос! Попролам з половою, поки свіжий, то такий глевкий, що тільки коники ліпить, в горло не лізе, заліпляє пельку; а зачерствіє, тоді такий твердий, як цегла, — і собака не вкусе.

ДЕМ'ЯН. Таким хлібом можна з пушки-маркели стрілять у неприятеля!

СОНЯ. Мамо!

МАРІЯ ІВАНІВНА. Я не знаю...

СОНЯ *(до Феногена)*. І ви, Феноген, не знаєте, і ніхто не знає? Чого ж ви мовчите?

ФЕНОГЕН. Це не ваше діло, Софіє Терентьєвно!

СОНЯ. Як не моє діло? Як ви смієте так казати? У мене

все тіло труситься від жаху, що у нас таким хлібом годують людей; може, й тато не знає, а на нього будуть говорити, що велить таким хлібом годувати робочих; зараз мені йдуть і велить, щоб хліб був хороший. Я сама буду ходити на кухню... Я не знаю, як його зробити, щоб він був добрий, але я розпитаю, навчуся, я не дозволю, щоб так людей у нас годували!!!

ВСІ. Спасибі вам, панночко!

ПЕТРО. Пошли вам Боже щастя, що ви заступаєтесь за нас. А ось борщ, гляньте: сирівець зварять, посолять, замнуть пшоном — і готово! Ані бурячка, ані картоплі в ньому нема.

СОНЯ. Я все зроблю, щоб вас годували краще!

ВСІ. Спасибі!

Ідуть.

З гурту: «Добра душа, а старий чорт язика прикусив». Вийшли.

Ява IV

Феноген, Марія Іванівна і Соня.

СОНЯ (*до Феногена*). Зараз прикажіть, щоб назавтра і хліб був хороший... Мамо, що йому треба, щоб він був хороший?

МАРІЯ ІВАНІВНА. Треба сіять. Це несіяний, і зерно було нечисте.

СОНЯ (*до Феногена*). Щоб чистили, щоб сіяли і в борщ щоб картоплю і буряки клали!

ФЕНОГЕН. Як тато приїде, то ви йому скажете, — я не смію перемінять його приказу.

СОНЯ. Неправда, неправда! Я не вірю, щоб тато приказував так людей годувати! Мамо! Скажіть ви своє слово!

МАРІЯ ІВАНІВНА. Я не знаю, дочко, я до економії не мішаюсь.

СОНЯ. Мамо, голубко, треба мішатись, бо люде нас прокленуть! У нас стільки всякого хліба, як води в морі, і весь хліб люде заробляють, вони повинні їсти за свою працю найкращий хліб! Адже ж так, мамо?!

МАРІЯ ІВАНІВНА. Так, дочко, тільки я не знаю... А от і тато приїхав!

ФЕНОГЕН (*про себе*). От він тобі, щеня, покаже хліб! (*Іде назустріч*.)

Ява V

Пузир несе покупку. Феноген, поцілувавши його в руку, бере покупку. У Пузиря борода підстрижена і видно на шиї орден.

МАРІЯ ІВАНІВНА. Не говори, дочко, про хліб, може, тато з дороги гнівний, а ми виберем час і скажем йому.

СОНЯ. Не можу, мамо, ждять! Треба зараз говорить, щоб люде завтра їли і добрий хліб, і кращий борщ!

ПУЗИР. Здорові були! Грієтесь на сонечку, ну й я посидю з вами.

СОНЯ (*цілує його в руку*). Як вам їздилося, таточку?

ПУЗИР. Нічого, добре.

МАРІЯ ІВАНІВНА. Що це ти зробив?

ПУЗИР. А що?

МАРІЯ ІВАНІВНА. Бороду підрізав, чи що?

СОНЯ. І справді... Для чого ви, таточку, підрізували бороду?

ПУЗИР. Для чого підрізав? Ха-ха-ха! Хіба ви нічого не бачите?

СОНЯ І МАРІЯ ІВАНІВНА. Ні, нічого!

ПУЗИР. Ото сліпі! Так гляньте сюди. (*Показує на шию*.)
Що це?

МАРІЯ ІВАНІВНА. Хрест!

ПУЗИР. Хрест! Та який хрест?

СОНЯ. Орден.

ПУЗИР. Станіслава второй степені на шию!

ФЕНОГЕН (*підходе*). Дозвольте поцілувать!

ПУЗИР. Цілуй!

Феноген цілує орден.

Получив награду за приют.

МАРІЯ ІВАНІВНА І СОНЯ. Поздоровляємо!

Поздоровляємо! (*Цілюють.*)

МАРІЯ ІВАНІВНА. А все ж таки я не розумію: для чого ти бороду попортив?

ПУЗИР. Ніколи ти не догадаєшся, все тобі треба в рот покласти. Орден на шию — розумієш?

МАРІЯ ІВАНІВНА. Розумію і бачу, що на шиї...

ПУЗИР. Тепер і ти бачиш, і всяке побачить, що на шиї орден; а як була довга борода, то закривала, і ніхто б не побачив! Для чого ж його носить, коли його не видно? Прийшлося підрізати трохи бороду. Розумієш?

МАРІЯ ІВАНІВНА. Тепер розумію: щоб видно було орден!

ПУЗИР. Так. Ну, а як вам здається: личить мені орден?

МАРІЯ ІВАНІВНА. Боже, як гарно: зовсім другий чоловік!

ФЕНОГЕН. Так наче ісправник!

ПУЗИР. Ха-ха-ха! О, я й забув. (*Показує пакунки.*) Це тобі, доню, на плаття купив. Будучи оце в городі, зайшов по ділу в магазин до Петра Тимофійовича... От де торгівля так торгівля: людей, людей — протиснутись не можіш... п'ять магазинів, гуртовий склад — і скрізь повно купця.

МАРІЯ ІВАНІВНА. Щасливий Петька!

ПУЗИР. Еге... І в магазині зустрівся я, знаєте, ненароком з начальницею гімназії, купувала своїй дочці на плаття і причепилася, щоб і я тобі купив такого самого. Якесь дуже новомодне, каже, розхватають, а я, каже, хочу, щоб у Сонічки було таке саме плаття! Вона тебе дуже любить. Найкраща й найрозумніша, каже, моя вихованка!

МАРІЯ ІВАНІВНА. А як же не краща, коли по скінченню дали золоту мендаль!

ПУЗИР. Петрушка!

Входе хлопець.

Візьми і віднеси в кімнату. Ми потім роздивимось.

Хлопець бере у Феногена покупку і пальто та несе у хату.

СОНЯ. Спасибі, тату! *(Цілує його.)*

ПУЗИР *(гладить її по голові)*. Розумна головка!.. Ну, що ж тут нового?

Феноген. Все благополучно.

ПУЗИР. Слава Богу!

СОНЯ. Ні, тату, не все благополучно!

ПУЗИР. А що ж тут сталося?

СОНЯ *(подає йому хліб)*. Гляньте!

ПУЗИР *(розглядає)*. Хліб!

СОНЯ. І таким хлібом, тату, у нас робочих годують!

ПУЗИР. Скрізь у хазяїнів, по всіх ікономіях, дочко, однаковий — отакий, як бачиш!

СОНЯ. Нехай другі годують, чим хочуть! Це не може

буть для нас зразком! Таким хлібом гріх годувать людей, тату!

ПУЗИР. Робочого чоловіка не можна, моя дитино, нагодувать инчим, білішим хлібом: він буде раз у раз голодний. Робочий чоловік, мужик, не любить білого хліба, бо він і не смашний, і не тревний. Оце самий настоящий хліб для робочих! Питательний, як кажуть лікарі!

СОНЯ. Та це не хліб, тату, це кірпич!

ПУЗИР. Бог зна що вигадуєш! Якого ж ще хліба треба? *(Хоче одламати — не ламається, хоче одкусити — не вкусе.)*

СОНЯ. Бачите: ні вломать, ні вкусити!

ПУЗИР. Треба розмочити!

СОНЯ. Тату, мій лебедику, не дозволяйте людей годувать таким хлібом. Недурно казали в гімназії, що у нас людей годують гірше, ніж свиней; насміхались, я плакала і запевняла, що то неправда, а тепер сама бачу, і вся моя душа тремтить! Тату, рідний мій, коли ви любите мене, шануєте себе, то веліть зараз, щоб людей краще харчували! А поки я буду знать і бачить, що у нас така неправда до людей, що вас скрізь судять, проклинають, мені ніщо не буде мило, життя моє буде каторгою!!

ПУЗИР. Ну, годі, годі! Заспокойся. Я звелю, щоб харчі були кращі. Іди проходись по садочку, заспокойся, заспокойся! Стара, йдіть удвох...

Соня і Марія Іванівна пішли в палісадник і зникли в саду.

Ява VI

Пузир і Феноген.

ФЕНОГЕН. Поки ще казенного назначать, а ми вже діждалися свого інспектора... Біда!

ПУЗИР. Ліхтаренко таки дуже вигадує на хлібові. По відомості, певно, показує чистий, а дає — бач який. Справді не вкусиш! Та й не час тепер таким хлібом годувать: ще покидають робочі, возись тоді з ними, а пора наступає гаряча. Скажи йому, що такий хліб можна давать тільки з першого сентября, як обробимось: тоді половина строкових не видерже, повтікає, а жалування зостанеться в кишені... Отак, скажи йому, розумні хазяїни роблять! Перекажи зараз Ліхтаренкові, щоб такий хліб давав тоді, як доробимось, а тепер нехай годує краще і в борщ картоплю нехай дає. Розтривожили мені дитину!..

ФЕНОГЕН. Ага! А я казав: Соня — це вам не Катя! Та мовчала до смерті, а цю не переможеш, що захоче, те й зроби!

ПУЗИР. У мене вдалась!

ФЕНОГЕН. Ні, не те... гімназія, золота мендаль... От і вийшов інспектор!

ПУЗИР. Ну, нічого бурчать! Роби, що велю!

ФЕНОГЕН. З такою нічого не зробиш. Не піде вона за Чобота, а піде за кого схоче.

ПУЗИР. Не твоє діло!

ФЕНОГЕН (*ідучи*). Гімназія, золота мендаль — от і діждались, нажили інспектора!

Ява VII

ПУЗИР (*сам*). Нема вже у мене того духу, що колись: постарів, полохливий став. От прийняв від Петьки Михайлова дванадцять тисяч овець, восени чистої прибилі двадцять тисяч, а тривожусь. Нема-нема та й подумаю: а що, як Петька вскочить у злосні! Не такий же й Петро, щоб ускочить, — це ідол в комерції, а тривожусь... Постарів, полохливий став!.. Перше йшов за баришами наосліп, штурмом кришив направо і наліво, плював на все і знать не хотів людського поговору, а тепер такий пустяк — тривожить! Знову, дочка тільки сказала, що над нею сміялися в гімназії, і мене аж у серце кольнуло. Люде знають про мене більш, ніж я думав... Натурально: то з степу не вилазив, а тепер почав між люде виходить, і треба оглядатись, що люде скажуть. І без людей погано, і з людьми погано... Не можна інакше (*помацав орден*): кавалер! (*Пішов*.)

Ява VIII

В палісаднику показуються Марія Іванівна і Соня. Соня з лійкою.

СОНЯ. Я заспокоїлась, мамо; буду поливать квітки, полоть грядочки, а ви йдіть — одпочиньте.

МАРІЯ ІВАНІВНА. Дитино моя кохана! Від розмови з тобою я бадьоріша стала, ніж зранку. Ти така смілива, така розумна та так гарно говориш, що я, слухаючи тебе, молодію. І я така була, доню, не думай собі! А життя, знаєш, помалу перекрутило! Ми були так собі хазяїни, з середнім достатком, а тепер — де воно й набралось? Правда, тридцять п'ять літ працювали, сильно працювали. Ми, дочко, ніколи не знали, що можна, а чого не можна; аби бариш, то все можна! А от ти інакше дивишся... може, й твоя правда! Піду ж я справді, поки до обіда — дещо перегляну (*нішла*), поштопаю, полатаю.

Ява ІХ

СОНЯ (*сама*). Боже, як важко було на душі! А от тільки перший ступінь зробила — і легко стало, мов крила вирости! Тепер буду слідкувать, буду на кухню ходити, буду з татком скрізь їздити, щоб усе бачити, щоб усе знати — як воно робиться... Таке велике хазяйство і все мені достанеться одній, а я не знаю нічого, не знаю, де тут зло, і не можу нічого зробити доброго... Ой Боже мій! Це ж Іван Миколайович!

Ява Х

Соня і Калинович.

СОНЯ. Іван Миколайович! От спасибі! Яким вітром?

КАЛИНОВИЧ. Південним, теплим! Доброго здоров'я та Боже допоможи!

СОНЯ. Спасибі! Сьогодні табель, здається?

КАЛИНОВИЧ. І празник для мого серця! Як же поживаєте, сільська обивателько?

Сідають на ослін.

СОНЯ. Ох, не питайте! Тяжко було через те, що не знала, що робить і як робить... І тільки сьогодні випадково наскочила на стежку, і стало радісно! Тепер радість моя ще виросла стократ, бо бачу вас, мій дорогий учителю, і можу з вами поділитись своєю радістю.

КАЛИНОВИЧ. І я радію, що бачу вас в такому ясному настрою. Ну, а після цієї передмови розкажіть, яке ви нашли тут діло?

СОНЯ. Знаєте, Іван Миколайович, я задихалась перед цим великим хазяйським колесом; воно так страшно гуде і так прудко крутиться, що мимо мене пролітали, мов у сні, самі тяжкі вражіння, і я навіть не могла розібратись ні в чім, а тільки серцем чула, що тут навкруги мене робиться неправда, зло; а поправить, зупинить зло — несила, бо нічого добре не розумію! Тепер попала на стежку. І от перше всього взяла собі задачу: слідкувати,

щоб добре робочих харчували, а там, далі, я увійду і в саму суть!

КАЛИНОВИЧ. І суть задавить вас! Вона далеко страшніша, ніж те невидиме колесо, що так лякало вас! Скажу вам, що тепер єсть інтелігентні, чесні хазяїни, сильні духом, котрі борються з старою закваскою в хазяйстві, бажаючи постановити правдиві відносини між хазяїном і робітником, але не знаю, чи їм це удасться! Таких борців ще мало, — правда, тільки не вам ряди їх поповнять!.. Бог з ним, з хазяйством: трудно там правду насадить, де споконвіку у корені лежить неправда! Краще ходім поруч зо мною на корисну працю в школі. Правда, що й там трудно теж, а все ж таки ми труднощі перебором — на те є биті шляхи — і будемо між молоддю насаждать ідеали кращого життя! Будущина в руках нового покоління, і чим більше вийде з школи людей з чесним і правдивим поглядом на свої обов'язки перед спільною громадою, тим скоріше виросте серед людей найбільша сума справедливості!.. Простіть мене, Софіє Терентьєвно: я забув, що ви вже не воспитаниця, і читаю сам лекції...

СОНЯ. О, ви воскрешаєте у моїй пам'яті дні першого знакомства... Я прийняла всі наші ідеали і жажду, і шукаю, де мені їх до життя прикласти... А от і шлях ви показали, і поведете сліпу...

КАЛИНОВИЧ. А поки ми підемо своїм шляхом, добре і те, що ви задумали робити. Тільки я не думаю, щоб вам це удалось. Тато не привик до тих ідеалів, які ви будете

кому у вічі тикать; у вас щохвилини буде непорозуміння, сварка... Ну, що робить? Це переходний ступінь; ви ж, певно, казали татові й мамі про наше власне діло? Що вони?

СОНЯ. Мама зна і рада, а татові ще не казали. На татові іменини ви приїдете і самі побалакаєте. Та ще захопіль Золотницького, — тато буде рад. Петро Петрович має на тата вплив... А тільки ви не бійтесь нічого: я вас не зрадю — от моя рука!

КАЛИНОВИЧ (*цілує руку*). Рука сильна, і опертись на неї можна. А як тато не згодиться?

СОНЯ. Тоді я приїду в город і ми повінчаємось, та й годі!

КАЛИНОВИЧ. Браво, рішення радикальне!

СОНЯ. Ходім же поки що у хату. Я вам заграю, ви заспіваєте, а тато любе спів.

Калинович. Ходім.

Ідуть.

Я буду так співать, щоб ти... щоб ви...

СОНЯ. Ну, ну, вже не поправляйся, говори «ти», для мене це принятно.

КАЛИНОВИЧ. Щоб ти у кожній ноті чула моє до тебе щире кохання!..

СОНЯ. Отак саме і я буду акомпаніровать. А старі наші будуть таять! Музика до всякого серця і до всякої душі однаково говорить своїм улесливим, чарівним язиком!

Пішли.

Ява XI

Ліхтаренко і Феноген (за сценою).

ФЕНОГЕН. Ой-ой-ой!

Вийшли.

ЛІХТАРЕНКО. Ой-ой-ой!

ФЕНОГЕН. Я вас не боюся!

ЛІХТАРЕНКО. І я вас не злякаюсь!

ФЕНОГЕН. Побачимо!

ЛІХТАРЕНКО. Побачимо!

ФЕНОГЕН. Що ви мені можете зробити?

ЛІХТАРЕНКО. А ви мені що? Я не Зеленський.

ФЕНОГЕН. Я? Ха! Я дещо знаю. Скажу — і полетиш!

ЛІХТАРЕНКО. І я дещо знаю. Скажу — і зостанусь,
а Феногенові в потилицю!

ФЕНОГЕН. Ти про мене нічого не знаєш худого.

ЛІХТАРЕНКО. І ти про мене нічого не знаєш.

ФЕНОГЕН. А за буряки!

ЛІХТАРЕНКО. А за валахи!

ФЕНОГЕН. Що — за валахи? Що? Ну, скажи!

ЛІХТАРЕНКО. Перше скажи за буряки, а я починать не
хочу.

ФЕНОГЕН. А хто при здачі буряків взяв з заводу
п'ятсот карбованців?

ЛІХТАРЕНКО. Я взяв. Та не докажеш, не в ті взувся!
А ти взяв за валахи з купця по гривенику від валаха —

двісті рублів, і я докажу, бо маю лист від Крачковського!

ФЕНОГЕН. Я не брав — він сам дав.

ЛІХТАРЕНКО. Еге! Не вмер Данило, та болячка вдавила! Слухайте, Феноген Петрович! Ви не сваріться зо мною, бо наскочила коса на «камінь. Я не з тих, що бояться! Ні! Так і знайте. Беріть — я вам не заважаю, не заважайте й мені! Я не візьму по-дурному, а перше зроблю хазяїнові користь, а потім і себе не забуду... Краще зробимо між собою договір: брать, де дають і де можна, а на менших звертат! От ви хотіли вигнать Клима — так і треба, щоб замазат очі за валахи, бо й він дещо знає, — тільки вам це не удалося; хотіли нашкодить за пшеницю мені, та нашкодили Зозулі... Бо ви чули дзвін, та не знаєте, відкіль він, постаріли, нюхало зопсувалося! За пшеницю я взяв теж п'ятсот рублів, по півкопійки з пуда, ану, докажіть... То-то! А якби ви були в компанії зо мною, то я взяв би по копійці і вам дав би триста карбованців, а хазяїн взяв би не сорок тисяч чистоганом, а тридцять вісім... Чого ж йому ще? Дай Боже повік! Що, хіба не правда?

ФЕНОГЕН. Правда!.. Дивлюсь я на тебе і думаю: де ти такий узявся? От вік прожив коло таких діл, де кожний день одним великі бариші, другим гроші, а третім, як кажуть, шиші, — а такого ідола, як ти, не бачив! Ми хоч крились і криємось, а ти говориш про те, що взяв чи вкрав, немов кому добро зробив!!!

ЛІХТАРЕНКО. А як же б ти думав?! Що то за слово — украсти? Украсти можна тільки коняку, вола і все те, що

є живого і що готове вже лежить на своєму місці. Я нічого такого не беру, не краду — Боже сохрани! Я так роблю: щоб все те, що є в хазяїна, було ціле і щоб мені була користь! Це комерчеський гендель! От я одберу від мужиків оброчну казенну землю, візьму наділи в аренду, і мужики, оставшись без землі, будуть робить на нашого хазяїна, як кріпаки! Та щоб від такого комерчеського генделя не мать користі! Тоді б лічив себе посліднім дурнем! Хазяїн хоче заробить, і я хочу заробить! Всі рвуть, де тільки можна зірвать, а я буду дивиться та завидовать, як люде багатіють? Я не такий! Завидують тільки недотепи!

ФЕНОГЕН. І розумно, і правдиво! І де ти такий узявся?

ЛІХТАРЕНКО. Хазяїни викохали! Бачите, колись, кажуть, були одважні люде на війні, — бились, рубались, палили; голови котились з плеч, як капуста з качанів; тепер нема таких страховин і вся одвага чоловіча йде на те — де б більше зачепить!.. Колись бусурманів обдирали, а тепер своїх рідних! Як на війні нікого не жаліли, — бо ти не вб'єш, тебе уб'ють, — так тут нема чого слини розпускать: не візьмеш ти, то візьмуть з тебе!

ФЕНОГЕН. Ну, поцілуємся і будемо товаришами!

Цілуються.

ЛІХТАРЕНКО. Так краще! Знайте, що Петька Михайлов дуту свою торговлю і все хазяйство хоче зірвать міною банкрутства. Банкрутство — комерчеський гендель! Цим способом він обікраде багато людей, а сам наживе міліон! Мені вже відомо, що і наш хазяїн взявся йому

помагати і переганяє на свої степи дванадцять тисяч овець. Куртц — «еті нікогда!», бо він дурень, а ми — «еті всегда!». При салганах будете ви — не ловіть же ґав! Коли перше брали копійку, беріть десять! Жалітись не будуть, нема куди: тут вор у вора краде! Коли що треба, я поможу, зате ж, що б я не зробив, — помагайте! Що б ви не почули: кому і скільки я дав одступного на торгах за оброчну казенну землю, за скільки я підкупив полномочених і всю громаду віддати свої наділи в аренду, — не ваше діло!

ФЕНОГЕН. Я і сліпий, і глухий, і німий: роби, як хочеш, та мене не забувай.

Входе Зозуля.

Ява XII

Ліхтаренко, Феноген і Зозуля.

ЗОЗУЛЯ. До речі я вас тут обох застав! Ви, Феноген Петрович, хазяїнові наговорили, а Порфірій Аристархович не заступились, і я зістався осоромлений невинно і без хліба!

ФЕНОГЕН. Тебе покарано для приміру, щоб другі бачили кару і боялись! А без страху — один візьме, другий візьме, потім розореніє; а ми всі хліб коло хазяїна їмо... Бережи хазяйського добра, як ока: гріх великий потай брать з економії.

ЗОЗУЛЯ. Так я ж не брав, Бога бійтесь!

ЛІХТАРЕНКО. То хтось другий взяв: з пальця ж не висмоктали.

ЗОЗУЛЯ. То я за другого повинен страждать?

ЛІХТАРЕНКО. А так. От тепер тебе розщитали, гріх покрився, все затихло, і хазяїн заспокоївся, не буде гризти других. Потім, може, ще що пропаде, скажуть: Зозуля взяв, — а тебе вже нема, і знову тихо, і для других полегкість. Тут колесо так крутиться: одних даве, а другі проскакують!

ЗОЗУЛЯ. У мене волосся на голові піднімається від ваших речей. Невже вам ні крихти не жаль мене, моєї честі і моєї сім'ї? Я ж нічого не взяв і ще навіть не навчився красти, бо тільки торік з земледільчеської

школи вийшов. Ви ж цим псуєте навék в моїм житті шлях: мене ніхто не прийме на службу!

ФЕНОГЕН. Прийнуть! Ні доброго, ні злого атестата тобі не дадуть; публікації об тім, за віщо тебе розщитали, нігде не буде, то й місце, Бог дасть, найдеш собі! Тільки раю тобі: служи чесно, не паскудь своїх рук, то й ця вина тобі проститься; коли ж нас хто запитає: чого розщитали? — то і ми скажемо: сам не захотів!

ЗОЗУЛЯ. То це й уся порада? То й хазяїн те саме скаже?

ФЕНОГЕН. Хазяїн сам сказав — розщитать тебе.

ЗОЗУЛЯ. Боже мій, Боже мій! Що ж я татові скажу, що мати подума? Вони раділи, бідолахи, що я на хорошому місці, що буду їм помагати і менших братів вивести в люде, і на тобі — прогнали, прогнали ні за що, а кажуть: украв! Боже мій! Я украв! Та скоріше б у мене рука відсохла, ніж протягнулась до чужого, скоріше б мозок мій висох в голові, ніж прошептав мені думку украсти! Невже ні в кого з вас не поворухнеться серце жалем на мої правдиві слова, що я так щиро вам кажу?

ЛІХТАРЕНКО. Так говорять усі, кого приструнчить лихо. Звідкіль же мірку взять, щоб нею змірять, що те, що ти говориш, — правда?

ЗОЗУЛЯ. З серця, з серця чоловічого повинна мірка виникати, та тільки серця в вас немає, а честь давно вже потеряли, бо ви самі злодюги і не повірите нікому, що він не краде так, як ви. Бодай же дітям вашим до всіх їх діл таку, як ви до мене, мірку прикладали! Кати бездушні ви!

(Пішов.)

ЛІХТАРЕНКО. Оце той дурень, що й в церкві б'ють!

ФЕНОГЕН. Смирився б, поплакав, походив, попросив, навколішках попросив — і знову б прийняли; а він бач як носа підніма і так нас опаскудив, що коли б почув хто, то ще б подумав справді, що ми злодії...

ЛІХТАРЕНКО. Таким дурнем колись і я був... А хто б тепер повірив? Ха-ха-ха! Життя навчить. Молоде — дурне!.. Так я підожду в конторі, а ви про все доложите хазяїнові так, як слід... Не забувайте тільки нашої умови, тоді добре буде нам обом! *(Пішов.)*

Ява XIII

Феноген, а потім Калинович, Соня і Пузир.

ФЕНОГЕН (*сам*). Бачив я комерчеських людей багато, а такого ідола, як Ліхтаренко, ще не доводилося бачить!

Входять на крильце Калинович, Соня і Пузир.

ПУЗИР. Знаєте, я б на вашім місці з таким чудовим голосом у протодіякони пішов: вічний і не важкий кусок хліба!

СОНЯ. Учитель гімназії, тату, більш забезпечений, ніж протодіакон.

ПУЗИР. Ні, дочко, протодіакон і забезпечений більше, і якось видніше місто!.. А приємно, приємно ви співаєте. Отакий у мене був колись чабан: як заспіває, то всі плачуть!.. Що ж, неграмотний, — а вже я його вивів би в діякони. Ай співав, ай співав! Як заведе, бувало, «Он з-за гори, з-за лиману»... А-а! Чудово співав!

КАЛИНОВИЧ. Де ж і голосам бути, як не в народі. Що виростає на волі, серед степу широкого! А у вас, кажуть, єсть такі степи, що нагадують собою степ Гоголя?

ПУЗИР. Не знаю, я на степах у Гоголя не бував!

СОНЯ. Гоголь, тату, писатель; він в книжці степ описав дуже гарно.

ПУЗИР. Ха-ха! Який там в книжці степ? От якби він побачив справжній степ без краю, на котрім де-не-де мріють отари овець, а тирса вище пояса, мов шовком

землю укриває і шумить, шумить... Я всю молодість провів у степу...

КАЛИНОВИЧ. А ви поетично малюєте степ... *(До Соні.)*
Талант!.. Прощайте!

Соня. Краще б ви поїхали нашими кіньми, правда, тату?

ПУЗИР. А чом же такого співаку та не одвезти!

КАЛИНОВИЧ. Спасибі! У мене є звощик.

ПУЗИР. І весь час тут стоїть? Охота гроші тратить, певно, багато маєте... Ха-ха-ха!

КАЛИНОВИЧ *(сміється)*. Буде з мене!

ПУЗИР. Прощайте! Кланяйтесь начальниці гімназії — дуже приємна жінчина. *(Іде.)*

КАЛИНОВИЧ. Добре!

Ява XIV

Вбігає Харитон.

ХАРИТОН. Феноген Петрович, нещастя: Зозуля повісився!

ФЕНОГЕН. Де?

ХАРИТОН. Уранці получив в конторі рощот, а оце свіжо повісився!

СОНЯ. Ай!!

КАЛИНОВИЧ. Хазяйське колесо роздавило!

Завіса.

Дія третя

Кабінет.

Ява І

ФЕНОГЕН (*один. Читає лист*). «Многоуважаемый Феноген Петрович. Поспешаю очень спешно уведомлять вас, что даже очень весьма хорошее і доходное іменіе для вас нашлось. П'ятсот десятин, став рибний, водяной млин на два постава з фолюшами. От станції трьох з половиною верстов». (*Говоре.*) А де, то й не каже, боїться, що обійдусь без нього, — хитрий з біса. Ну, що ж далі? (*Читає.*) «У городі новість: сьогодні Петра Тимофійовича посадили в острог!» (*Говоре.*) Отака ловись! Банкротство не удалось. (*Читає.*) «Большой скандал, і многим людям нещастя. На днях буду у ваших местах. Поговорім подробно. Хазяїну об острог пока не говоріть. Ваш покорний слуга Григорій Мойсеевіч Маюфес». (*Говоре.*) Погано. Ліхтаренко казав, що у це діло вскочив і наш хазяїн. Чи сказати йому, чи справді промовчати? Мовчати краще, щоб не виявились часом мої стосунки з Маюфесом.

Ява II

Феноген і Марія Іванівна.

МАРІЯ ІВАНІВНА. Ну, Феногенушка, що ж наш іменинник, вже одягся?

ФЕНОГЕН. Одяглися. Уговорив-таки надіть крохмальну сорочку і новий сюртук; а при ордені зовсім не той чоловік, і Золотницькому не вступлять. Сидять і якусь комерцію на щотах викладають.

МАРІЯ ІВАНІВНА. Слава Богу, хоч причепурився. Соня вчора цілий вечір умовляла, бо, може, хто з города сьогодні приїде... От що, Феногенушка: я йому справила такий новий халат, що ах! Тільки ж ти знаєш, що Терентій Гаврилович буде сердиться, коли дознається, що я на халат багато грошей потеряла, так ти йому не говори, а поможи. Халат принесе Павлина і запросе за нього тільки п'ятдесят рублів. Сам побачиш, що це все одно, що дурно взять таку дорогу і гарну вещь! На случай же Терентій Гаврилович не захоче брать халата, уговори його, ти умієш. От тобі за це на чай п'ять рублів...

ФЕНОГЕН (*бере гроші*). Спасибі, Марія Іванівна; ради того, щоб Терентій Гаврилович носили гарний халат, я й дурно (*ховає гроші*) все зроблю, аби халат купили!

МАРІЯ ІВАНІВНА. Гляди ж, Феногенушка! Павлина тут сидить і жде. (*Говоре у прихожу.*) Ви ж постарайтеся, Павлина, не жалійте слів, умовляючи.

ПАВЛИНА *(висунувшись у двері)*. Будьте певні. Я вже знаю, що говорить... *(Причиняє двері.)*

ФЕНОГЕН. Та ви не тривожтесь, купимо!

МАРІЯ ІВАНІВНА. Ради Бога, Феногенушка! *(Пішла.)*

Ява III

Феноген, потім Пузир і кравчиха.

ФЕНОГЕН (*один*). Гарно почався день: п'ять рубликів вже маю.

Входе Пузир.

ПУЗИР. Нікого ще не було?

ФЕНОГЕН. Економи ждуть в конторі; а тут у нас сидить Павлина з города, знаєте?

ПУЗИР. Знаю. Чого їй треба? Це вже хоче покористуватись іменинами і здерти що-небудь. Терпіть не можу цієї бідноти. Як побачу старця, то, здається, тікав би від нього скільки сили.

ФЕНОГЕН. Щось принесла, не дає й глянуть, каже — подарунок.

ПУЗИР. Клич!

ФЕНОГЕН (*у двері*). Заходьте, Павлина.

Входе Павлина, з пакунком, закутаним у білу простиню.

ПАВЛИНА (*кланяється*). З іменинами! Дай Боже много літ жить та багатіть.

ПУЗИР. Спасибі. А це що?

ПАВЛИНА (*розгортає*). Вещ княжеська! Ночей недосипала, два місяці удвох з дочкою працювали. Прийміть від бідної вдови і не оставте своєю милостю.

ПУЗИР. Що ж там таке, показуй мерщій!

ПАВЛИНА (*показує*). Богом присягаю, що ні у кого такого халата немає, — заказний.

ФЕНОГЕН. Ай халат, оце халат, так-так! У такому халаті можна і на засіданіє в земський банк. Гляньте: буряки! І овечки!..

ПУЗИР (*розглядає*). Скільки ж ти за нього хочеш?

ПАВЛИНА. Бархат ліонський, шовк як луб, а робота! Два місяці трудилися удвох!

ПУЗИР. Ну, годі вже хвалить, товар видко, кажи: скільки?

ПАВЛИНА. Скільки ваша ласка?

ПУЗИР. Що там ласка! Чого доброго, я помилюся і дам за нього більше, ніж ти сама хочеш. Кажи свою ціну за товар.

ПАВЛИНА. Оцінують самі... Феногенушка, ну, як по-вашому: ви світ бачили, людей знаєте — оцінують по совісті.

ФЕНОГЕН (*розглядає, ніби міркує*). Що ж, сто карбованців.

ПУЗИР. Тю!

ФЕНОГЕН. Чого ж тю?

ПУЗИР. Купуй собі!

ФЕНОГЕН. Та, побий мене Бог, при всій своїй бідності дав би п'ятдесят рублів.

ПУЗИР. Ну то давай.

ФЕНОГЕН. Одно, що мені не до лиця, а друге — я буду у княжеськім халаті, а ви в такому, що сором і в руки взять, — не приходитьсья.

ПУЗИР. То нічого! Нарядишся, як пава, і будеш мене смішити! Ха-ха! А люде пізнають, де Феноген, а де хазяїн, хоч би я й рогожу надів.

ФЕНОГЕН. Та хто його знає! А скільки ж, справді, ви, Павлино, хочете? Кажіть свою ціну.

ПАВЛИНА. Тільки для нашого благодітеля можу віддати за п'ятдесят!

ФЕНОГЕН. Все одно що дурно!

ПУЗИР. А скільки ти йому дала факторського?

ФЕНОГЕН. Заслужив... Спасибі... *(Іде до дверей.)*

ПУЗИР. Ну, вернись! Що ти, жартів не вмієш розуміть?

ФЕНОГЕН. Я по совісті кажу, а ви — фактор!

ПУЗИР. Ну, ну! Беру вже халат, зроблю тобі приємність! На! *(Дає Павлині гроші.)* Переплатив карбованців десять. Ну що ж, переплатив — переплатив, це вже тобі на бідність!

ПАВЛИНА. Та цей халат коштує більше двохсот карбованців. Мені його Петро Тимофійович заказали, та тепер їм не до халата: вчора їх посадили в острог.

ПУЗИР. Що? Петра — в острог?

ПАВЛИНА. Посадили голубчика. Та я, як почула, що їм тепер не до халата...

ПУЗИР. Відкіля ж ти це знаєш?

ПАВЛИНА. Вчора про це весь город говорив.

ПУЗИР. Та, може ж, це ще брехня?

ПАВЛИНА. Всі лавки і склади, кажуть, опечатали.

ПУЗИР. За віщо ж, не чула?

ПАВЛИНА. Бог його знає... Мошенство якесь!..

ПУЗИР. Погано... Погано!

ПАВЛИНА. Прощайте! (*Вийшла.*)

Ява IV

Феноген і Пузир.

ПУЗИР. Погано... Чув?!

ФЕНОГЕН. Чув.

ПУЗИР. Так і ти чув? Від кого?

ФЕНОГЕН. Та що ви, Бог з вами! При мені говорила жінщина, та щоб не чув — хіба я глухий?!

ПУЗИР. Ні, бач, я подумав, що ти від кого другого чув. А як ти думаєш: чи це правда, чи тільки поголоска?

ФЕНОГЕН. Мені здається, що це з заздрощів мелють язиками. Петро Тимофієвич багатіє не по дням, а по часам, люде заздять і плещуть!

ПУЗИР. А звідкіля б же вона взяла?

ФЕНОГЕН. З базарю... Чого тільки на базарі не плещуть... *(Глянув у вікно.)* О, пан Золотницький!

ПУЗИР. Петро Петрович! От спасибі йому, це велика честь для мене!

ФЕНОГЕН. А з ним той, як би його... учитель гімназії — Калинович.

ПУЗИР. Із Петром Петровичем в однім екіпажі?

ФЕНОГЕН. Еге.

ПУЗИР. От вже за це я не вхвалив Петра Петровича: колись там, ще студентом, каже, Калинович дітей у нього учив, а тепер возиться з ним, як приятель! І чого тому Калиновичеві від мене треба? Увадився до нас, як свиня

в моркву.

ФЕНОГЕН. Глядіть, чи не до Соні!

ПУЗИР. Отакої! Де ж таке? Рівнялась свиня до коня, та шерсть не така. Вони пройдуть в гостину, там їх Соня прийме, а ти клич економів — нехай ідуть сюди.

Феноген вийшов.

Ява V

ПУЗИР (*один*). Чи не чули вони... Калинович сьогодні з міста, він повинен знати правду про Петра. (*Важко переводє дух.*) Ху ти, Господи, як мене перетривожила ця звістка, аж в грудях здавило. Погано... погано. Ще чого доброго, і я вскочу. Згарячу не придумаєш, що його робити. Перше всього треба заспокоїться. Ху ти, Господи...

Входять економи.

Ява VI

Зеленський, Ліхтаренко, Куртц і ще чоловіка три.

ЛІХТАРЕНКО (з підносом, на которім хліб і вінки з колосся). Поздоровляємо з іменинами, з нагородою і з обжинками разом.

ПУЗИР (приймає піднос). Спасибі, спасибі. Сідайте. Сіли. Мовчать.

А ніхто з вас вчора не був у городі?

Економи переглянулись. Мовчать.

ЛІХТАРЕНКО. Ні.

ПУЗИР. Я думав, може, хто чув які цікаві новинки городські.

Мовчать.

А скільки у нас поставили кіп усього хліба?

ЛІХТАРЕНКО. В близьких трьох економіях двадцять дві тисячі кіп однієї пшениці; а другий хліб ще не злічили.

ЗЕЛЕНСЬКИЙ. Завтра скажемо.

ПУЗИР. Поїду зараз подивлюся копи. Слава Богу, урожай хороший, аж дух радується!

ЛІХТАРЕНКО. А вчора посадили...

ПУЗИР (схоплюється). Посадили! Хто тобі казав?

ЛІХТАРЕНКО. Ніхто нічого не казав. Посадили, кажу, у мене двадцять п'ять кабанів у саж для відкорму.

ЗЕЛЕНСЬКИЙ. І я двадцять посадив.

ПУЗИР. Ага! (Сміється.) Добре, добре, бо вже скоро

і буряки треба копати. Починайте цей рік раніше, а то не управимось: сила буряка.

ЛІХТАРЕНКО. Я за свої не боюся. Тепер мануйлівці в наших руках!

ПУЗИР. Хіба вже наділи взяв в аренду?

ЛІХТАРЕНКО. Аякже, взяв!

ПУЗИР. Митець! Чом же ти не говориш?

ЛІХТАРЕНКО. Навмисне приборіг приятну звістку на сьогодні. І наділи взяв на десять літ, і казенна оброчна стаття за нами!

ПУЗИР. Оце ти мене повеселив... А що, пане Зеленський?!

ЗЕЛЕНСЬКИЙ. Та чи буде з того користь?

ЛІХТАРЕНКО. Буде!

ЗЕЛЕНСЬКИЙ. Побачимо.

ПУЗИР. А чому взяв?

ЛІХТАРЕНКО. Казенна по вісім карбованців, а наділи двадцять п'ять карбованців десятина в год.

ПУЗИР (*цмока губами*). Ова! Оце вже на Ліхтаренка не похоже!

ЛІХТАРЕНКО. Не полохайтесь, бо і я, вибачайте, скажу: це вже на Терентія Гавриловича не похоже. Ми маємо під боком безземельних робочих, — яку ціну дамо, за таку й підуть! Нікуди ж дітись, бо тут і дома, і замужем. От вам в десять літ певного бариша п'ятнадцять тисяч тільки на одних робочих, а земля сама себе окупе!

ПУЗИР. Ні, що не кажи, а таки прорвався! Я думав, що

ти візьмеш дешевше!

ЛІХТАРЕНКО. Не можна було ніяким способом: разів десять мусив напиватись з мужиками, музику наймав, сам танцював, насилу витанцював! Одних розходів на підкуп несогласних та на угощення — п'ятсот сорок вісім рублів тридцять дев'ять копійок.

ПУЗИР. Ой-ой-ой! Такі розходи!

ЛІХТАРЕНКО. Та одступного за казенну землю з другими розходами чотириста п'ятдесят два рублі. Я щот покажу... А розкиньте на десять літ, то й вийде по одній копійці на десятину; коли ж невігодно, можна від наділів одказатись — єсть такий пункт. А як я винен, що не спитав, то розходи верну назад. Що робить?

ПУЗИР. Оце вигадав! Посватав у мужиків землю, танцював на заручинах — і не повінчатись? Вінчаю! Тепер мужики нехай танцюють у нас на роботі по злоту в день! А ти маєш з чистої прибилі п'ять процентів від надільної аренди.

ЛІХТАРЕНКО. Спасибі... З шкури вилізу, то і мені перепаде чимало!

ПУЗИР. Заробиш — матимеш!.. Оце, будши на земському собранії, я дізнався, що туди під Херсон кругом голод. Кормів нема. Мужики продають по півтора карбованця коняку, по сімдесят п'ять копійок вівцю. У нас же кормів сила, одного сіна триста скирт. Так завтра ви, Карло Карлович, і Феноген візьміть з собою шість чабанів і поїдете на ярмарки і по селах, скупуйте всіх овець! Вигодно: на руб — два буде баришу!!!

КУРТЦ. Овса — сімдесят п'ять копійок?! Еті — да.
Бедний мушічок.

ПУЗИР. Я не куплю — другі куплять.

КУРТЦ. Еті — да!

ПУЗИР. А що то у вас, Карло Карлович, в руках?

Куртц знімає платок з вещи.

Баранчик?

КУРТЦ. Чушіло! У менья хлеб — нет, у менья — овса!
І я поздравляйт хазяїн баранчик, чушіло! Еті — да... Сосун
баранчик! Чушіло моя работа. Парижська виставка —
міндаль можна получал. Еті — да! Будіть стоял сто лет. Еті
немножко комфор присипал, і мол, еті — нет, еті —
нікогда! Еті — да! Антик чушіло?

ПУЗИР (*розглядає*). Чудово! Як живе — і очі дивляться!
Спасибі!

ЛІХТАРЕНКО. Карло Карлович не тільки шахмейстер,
а ще й чучілмейстер.

КУРТЦ. Еті — да! Куртц — спеціаліста чушіло. Я імейт
міндаль за роботу чушілов.

ПУЗИР. Чудово, чудово! Однеси, Феноген, у мою
кімнату. Вибачайте, там мене гості ждуть, та й у вас,
певно, у кожного діло є? (*Пішов.*)

Ява VII

Ті ж, без Пузиря.

Феноген несе чучело. Куртц його придержує і показує на шию чучела.

КУРТЦ. Модель моя, міндаль, еті — да!

ЛІХТАРЕНКО. І у вас мендаль, і у чучала мендаль.

Всі сміються.

КУРТЦ. Ну, еті менья зовсем не смешивает! У менья мендаль — еті — да, а у чушіло — еті — нет; у чушіло еті модель.

ЛІХТАРЕНКО (до Феногена). Краще здійміть, бо хазяїн як побачить, то подумає, що Карло Карлович в насмішку над ним причепив баранчикові на шию орден.

Всі сміються.

ФЕНОГЕН. І справді. (Пішов.)

КУРТЦ. Еті... еті... Ліхтаренкі... Еті... маленькій мальшік! Еті — да. Серіозов еті — нет, розсудов еті — нікогда, насмешівал — еті да! Фі! Паскудство... Еті... еті большой мушік, еті зубоскаль! (Вийшов.)

Всі сміються і виходять за Куртцом.

Ява VIII

Феноген і Ліхтаренко.

ЛІХТАРЕНКО (*оглянувшись*). Заробив дещо (*дає гроші*), нате й вам. А може, й ви що заробили, то давайте мені.

ФЕНОГЕН. Де там я зароблю? Побий мене Бог, гнидію отут! Колись бувало...

ЛІХТАРЕНКО. От поїдете овець купувать, то підживетесь.

ФЕНОГЕН. Трудненько буде через Куртца... А це ж від кого ви взяли і за віщо?

ЛІХТАРЕНКО. І охота допитувати. Даю — беріть. Така умова.

ФЕНОГЕН. Правда! І де ти такий узявся?

ЛІХТАРЕНКО. Чортзна-що розпитуєте. А ви де взялись? Підходящий ґрунт — от і родять такі люде, як ми з вами.

ФЕНОГЕН. Куди мені протів тебе.

ЛІХТАРЕНКО. Ну, ну, не прикидайтесь сиротою. Ви вже он поміщик, п'ятсот десятин будете мать.

ФЕНОГЕН. Тю, бий тебе сила Божа! Відкіля ти знаєш?

ЛІХТАРЕНКО. Я все знаю. Що ж, поможи Боже купить. Ну, прощайте! А орден з чучала зняли?

ФЕНОГЕН (*сміється*). Зняв.

ЛІХТАРЕНКО. У хазяїна на шиї орден, а він взяв причепив мендаль вівці!

Феноген і Ліхтаренко сміються. Ліхтаренко вийшов.

Ява ІХ

Феноген, а потім Пузир і Золотницький.

ФЕНОГЕН (*один. Лічить гроші*). Як в аптеці виважив — з копійками, сто сорок вісім рублів тридцять дев'ять копійок. А скільки ж Ліхтаренкові досталось? От промітний чоловік! Прослуживши з таким ідолом при великій комерції тридцять п'ять літ, можна б було і тисячу десятин купить! Змій, а не чоловік: скрізь здере і всіх спокусить.

Входять Пузир і Золотницький.

ПУЗИР. То ні ви, ні Калинович в городі, кажете, не були, то ніяких городських новинок і не знаєте?

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Я ж тобі вже казав, що не чув нічого. Та що тебе так цікавить у городі, скажи?

ПУЗИР. Особого нічого, так собі.

Феноген цілує Золотницького в руку.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Здоров, здоров, Феноген, з іменинником тебе. (*Дає йому в руку.*)

ФЕНОГЕН. Спасибі. (*Іде.*) От щасливий день! Дають і дають. (*Вийшов.*)

ПУЗИР. І що за охота розбещувать отак людей? «З іменинником» і зараз — тиць в руку гроші. А через вас і я мушу щось подарувать. (*Про себе.*) Наказаніє Боже з цими панами — портять людей!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. А хіба ти ще нічого не подарував?

Ай-ай-ай! Тридцять п'ять літ чоловік служить, права рука...

ПУЗИР. Та я ще поспію, ще подарую; тільки для чого портить людей!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Феноген!

ПУЗИР. Навіщо ви його кличете?

Входе Феноген.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Ну, даруй же вірного слугу!

ПУЗИР. Я думав — увечері, а вам хочеться таки зараз. (Набік.) Наказаніє Боже з цими панами! (До Феногена.) Маєш від мене, Феногенушка, одного валаха; хотів тобі на добраніч про це сказати, так Петру Петровичу хочеться зараз.

ФЕНОГЕН (цілує Пузиря в руку). Господь воздасть вам сторицею. От щасливий день — дають і дають!.. (Вийшов.)

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. От це по-хазяйськи.

ПУЗИР. Ет, баловство!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Всього, брат, з собою не забереш.. Так, кажеш, двадцять дві тисячі кіп пшениці? Добрий урожай! А я ще не знаю, скільки у мене. Хотілось би подивитись твої копи!

ПУЗИР. Поїдемо подивимось! Тут і верстви немає.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Поїдемо!

ПУЗИР. Чудесно! Перед вашим приїздом я сам хотів їхати.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. О, а це що? Халат? І який розкішний — диво! Певно, дочка примусила справити?

ПУЗИР. Простісенько купив сам.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ (*розглядає*). Та воно й видко, що сам: Софія Терентіївна овець та буряків на халат би не посадила.

ПУЗИР. А що, хіба вам не до вподоби?

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Як можна, чудово! Вівці і буряки — символи хазяйства! Оригінальний смак! Хоч на виставку! Може б, ти мені продав цей халат?

ПУЗИР. Купіть.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Невже продаси?

ПУЗИР. Чого ж, все продається.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Скільки?

ПУЗИР. Сто.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. А багато заробиш?

ПУЗИР. По-хазяйськи.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Ну (*б'є руку Пузиря*), халат мій. Феноген!

ПУЗИР. Носіть на здоров'я. Я собі куплю у татар бухарський.

Входе Феноген.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Візьми халат і віддай моему Дмитрію. Нехай гарненько обгорне в плед і запре в екіпажну скриню. (*Одходить і дивиться у вікно.*)

ФЕНОГЕН (*до Пузиря*). Як?!

ПУЗИР. Продав за сто карбованців.

ФЕНОГЕН (*бере халат, до Пузиря тихо*). Бачите, а ви мені не вірили, що халат варт сто карбованців.

ПУЗИР (*так само до Феногена*). Учись: за півгодини заробив руб на руб, та ще мало запросив. Такі люде, коли

їм заманеться якої дурниці, утрое платять!

ФЕНОГЕН (*про себе*). Добре заробив! Бідна Марія Іванівна, даремно турбувалась, даремно раділа.

ПУЗИР. А я й забув, скажи, Феноген, щоб мені запрягли бурого в бігунки і пару в шарабан, ми поїдемо на копи дивитись

Феноген вийшов.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Чудові квітки, клумби! Все переродилось, і ти сам переродився: сьогодні на вид ти вже не просто хазяїн, а настоящий обиватель.

ПУЗИР. Все дочка чепурить!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. А знаєш, Терентій Гаврилович, дочка твоя дорога дитина.

ПУЗИР. Аякже: золоту медаль получила!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Просвіта, брат, велика сила! Признаюсь тобі, що перше я заїздив до тебе тільки по ділу, тепер мені приємно бути у тебе і без діла.

ПУЗИР. А що ж тут, справді, так перемінилось?

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Не те повітря: книги, газети, піаніно, освічена молода людина, та ще до всього артистка: гра, співа! О! Ти, брат, цього не розумієш!

ПУЗИР. Ну, це вже даремно! Я сам любив і люблю спів. У мене був чабан...

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. А, Бог з ним, що там твій чабан!

ПУЗИР. Е, Бог з ним... Тільки те гарно, що вам до вподоби... А якби ви почули, як той чабан, бувало, заведе «Ой з-за гори, з-за лиману»!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Ну, а Калинович як співа?

ПУЗИР. Чув. І цей співає гарно.

З другої кімнати чути «Гетьмани, гетьмани» або іншу, можна й не співать, як нема кому.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Оперний голос! Талановитий, розумний, енергічний молодий чоловік Калинович! Таких молодих людей мало. Слухай, Терентій Гаврилович: от жених для твоєї Соні, пара, якої пошукать по білому світу.

ПУЗИР. Отакої! Голодрабець? У Соні є жених — Чоботенко, мільонер.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Високий до неба, а дурний як треба. Найшов жениха! Він же безграмотний баран. Хіба ж Чоботенко до пари Соні? Бог зна що викладаєш! Чоботенко у твоєї дочки гайдуком повинен служити, а не чоловіком їй бути.

ПУЗИР. Я вас, Петро Петрович, шаную, поважаю, але немало дивуюсь: вискіпали якогось учителишку і носитесь з ним...

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Не учителишка, а учитель гімназії. Чудак ти, Терентій Гаврилович, єй-богу, чудак! Ну навіщо тобі багатий зять, коли ти сам багатий? Пора вже тобі шукать того, чого у тебе бракує.

ПУЗИР. Я так і роблю: шукаю, де б більше купить землі, бо скільки б чоловік її не мав — все бракує.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Добре. Ну, а скажи мені: тобі приятно мати орден? Приятно, кажи, не угинайся!

ПУЗИР. Я й не криюсь. Заслужив — і нося.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Так. Ну, а якби тобі дали один орден

з широкою червоною стрічкою через плече, а збоку звізда. То це було б ще приємніше?

ПУЗИР. Ха! Широка, кажете, червона стрічка і звізда на боці — бачив... Не криюсь: ще приємніше. Що ж з того?

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. А коли б до всього цього тебе возвели в генерали: ваше превосходительство! Га? Ще було б приємніше?

ПУЗИР. Я не розумію, для чого ви все це говорите?

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. А от для чого. Ні ти, ні твій Чоботенко ніколи такої честі не добудете: звізди вам збоку не носить, генералами вам не будуть, хоч би ви всі свої добра і маєтки за таку честь віддали, а Калинович...

ПУЗИР. Буде генералом, з звіздою? Ха-ха-ха! О, бодай вас.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Та ти, брат, не смійся! Ви з Чоботенком зостанетесь навіки чабанами та буряковими генералами, а Калинович може бути професором, директором гімназії, от і ти, і твій Чоботенко будете говорити йому — «ваше превосходительство».

ПУЗИР. Чи буде він генералом, чи ні — я не знаю; а чим він є — я бачу і дочки своєї за нього не віддам!

Входе Соня і Калинович.

Ява Х

Пузир, Золотницький, Соня і Калинович.

СОНЯ. Годі вам про діла балакати! Ходім до нас.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Дорога Софія Терентьїовна, я тут обстреливав позицію; і бомбами, і гранатами, і шрапнеллю сипав — не помагає! Неприятель уперто не здається. Давайте візьмемо його в перехресний вогонь.

СОНЯ. Догадуюсь. Ви за нас з татком говорили, і, певно, тато не згоджується? Я вже бачу.

ПУЗИР. Нізащо в світі! Це ти мене, дочко, хочеш у труну покласти!

СОНЯ. Хіба моє щастя для вас, тату, труна? Я цього не знала.

ПУЗИР. Так знай! Щастя, якого тобі заманулось, — мені труна. Тебе сватає Чоботенко, я вже тобі говорив.

СОНЯ. Тоді я промовчала, а тепер скажу вам, що я за нього не піду!

ПУЗИР. Та ти ж його ще не бачила, подивися перше: з лица хоч воду пий, Бова Королевич! Росту (*показує сажень*) — о; плечі (*розводе руками скільки можна*) — е!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. А голова (*показує кулак*) — о! Софія Терентьїовна вибрала собі людину в подружжя, а ти їй раїш першерона! Навіщо тобі Чоботенко? У тебе, слава Богу, є чим копи возить.

ПУЗИР. Ви не туди стріляєте! Чоботенко хорошого

роду, хазяїн, з діда мільонер. Я не хочу зятя з вітру, бідного приймака.

КАЛИНОВИЧ. Ви мене ображаєте!

ПУЗИР. І ви мене ображаєте!

КАЛИНОВИЧ. Чим?

ПУЗИР. Тим, що осмілились сватать мою дочку.

КАЛИНОВИЧ. Не всі люде дивляться вашими очима, а через те ви помиляєтесь, Терентій Гаврилович. Я люблю Софію Терентьїовну, а не ваше багатство! До цього треба вам знать, що я лічу вас далеко біднішим від себе, і будьте певні, що у приймаки я до вас не піду ніколи! Віддайте все ваше добро, всі ваші мільони старцям, а я візьму Софію Терентьїовну без приданого.

ПУЗИР. Що ви говорите? Я сорок літ недоїдав, недопивав, недосипав, кровію моєю окипіла кожна копійка, а тепер взять і віддать усе моє добро старцям! Опам'ятайтесь! Для чого ж я працював? Хіба отаке розумний скаже! Перехрестіться! «Віддайте старцям!» Ха-ха! Чув я про таких багачів, котрим нема чого роздавать, так вони хочуть, щоб всі з ними порівнялись. Ні! Так не буде. Ви не з того тіста, до якого ми привикли.

СОНЯ. Тату, багатство душі не має і не буде себе почувать нещасним, у кого б в руках не опинилось, а я маю живу душу, котрій натурально бажати быть щасливою з тим, кого любиш! А коли вам жаль вашого добра, нехай воно буде при вас, мене ж віддайте отак, як я стою, за Івана Миколайовича, і ми будемо щасливі! Чого ж ще треба?

ПУЗИР. Щаслива, щаслива! Ти щоб тільки була щаслива? Ти? А я? Я?! Щоб здох від муки, яку ти мені робиш! Собі, йому і всім, усім ти добра і щастя зичиш, а батькові? Батькові? Зла, муки, смерті? Ні, так не буде: скоріше вогонь розіллється водою, ніж я дам своє благословення на такий шлюб. *(Вийшов.)*

Ява XI

Золотницький, Соня, Калинович.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Дика, страшenna сила — нічого з ним не зробиш без боротьби.

КАЛИНОВИЧ. Краще було б не зачіпачь цього питання сьогондя, на іменини!

СОНЯ. Я цього не ждала і тепер стою німа, не знаю, що сказачь.

КАЛИНОВИЧ (*до Золотницького*). Порадьте!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Тут сам Соломон розвів би руками! Феноген! А ви йдіть, я попробую з ним по-своєму сам побалакачь.

Входе Феноген.

КАЛИНОВИЧ (*до Соні*). Ходім!

Пішли.

Ява XII

Феноген і Золотницький.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Іди, Феноген, і попроси сюди Терентія Гавриловича. Скажи, що я зараз їду і хочу з ним попрощатись.

ФЕНОГЕН. Як же то можна! Без обіда поїдете?

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Так вийшло.

ФЕНОГЕН (*ідучи, про себе*). Погане щось вийшло!

Ява XIII

Золотницький сам. Потім Феноген і Пузир.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Коли Терешко забере собі що в голову, він не може переносить супереки! Третіровать його треба, тоді він помнякшає!

Входе Феноген.

Ну?

ФЕНОГЕН. Зараз вийдуть.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Що він там робить?

ФЕНОГЕН. Якусь комерцію викладають на щотах. Вони ніколи даремно не сидять.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Скажи, Феноген, щоб мій екіпаж зараз запрягли.

ФЕНОГЕН. Терентій Гаврилович вас не пустять.
(Вийшов.)

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Побачимо.

Входе Пузир.

ПУЗИР. Чого ви мене кликали, знову хочете мучить вашим Калиновичем?

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Мужик ти був, мужиком ти і будеш!

ПУЗИР. Яким родився, таким і помру!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Єсть чим хвалитись! Для чого ж ти орден почепив?

ПУЗИР. Заслужив — і почепив!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Шмаровоз! Хоч би уважив на те, що

я сватом; сказав би: подумаю і дам одповідь, а то як чабан обійшовся з освіченою людиною. Нога моя не буде у тебе... я зараз їду.

ПУЗИР. Як завгодно. Віддайте ж мені гроші за халат.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Я вишлю їх на пам'ятник Котляревському, бо ти з губи зробив халяву: обіщав і не вислав.

ПУЗИР. То всі сто карбованців?.. Що ви? Нехай Бог боронить! Я за десять карбованців такий хрест йому поставлю з свого дуба, що за верству буде видко!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Став собі, а я сто карбованців вишлю в Полтаву.

ПУЗИР. Пропало сто карбованців ні за цапову душу.

Входе Феноген.

ФЕНОГЕН. Коні запряжені в бігунки і шарабан давно.

ПУЗИР (до Золотницького). Поїдемо ж хоч подивимось копи.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Їдь сам.

ПУЗИР. Як сам, то й сам. (До Феногена.) Винеси шапку.

ФЕНОГЕН. Шапка в прихожій.

ПУЗИР. Так не поїдете?

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Іди ти к чорту, мужик!

ПУЗИР. І чого б я сердився, наче Калинович ваш рідний син.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Щоб ти знав.

ПУЗИР. Як? Незаконний?

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Дурак!

ПУЗИР. Оце й ви гірше мужика: у моїй хаті лаєтесь!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Я не хочу з тобою балакати. Скажи, Феніген, щоб скоріше коней подавали.

ПУЗИР. Так нехай шарабан розпряжуть. Я поїду сам в бігунках.

Феніген вийшов.

Прощайте! *(Подає руку.)*

Золотницький одвернувся.

(Пузір здвигнув плечима.) Як завгодно. *(Вийшов.)*

Ява XIV

Золотницький, а потім Соня і Калинович.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Уперта шельма, а ще до того роздратований.

Входять Соня і Калинович.

Ні приступу. Треба нам їхати зараз.

КАЛИНОВИЧ. І я тієї думки, мій од'їзд найскоріше заспокоїть тата.

СОНЯ. Без обіда як таки можна?

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ (до Соні). Що ж робить, оставатись не можна. Послідня проба не удалась, а ви себе, Софіє Терентіївно, не видавайте.

СОНЯ. Я дуже стривожена. У мене так нерви витягнуті, що я ледве сльози здержую.

КАЛИНОВИЧ. Чого ж плакати, Софіє Терентіївно, я думаю, що ваше давнє рішення від такого повороту не перемінилось?

СОНЯ. Не тільки не перемінилось, а вирросло, окріпло.

КАЛИНОВИЧ. І мені більше нічого не треба. Правду кажучи, ми таки самі винні: дуже раптом насіли на тата, і тепер мені жаль його — він правий по-своєму!

СОНЯ. А ми по-своєму!

КАЛИНОВИЧ. Так, бачите, шанси нерівні: поле битви зостанеться за нами; а тато, ображений вкрай, потеряє всі свої мрії... Його становище далеко гірше!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Само собою, краще б було і йому, й вам, коли б все сталося по згоді, ну, а коли згоди нема...

СОНЯ. І коли її через два тижні я не добуду, то приїду в город, і ми повінчаємось.

КАЛИНОВИЧ (*цілує її руку*). Гніздечко у мене готове — тихе, приютне, світле — і жде голубку; будьте ж спокійні!

Входе Феноген.

ФЕНОГЕН. Коні готові.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Ходім попрощаємось з мамою.

СОНЯ. Не будемо їй нічого говорити!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. А причину од'їзду придумаємо.

Вийшли.

Ява XV

Феноген, а потім Маюфес.

ФЕНОГЕН. А я таки угадав: цей голодранець свата нашу Соню. Ні, брат, не в ті взувся.

Входе Маюфес.

МАЮФЕС. Здоровенькі були!

ФЕНОГЕН. А, Григорій Мойсейович.

Чоломкаються.

МАЮФЕС. Що це у вас з іменин так рано гості роз'їжджаються, чи не дізналися про діло?

ФЕНОГЕН. Яке діло?

МАЮФЕС. Я ж вам писав, що Петро Тимофійович в острозі, а тепер слідователь по важним ділам посадив у острог таких хазяїнів, як Зенделевич і Петренко!

ФЕНОГЕН. Ой, і Петренка посадив?

МАЮФЕС. Положим, Петренко дав двісті тисяч залогу, а Зенделевич сидить. Я думаю, що доберуться і до Терентія Гавриловича.

ФЕНОГЕН. А хазяїн же при чім?

МАЮФЕС. Дванадцять тисяч овець взявся сховати від кредиторів.

ФЕНОГЕН. А хто ж це докаже? Купив.

МАЮФЕС. Ну, коли мені заплатять, я можу мовчати, але гроші за продані вівці по книгам Михайлова не показані, — треба заплатити шістдесят-сімдесят тисяч!

ФЕНОГЕН. Заплатить — і край.

МАЮФЕС. А поки там що — погано. Якби другий слідователь, а то страшний чоловік... Він хоче всіх залякати; поки заплатити, поки все виявиться — пожалуйте в острог.

ФЕНОГЕН. От тобі й маєш! Невже ж Терентія Гавриловича можуть у острог?

МАЮФЕС. Можуть. Погане діло. Я приїхав навмисне побалакати. А де ж Терентій Гаврилович?

ФЕНОГЕН. Поїхав копи оглядати. А наше діло як?

МАЮФЕС. Давайте розписку, що в случае покупки іменія ви мені платите п'ятсот рублів, і я вас повезу в іменіє. Ай іменіє, ай іменіє! Ето што-нібудь особенного!

Вбігає парубок.

Ява XVI

Парубок, Феноген і Маюфес, а потім Марія Іванівна і Соня.

ПАРУБОК. Феноген Петрович, нещастя!

ФЕНОГЕН. Що там таке, хто-небудь повісився знову?

ПАРУБОК. Хазяїн пробі кричать. Упали і не можуть піднятись. Побіжу рятувать.

ФЕНОГЕН. На килим! Беріть ті носилки, що гній виносять з конюшні, і бігом туди, я зараз.

Парубок вийшов.

(У двері.) Марія Іванівна, Софія Терентійовна! (До Маюфеса.) Зайдіть, будь ласка, у контору, я вас покличу.

МАЮФЕС. Можна. (Пішов.)

ФЕНОГЕН. О Господи, що за феральний день!

Входять Марія Іванівна і Софія Терентіївна.

МАРІЯ ІВАНІВНА. Що тут сталось?

СОНЯ. Де тато?

ФЕНОГЕН. Поїхали копи оглядять та на царині, кажуть, упали, не можуть встать. Люде побігли вже туди, а я зараз послав носилки і сам піду.

МАРІЯ ІВАНІВНА. О Господи, що це таке?

СОНЯ (до Феногена). Мерщій ідіть і ви до татка!

Феноген пішов, і Марія Іванівна за ним.

Треба зараз у город послать за лікарем. Може, ногу зламав. Напишу Івану Миколайовичу записку, щоб зараз

лікар приїхав. (У двері.) Мишка! Скажи, щоб запрягли шарабан.

Входе Марія Іванівна.

МАРІЯ ІВАНІВНА. Не видно!.. О Господи! Що з ним трапилось, хоч би довідатись... Що ти там, доню, пишеш?

СОНЯ. Послать треба за лікарем, а поки виявиться, що там, та поки коні запряжуть, записка буде готова; тут кожна хвилина дорога, може, перелом, нехай Бог боронить.

Входе Феноген.

Ну, що?

ФЕНОГЕН. Несуть. Стогнуть тяжко!

МАРІЯ ІВАНІВНА. Що з ним, що? Не чув?

ФЕНОГЕН. Вони поїхали полюбоватись на копи і отут, зараз за ровом, побачили біля кіп чиїхсь гусей, що смикали копу; прудко під'їхали до гусей, схопились з бігунків і погналися за гусьми, та спіткнулись через ритвину і сильно упали.

Чуть стогін: «Ой, ой!»

СОНЯ (до Феногена). Натє записку, зараз за лікарем.

Феноген вийшов. Входить Пузир, опираючись на двох робітників.

Ява XVII

Пузир, Марія Іванівна і Соня, а потім Феноген.

Марія Іванівна і Соня допомагають Пузиреві.

ПУЗИР. Ой, ой! Тихо! Ой! Мабуть, щось всередині порвалось. Ой, ой! Як дихну, неначе ножом ріже по животу, ой!!

СОНЯ. Я посилаю зараз за лікарем, тату!

ПУЗИР. Не треба. Фельшара краще... Ой... фельшара, лікаря не треба.

Садять на диван. Входить Феноген. До Соні тихо: «Послав».

Робітники вийшли.

Феноген, ой! Я бачив, що у двір їхав Маюфес, де він?

ФЕНОГЕН. Тут.

ПУЗИР. Посадили?

ФЕНОГЕН. Не питав.

ПУЗИР. Поклич... Покли... ой! Поклич!

ФЕНОГЕН. Хоч одпочиньте.

СОНЯ. Таточку, нехай потім, вам важко говорить.

ПУЗИР. Поклич!

ФЕНОГЕН (*іде*). Що його робить? Григорій Мойсейович ще гірше розтривоже... Треба самому сказати. (*Вертається*.)

ПУЗИР (*через сльози*). Чого ж не йдеш? Не муч, клич!

ФЕНОГЕН (*про себе*). Що буде, то буде — однаково,

скажу... Та я сам все знаю!

ПУЗИР. Говори... Посадили?

ФЕНОГЕН. Посадили!

ПУЗИР. О-о-о!

МАРІЯ ІВАНІВНА. Боже мій! Що з тобою?

ПУЗИР. Ох, погано!

Завіса.

Дія четверта

Кімната та ж.

Ява І

Соня, Феноген, Марія Іванівна і Пузир.

СОНЯ (*одчинивши обидві половини дверей, стоїть на порозі. Після паузи*). Помалу, помалу...

Марія Іванівна і Феноген ведуть Пузиря під руки і садовлять у крісло, обложивши подушками.

Таточку, голубчику, краще б ви лежали. Лікар говорив, що вам потрібен спокій, щоб вас ніщо ані крапельки не тривожило!

ПУЗИР. Хазяйство, дочко, не можна лежать.

СОНЯ. Здоров'я дорожче хазяйства.

ПУЗИР. Мені легше.

СОНЯ. То й добре, а як розтривожите себе ділами, то знову буде гірше.

ПУЗИР. Поки не зроблю всіх розпорядків по хазяйству, то ще гірше тривожусь... Я не довго... Побалакаю об важнім ділі і ляжу. Доню! Напиши Петру Петровичу, щоб приїхав. Він сердиться на мене, а ти напиши: при смерті, хоче помириться.

СОНЯ. Я вже, тату, написала.

ПУЗИР. Хіба ти думаєш, що я справді помру?

МАРІЯ ІВАНІВНА. Господь з тобою... Ніхто не думає. Що ж з нами, сиротами, станеться, а з хазяйством? Краще нехай я помру.

ПУЗИР. Годі, стара! Я так спитав. Я й сам знаю, що не вмру. Рано ще, рано — хазяйство не пускає.

СОНЯ. Я, тату, і сама нічого такого не думала, а просто догадалась, що вам би хотілось бачитись з Петром Петровичем, і написала.

ПУЗИР. Іди сюди.

Соня підходить. Пузир гладить її по голові.

Розумна головка. Я не вмру, не бійтеся — чого я буду умирати? Завтра або післязавтра поїду з Феногеном вівці купувати... Феноген! Поклич Маюфеса.

Феноген вийшов.

Капосна хвороба причалила мене до ліжка, а тепер кормів нема, можна купить по сімдесят п'ять копійок... вівцю... ох...

МАРІЯ ІВАНІВНА. Бог з ними, старий, з тими вівцями!

ПУЗИР. Що ти тямиш! Феноген купив три тисячі по карбованцю, а Куртца й досі нема... Вони переплачують... Я б купив по сімдесят п'ять копійок!

МАРІЯ ІВАНІВНА. Бог дасть, поправишся, тоді й сам поїдеш та й купиш, скільки хочеш.

ПУЗИР. Пропустимо гарячий час, і Чобіт все скупить; а коли ти діждешся, щоб вівця була сімдесят п'ять копійок? При такій ціні два карбованці чистої пользи на штуці.

МАРІЯ ІВАНІВНА. А може, й на той рік буде недород.

СОНЯ. Ох, як тяжко слухать таку розмову і мовчать.

ПУЗИР. Ой!!

СОНЯ. Лягли б ви краще, тату.

Входе Маюфес.

ПУЗИР. От побалакаю з чоловіком і ляжу. А ви йдіть.

Марія Іванівна. Ходім, дочко!

Вийшли.

Ява II

Пузир, Маюфес і Феноген.

ПУЗИР *(до Маюфеса)*. Ну що? Кажі коротко, я нездужаю, довго не можу сидіть.

МАЮФЕС. Ваше заявленіє слідователь уже одібрав з почти. Писар його мені казав, що, поки на слідствії не буде доказано, що вівці тільки на випас, заявленіє не поможе!

ПУЗИР. Ох! Як страшенно заболіло у спині, мов огнем пече! Ну?

МАЮФЕС. Всі кажуть, що треба адвоката, а без адвоката — швах!

ПУЗИР. Ох! А скілько адвокат візьме?

МАЮФЕС. Я ходив до найкращого, діло він знає.

ПУЗИР. Ну, скілько ж?

МАЮФЕС. Десять тисяч!

ПУЗИР. Що?

МАЮФЕС. Десять тисяч.

ПУЗИР *(тяжко переводє дух)*. Не дам!

МАЮФЕС. Щоб потім не каялись.

ПУЗИР *(крутить головою)*. Не дам!

МАЮФЕС. Ваше діло!

ПУЗИР. Нехай триста!

МАЮФЕС. Це йому на один сніданок.

ПУЗИР. Ну, п'ятсот!

Маюфес здвигує плечима.

Тисячу!

Маюфес, скривившись, чухає голову.

Більше не дам!

МАЮФЕС. Ваше діло. А тільки менше десяти тисяч не візьме.

ПУЗИР. Бійся ж ти Бога! Тепер за ті гроші можна купить десять тисяч овець!

МАЮФЕС. Це правда. А тільки вівця тут не допоможе, треба адвоката.

ПУЗИР. Господи Боже мій — десять тисяч! Це грабіж! За віщо ж, за віщо?

МАЮФЕС. Таке діло!

ПУЗИР. Яке ж діло?.. Ти покажеш, що я нічого не знав і прийняв овець тільки на випас, покажеш?

МАЮФЕС. Покажу.

ПУЗИР. От і все діло!

МАЮФЕС. А скільки ви мені дасте за таке показаніє?

ПУЗИР. Тобі? Сто карбованців дам!

МАЮФЕС. То краще мені сказати, що я нічого не знаю. Навіщо мені клопіт: будуть тягати на допроси, на слідствіє, на переслідствіє? Я чоловік зайнятий ділами — одна потеря.

ПУЗИР. Двісті дам!

МАЮФЕС. Ні, Терентій Гаврилович, не таке діло.

ПУЗИР. Триста!

МАЮФЕС. Як я візьму за таке діло триста карбованців... ви самі скажете, що я дурень.

ПУЗИР. Ну, п'ятсот!

МАЮФЕС. Як не дасте тисячу, то я не свідок!

ПУЗИР (*тяжко переводє дух*). Ох! (*Звісивши голову, мовчить. Після паузи, тихо, страждущим голосом.*) Дам тисячу!

МАЮФЕС. То давайте зараз!

ПУЗИР. Ти ж ще не показував?

МАЮФЕС. Бо ще ж не питали. А спитають — покажу у вашу пользу.

ПУЗИР. Так тоді й дам.

МАЮФЕС. Як не дасте зараз, я не свідок.

ПУЗИР. Хіба ти мені не віриш?

МАЮФЕС. Таке діло.

ПУЗИР. Ідол же ти проклятий... Феноген! Вижени його в шию!

МАЮФЕС. Зачім же у шию? Я і так піду.

ПУЗИР. В шию! Ой... В шию його! В шию! Ой, ой, ой! (*Хапається за попереk.*) Наче щось порвалось усередині.

Феноген робе ступінь.

МАЮФЕС (*одходе до дверей*). Феноген Петрович, ви чоловік розсудочний, не сделайте скандала! (*Зникає за двері.*)

ПУЗИР. Ах ти, ідол проклятий...

МАЮФЕС (*вигляда у двері*). Я, навпроти, покажу теперечки, що ви вівці ховали і помагали злосному банкрутству.

ФЕНОГЕН (*кидається до дверей*). Та йдіть ви к бісовому батькові.

Маюфес зникає.

ПУЗИР (*втирає ніт*). Ах ти, гадина... Ах ти, грабитель!
Ріже живого чоловіка і в рану пальцями тикає.

ФЕНОГЕН. Заспокойтесь. Я вам пораю таких свідків, що під присягою скажуть все, що вам завгодно: і що бачили, і чого не бачили, і що знають, і чого не знають. А ви їм дасте тільки по двісті карбованців.

ПУЗИР. Дам, зараз дам, з радістю дам! Кажи, хто вони?

ФЕНОГЕН. Я і Ліхтаренко.

ПУЗИР (*через сльози*). Вірний слуга... Спасибі тобі! Кращих свідків і не треба. (*Втирає очі*.) Ти і дурно покажеш, щоб врятувать свого хазяїна від сорому, я тебе знаю.

ФЕНОГЕН. Покажу, ей, покажу — дурно покажу... А ви свого вірного слугу подаруете — дасте на дорогу до слідователя двісті карбованців.

ПУЗИР (*зітхає*). Дам! Посилай за Ліхтаренком! І сам з ним побалакай, бо я не можу.

ФЕНОГЕН (*у двері*). Петрушка! Звели, щоб Харитон зараз їхав у Мануйлівську економію і покликав сюди Ліхтаренка.

ПУЗИР. Каторжний жид — жили вимотав... Де ж? Тисячу карбованців! А? Люде вдвох за чотириста карбованців хрест поцілюють, а він один хотів зцупить тисячу. Дай води...

Феноген подає. Пузир п'є. Входять Марія Іванівна і лікар.

Ява III

Марія Іванівна, лікар, Пузир і Феноген, а потім Маюфес.

ЛІКАР. Що ж це ви робите? Знову встали.

ПУЗИР. Я вже зібрався йти полежать.

Марія Іванівна й Феноген беруть його під руки.

ЛІКАР. Не смійте вставать!

ПУЗИР. Не можна — хазяйство.

МАРІЯ ІВАНІВНА. А Боже мій, Боже! Здоров'я миліше всього на світі!

Виходять. З дверей виглядає Маюфес.

Тихо: «Феноген Петрович...» Феноген махає йому рукою.

Коли Пузиря вивели, Маюфес входе.

МАЮФЕС (*сам; постоявши*). Ах ти, хам! Ні сорому, ні совісті не має. За таке діло п'ятсот карбованців дає. Ні, почтеннійший, дасте ви мені тепер дві тисячі, бо ніхто такого показання не зробить, як Григорій Мойсейович.

Входе Феноген.

ФЕНОГЕН. Що ви хотіли ще сказати? Говоріть мерщій, поки біля слабого лікаря.

МАЮФЕС. Коли ж поїдемо оглядати землю? Мені надоїло возитись.

ФЕНОГЕН. Ото-бо й біда, що сам не знаю коли.

МАЮФЕС. Як вам завгодно — я більше не буду

турбоватись! Тільки не забувайте, що ви і не оглянетесь, як землю цю ухоплять мужики. Вони теперечки показалися. Одні біжать на переселеніє, другі тікають з переселенія, а треті бігають, висунувши язика, шукають — де б тут з поміччю банка землю купить! П'ять літ назад я сам приторговував людям землю по сто двадцять п'ять — сто тридцять, а мужики на свою голову уже нагнали ціну двісті двадцять п'ять за десятину.

ФЕНОГЕН. Чув-чув. Всякому земля потрібна. Чого доброго, переб'ють. Знаєте, може, я одпросюся у хазяїна, то завтра раненько приїду в город, та й махнем на оглядини... У мене недовго: сторгуємо, купча і грошки на стіл.

МАЮФЕС. Пора, пора вже вам на своє хазяйство.

ФЕНОГЕН. Ох, не кажіть! Запізнився, здорово запізнився, давно пора.

МАЮФЕС. Зате ж який опит і яку практику маєте! Ви своє надолужите. Коли ви могли обманювать Терентія Гавриловича, то кого ж після цього ви не обманете.

ФЕНОГЕН. Ха-ха-ха!

МАЮФЕС. А через десять літ Феноген Петрович буде такий великий пуріц, що бідного Григорія Мойсейовича гнатиме в шю.

ФЕНОГЕН. Бо таки й справді ви багато заправили! Де ж таки: за показаніє тисячу карбованців!

МАЮФЕС. Так яке ж показаніє, подумайте.

ФЕНОГЕН. Бог зна що говорите! Та я й Ліхтаренко візьмемо по двісті карбованців.

МАЮФЕС. Як? Ви? Ну, глупості! Ви ж нічого не знаєте!

ФЕНОГЕН. Що нам скажуть, то ми те й покажемо у слідователя.

МАЮФЕС. І будете присягати?

ФЕНОГЕН. Будемо!

МАЮФЕС. І хрест цілувати?

ФЕНОГЕН. Поцілуємо.

МАЮФЕС. Ой-ой-ой! Хороший христіанин! І вам не гріх?

ФЕНОГЕН. А вам?

МАЮФЕС. Я хоч що-небудь знаю, а ви нічого не знаєте.

ФЕНОГЕН. Так і ви ж за гроші мусите показувати те, що вам звелять, ну і ми так само.

МАЮФЕС. Ай! Що ви говорите? Хіба можна рівняти бідного жидка, фактора Гершка, до Феногена Петровича?! Ви поміщик і за двісті рублів будете показувати неправду і хрест цілувати? Цілувати хрест?! Ай! Мені аж страшно стало. *(Здрігнув.)* Такий чоловік. Ні, я не вірю, ви жартуєте.

ФЕНОГЕН. Хе-хе-хе! Ви хочете мене засоромити, щоб я не перебивав вам заробітку?.. Даремна праця. Ви тільки гарненько самі подумайте: чого ж то вам такі привілеї в житті, що ви можете усе робити, аби гроші, а я то вже і не можу? Та коли б я не так думав і не так робив, як думаю і роблю, то не мав би де під старість голову прихилити. І ви самі сміялись би з мене, взиваючи посліднім дурнем, от що! А тим часом прощайте. Піду до

хворого. *(Іде й обернувшись.)* Завтра ждiть мене! *(Вийшов.)*

Ява IV

МАЮФЕС. Ай-ай-ай! Нещасний я чоловік! З рота вирвали такий зарібок! І як його теперечки жить на світі? Уй вейзмір, вейзмір!

Ява V

З других дверей виходять Соня і Калинович.

СОНЯ. Спасибі, що приїхали. Восьмий день вас жду, насилу діждалась.

КАЛИНОВИЧ. Признаюсь вам, що і тепер приїхав після довгої боротьби.

СОНЯ. І як вам не сором! Невже ви, після ваших поглядів, на тата гніваєтесь?

КАЛИНОВИЧ. Ні краплі; і гніватись не маю ніякого права.

СОНЯ. Так чого ж тоді боротьба? Диво.

КАЛИНОВИЧ. А ви розміркуйте: тато образився моїм сватовством, і я мусив оставити ваш дім, щоб ніколи сюди не появлятися без його згоди на те; тепер, коли тато тяжко слабує, він має право подумати, що я приїхав, ждучи його смерті, щоб...

СОНЯ. Смерті? *(Закриває лице. Пауза.)* Вам лікар говорив, що тато умре? Кажіть, кажіть, не бійтесь, я здержу себе, я... я... можу володіть собою!

КАЛИНОВИЧ. Заспокойтесь! Я нічого не знаю... Я говорю так — наприклад. Я боявся, щоб мій приїзд не потривожив хворого.

СОНЯ. Татові про ваш приїзд ніхто не скаже. А ви простіть мій егоїзм: я не думала, що ставлю вас в неприємні умовини. Я зовсім ошаліла, не знаю, не знаю,

що робить! Татові то гірше, то легше. Лікар каже: операцію треба, тато не хоче... Я вже одважилась і послала Петру Петровичу лист, бо думала, що ви так-таки і оставите мене, безпоміщну...

КАЛИНОВИЧ. Тепер я бачу, що справді вже дуже егоїстично оберігав свою персону, забуваючи про ваше горе, про вашу безпоміщність. Простіть.

СОНЯ (*усміхаючись*). Прощаю, прощаю. Порайте ж мені, що його робить?

КАЛИНОВИЧ. Може б, виписать професора?

СОНЯ. От бачите, а мені і в голову це не прийшло.

Входе Золотницький.

Ява VI

Соня, Калинович і Золотницький.

СОНЯ. Петро Петрович!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Дуже рад вас бачить!

Чоломкаються.

СОНЯ. Спасибі, що уважили мою просьбу, я не маю слів, як дякувати вас.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Нема за що, дорога Соф'я Терентьївна! Хоча тато тоді й образив мене як старосту дикими словами, а коли чоловік при смерті, то все забувається.

СОНЯ. Йому то легше, то гірше.

Входе лікар.

Ява VII

Соня, Золотницький, Калинович і лікар. Лікар чоломкається з Золотницьким і Калиновичем.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Як же здоров'я слабого?

ЛІКАР. Здоров'я його тепер цілком залежить від операції, я вже два рази йому говорив, а він і слухать не хоче про операцію. Зараз страшенно тривожиться тим, що шахмейстера нема з вівцями, а післязавтрього збирається їхать купувать вівці... Мені нема чого тут робить, прощайте!

СОНЯ. Я вас не одпустю! Прошу оставатись. Ми тата умовимо, і він згодиться на операцію.

ЛІКАР. Навряд. Страшенно упертий чоловік.

СОНЯ (до Золотницького). Може, хоч вас послухає, бо ми й справді не можемо нічого подіять.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Попробуєм разом всі умовлять.

СОНЯ. Так ви зостанетесь? Прошу!

ЛІКАР. Ради операції зостанусь. Операція — єдиний рятунок.

СОНЯ. Спасибі. Поки лікар біля слабого, всі надіються, всім легше. (Простягає руку лікареві.) Спасибі, велике спасибі.

ЛІКАР. Дозвольте ж мені поки що де-небудь одпочить, бо я сьогодні мало спав.

СОНЯ. Я зараз вам приготую кімнату. (Вийшла.)

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Скажіть, будь ласка, єсть надія?

ЛІКАР. У нього нарив біля почок, і вже назрів. Треба сьогодні ж зробити операцію, бо коли прорве нарив всередину — зараженіє крові і мортус! Я йому казав про це, а він нізащо не хоче операції, не вірить.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Що ж за хвороба, від чого?

КАЛИНОВИЧ. Пам'ятаєте, поїхав на іменини копи оглядять?!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Ну?

ЛІКАР. Гуси скубли копу пшениці, він страшенно озлився на гусей, що таку потерю роблять, схопився з бігунків і побіг за ними по уклону — хотів убить гуску... Біг, себе не тямлячи, та через ритвину схибнувся, упав з розмаху навznak і одбив почки! От що гуси зробили!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Класична птиця! Рим спасла, а хазяїна погубила!

КАЛИНОВИЧ. Знаєте, таке нещастя. Яюсь не приходиться висміювать!..

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Повірите, Іван Миколайович, що мені страшенно жаль Терешка, а разом з тим я ледве здержую гомеричний сміх, коли намалюю перед собою картину погоні за гусьми!

КАЛИНОВИЧ. Та Бог з ним! Такий тяжкий акт твориться в сім'ї, що трагичністю своєю переважає сміх!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Воля ваша, а я не можу не підкреслити: у чоловіка двадцять дві тисячі кіп однієї пшениці — ну і треба ж йому гнатись за гусьми, що скубли одну копу!

ЛІКАР. Типично!

КАЛИНОВИЧ. Лишім цю розмову, прошу вас.

Входе Соня і дівчина.

Ява VIII

Соня, лікар, Калинович, Золотницький, а потім Феноген.

СОНЯ. Кімната ваша готова. От дівчина покаже.

ЛІКАР. Спасибі. *(Пішов за дівчиною.)*

СОНЯ. Говоріть, що розказував без мене лікар?

КАЛИНОВИЧ. Одно: треба зараз операцію, а тато не хоче.

СОНЯ *(до Золотницького)*. Ходім до тата, будемо умовлять.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. А може, заснув.

Входе Феноген.

Здоров, Феноген.

ФЕНОГЕН *(цілує в руку)*. Приїхали, благодітель.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Ну що, Терентій Гаврилович спить?

Феноген. Де там, такий хазяїн засне! Тривожаться то тим, то сим. От Ліхтаренко їм потрібен, я послав уже давненько, а його нема. Знову Куртца ждуть, а оце зараз, на лихо, почули, що вівці замекали, і хочять сюди вийти подивиться з вікна на овець, бо в ту кімнату, де вони лежать, не видко, а перед цими вікнами раз у раз проганяють шматки овець *(підходе до вікна)*, - коли починаються салгани. Он гляньте: справді Куртц пригнав напоказ овець.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. О! Хазяйське ухо і за стінами

почуло любов серцеві овечу розмову.

ФЕНОГЕН. Ходім, Софія Терентіївна, виведемо їх сюди.

СОНЯ. Боже сохрани! Татові спокій нужен. Лікар забороняє йому вставать! Зараз треба операцію робить!

ФЕНОГЕН. Не знаєте ви тата! Ніхто його не вдержить в ліжку, поки ноги дибають. Десять літ тому назад Терентій Гаврилович весь октябр місяць був біля отар, жив в курені, на дощі і сильно простудився: кашляв, голова боліла, пропасниця біла, гірше ніж тепер, так біла, що від землі підскакувало все тіло; а ми таки поїхали на ярмарок гурт скуповувать і тисячу биків купили. Та хіба це раз було. Ех, не знаєте ви тата. *(Утирає сльози.)* Таких хазяїнів мало світ родить.

СОНЯ *(до Золотницького)*. Ходім до тата... Ні, ви йдіть, а я покличу лікаря, та разом не пустимо і умовимо згодитись на операцію.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Добре. Я уговорю його. *(Пішов в одні двері, а Соня в другі.)*

Ява ІХ

ФЕНОГЕН (*сам*). Вони умовлять, вони не пустять! Діти! Щоб Терентій Гаврилович не побачив новий товар? Ха! Та він рачки сюди прилізе, та скоріше він умре. Де ж таки? Жде тих овець, як свята, зна, що вони тут, і він їх послухає, буде лежать! Ніколи в світі!

Входе Соня і лікар.

Ява Х

Феноген, лікар і Соня.

ЛІКАР. Я, єй-богу, не знаю, що робить з таким чоловіком, як ваш тато! Не пускать його, коли він так уперто хоче вийти, це для його природи однаково, що навмисне дратувать, тривожить, і він цим самим ще гірше себе розіб'є, ніж тим, що вийде.

ФЕНОГЕН. Святая правда! Їх удержать не можна... Я тридцять п'ять літ з ними не розрізнявся і знаю їх більш, ніж себе.

ЛІКАР. От бачите!

СОНЯ. А Господи! Невже ж вівці йому миліші, ніж життя?

ЛІКАР. Хазяйство або смерть — такий девіз!

СОНЯ. Там Петро Петрович, тато його послуха, ходім, попробуємо умовить!

Лікар. Попробуємо!

Вийшли.

Ява XI

ФЕНОГЕН (*сам*). Розумні слова: або хазяйство, або смерть! Велика правда! Земля, скот, вівці, хліб, комерція, бариші — оце життя! А для чого ж тоді, справді, і жить на світі, коли не мать цього нічого? Та краще гробаком нечувственим родиться, аніж такою людиною, що про хазяйство не дбає! Нехай Бог боронить, коли б у мене пропали ті гроші, що я маю, — зараз би повісився.

Входе Куртц.

Ява XII

Феноген і Куртц.

Куртц. Еті, день добрий!

ФЕНОГЕН. Здоровенькі були!

КУРТЦ. Еті, овса — готова. Зічас будіть шпаціровал перед окна.

ФЕНОГЕН. А почому купили?

КУРТЦ. Еті — ніпочом, руб десять, руб двадцать.

ФЕНОГЕН (*набік*). Виходить, Карло цапнув більше за мене, а я його лічив дурнем!

Входить Золотницький і лікар.

Ява XIII

Феноген, Куртц, Золотницький і лікар, а потім Соня, Марія Іванівна ведуть Пузиря.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. А?! Смерть за плечима, а він плаче, що його не пускають подивитись на овець.

ЛІКАР. Воюючий мечем од меча гинеть. Хазяйство — його меч, від нього й смерть. Так мусить бути, і не варт сперечатись!

Соня, Марія Іванівна ведуть Пузиря.

ПУЗИР. Бог з вами, що ви собі вигадали: лежи, коли вівці пригнали? Я не смертельний.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ (до лікаря). Ходім до Калиновича, він там скучає.

Хочуть іти.

ПУЗИР. Петро Петрович! Хіба вас не кортить подивитись на овець?

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Я зараз прийду.

Виходять з лікарем.

ПУЗИР. Здорові були, Карло Карлович!

КУРТЦ. Еті — я здоров, ошінь здоров. Спасибі! А ви, еті — нет... еті — пльохо.

ПУЗИР. Пройде! Ідїть до гостей! Соню, попроси Петра Петровича!..

Соня і Марія Іванівна вийшли.

Багато купили?

КУРТЦ. Еті — восьмиот.

ПУЗИР. Вісімсот? Тільки? Чого ж так мало?

КУРТЦ. Я, еті, не можіт покупал. Ярмарка, еті — да, село, еті — нет. Дома, еті, мушік продал, руб десят овса, а еті, берьот овса! Мушік берьот руб десят, плачіт, жена — плачіт, діті — плачіт.

ПУЗИР. Як, по рублю десять? Феноген купив — руб, а Чобот он купив — сімдесят п'ять копійок.

ФЕНОГЕН. При мені багато купця наїхало і ціна піднялась, тепер, певно, понижчала, бо вже накупились. Піду подивлюсь овечок. *(Вийшов.)*

КУРТЦ. Правда. Купса, еті — нет! А толко я не мошіт торговался: сказаль мушік руб десят, я, еті, платіл; сказан мушік, еті, руб двадцать, я, еті, платіл! Зашем торговалса, когда руб двадцать — еті завсем ніпочом. Еті... еті...

ПУЗИР. Ну, а якби сказав п'ять рублів?

КУРТЦ. Да! Да! Еті... Еті... да! П'ять не сказаль, еті — нет, сказаль руб десят, руб двадцать — болше не сказаль. Еті ніпочом. Мушік, еті плачіл. Я не торговал, еті — нет, еті — нікогда!

ПУЗИР. Е, вже як такий купець, то краще не купуй овець!

КУРТЦ. Еті — да! Я не купіл.

Входе Феноген.

ПУЗИР. Післязавтрього сам поїду з Феногеном.

КУРТЦ. Сам, еті — да!

ПУЗИР. Нехай проганяють овець. Мені важко сидіть.

КУРТЦ. Еті — да! Болной зовсем, не надо сматрил.

(Πίσησ.)

Ява XIV

Феноген і Пузир.

ФЕНОГЕН. Там приїхав урядник, хоче вас бачити.

ПУЗИР. Підожде. Оберни крісло до вікна. Так. О, овечки! Хороші... Єсть с кордюками... Худі, бідолаги. Нічого, одгодуємо. Восени чистої прибилі два карбованця на штуці... Так, Феноген?

ФЕНОГЕН. Шерсть, сало, солонина і шкури — я так думаю, що більше двох!

ПУЗИР. Бирі мої, бирі! Цкелей! У, ви славні биречки мої. Іш, як ідуть, мов військо перед генералом. Недурно Петро Петрович звав мене овечим генералом. Поклич Петра Петровича.

Феноген вийшов.

Ху-у-у! (*Витира ніт.*) Слава Богу, хоч у спині не болить так, як боліло, — певно, нарив прорвало всередину, і легше стало. Бирі, бирі, бирі... Мало купив дурний цей Карло.

Входе Харитон.

ХАРИТОН (*з дверей*). Феноген Петрович!

ПУЗИР. Чого тобі? Лізеш, не спитавши, чи можна.

Ява XV

Пузир, Харитон, потім Золотницький і Феноген.

ХАРИТОН. В передній нікого нема, я думав, я поспішав...

Пузир. Підожди, нехай вівці пройдуть. Не перебивай мені любоватися.

Входе Петро Петрович і Феноген.

Феноген тихо розмовляє з Харитоном.

Чого ви там сидите, Петро Петрович, подивіться, які овечки і по рублю десять. Мерщій же, послідні проходять. Бирі, бирі, бирюшечки, бирічки!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Худі дуже.

ПУЗИР. Нічого, зате молоді. Одгодуємо — два рублі на руб пользи. Отак треба хазяїнувать.

Входе лікар.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Правда!

ПУЗИР (*тяжко переводє дух*). Феноген, поверни мене на хату.

ФЕНОГЕН (*повертаючи крісло*). В Мануйлівці нещастя!

ПУЗИР. Що, тік згорів?

ФЕНОГЕН. Ні.

ПУЗИР. Слава Богу. А що ж там сталось?

ФЕНОГЕН. Бунт. Робочі Ліхтаренкові голову розбили.

ПУЗИР. Як?

ФЕНОГЕН (*до Харитона*). Розкажи, що знаєш.

ХАРИТОН. Почалось, кажуть, зранку. Мануйлівці, бачите, хотіли, щоб брали їх усіх щодня на роботу по такій ціні, як договорилися тоді, коли взяли в аренду їх наділи. А Ліхтаренко ніби ціну зменшив і тільки половину людей взяв на роботу. Ну, почався ґвалт! А тут строкові робочі за харчі почали ремствувать. Слово по слову, хтось налаяв поганим словом Ліхтаренка. Ліхтаренко вистрілив з револьверта. Чи ранив, чи вбив — не знаю. Тоді кинулись до Ліхтаренка, він не вспів утікати в контору, і хтось каменем розбив Ліхтаренкові голову. Тепер Ліхтаренко заперся в конторі і щохвилини палить в вікно з револьверта. Люде одступили, але похваляються підпалить двір і тік.

ПУЗИР. Ідоли! Пси! Феноген! Нехай зараз пошлють від мене телеграму губернаторові і ісправникові так: бунт робочих, убили управляющего, підпалили двір. Налякать їх — скоріше виїдуть. До речі, тут урядник, клич його сюди. А ти, Харитон, бери другого коня, скачи в Мануйлівку і вкруть назад, щоб я знав, що там робиться.

Феноген і Харитон вийшли.

Бачите, ви кажете лежать. Де ж мені влезать? От все сам зробив — і тепер аж легше. От урядник поїде в Мануйлівку, тоді я ляжу, спочину і завтра видужаю! Побачите!

Золотницький (до лікаря). От натура!

ЛІКАР. Нерви страшенно напружені. Я певен, що в нього налив лопнув і почалося зараженіє крові, замітьте — пропасниця б'є.

Ява XVI

Пузир, лікар, Золотницький, Феноген і урядник.

ПУЗИР *(до урядника)*. Чули, певно, про бунт в Мануйлівці?

УРЯДНИК. Чув зараз.

ПУЗИР. Прошу вас, беріть людей звідцілья і їдьте, будь ласка, в Мануйлівку зараз. Губернаторові і ісправникові посилаю телеграму.

УРЯДНИК. Мануйлівка не мого участка. Крім того, я маю друге важне порученіє. По ділу злосного банкрота Михайлова слідователь постановив сьогодні привести вас для допроса як обвиняємого в сокритїї дванадцяти тисяч овець. Получіть повістку. *(Подає.)*

ПУЗИР. Сокритіє?! Яке сокритіє?

УРЯДНИК. Не знаю.

ПУЗИР. Я приняв вівці від Петьки Михайлова на випас!

УРЯДНИК. Не знаю.

ПУЗИР *(витурає ніт)*. Я вам кажу! У мене свідки єсть.

УРЯДНИК. Предписано вручить повістку і сьогодні привести для допроса як обвиняємого...

ПУЗИР. Як привести?!

УРЯДНИК. Під караулом.

ПУЗИР *(піднімається)*. Під караулом?! Що ж це? *(Опускається в крісло.)* Світ перевертається, послідні часи наступили. *(До всіх з одчаєм.)* А? А? На випас дав

дванадцять тисяч овець, а слідователеві показав, що я переховую його вівці!.. Ах ти ідол, ах ти прахвост.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Та у тебе ж свідки, певно, єсть?

ПУЗИР. Аякже! Ах ти, ідол! Феноген, чуєш? Ти ж свідок?

ФЕНОГЕН. Своїми вухами чув, своїми очима бачив і знаю... Я присягну, що на випас.

ПУЗИР (*нервово часами витирає ніт*). Чуєте? Он які люде понаставали: прахвости із прахвостів, анафеми із анафем! Обмане, обікраде, заріже, ограбить, чортові душу продасть — аби гроші! Ні сорому, ні честі!.. Чи чувано коли про такі діла? Голяк масті Петька Михайлов, не маючи ні шеляга в кишені, умудряється брать гроші в банках, без грошей бере товари на фабриках, скрізь позичає, і всі дають! Багатіє не по дням, а по часам, тисячі бідолаг несуть йому гроші, як у банк, на проценти, а потім раптом шарах: банкрот! І такий злодій мошеник, грабитель тягне за собою в тюрму чесного, ні в чім не винуватого хазяїна! Ідольське... Прокляте діло!

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. На тобі лиця нема, іди приляж, ми діло обміркуємо.

ПУЗИР (*через сльози*). Петро Петрович! Рятуйте, рятуйте мою честь! Честь, честь мою топчуть в болото! Я двісті, триста тисяч дам залогу.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Все зроблю, заспокойся!.. (*Тихо*.) Брат Калиновича прокурор, він pomoже, справедливо полегшить твоє становище.

ПУЗИР. Так? Ох!.. (*Тихо*.) Скажіть, нехай рятує...

я надіюсь, я певен.

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Зараз візьму Феногена і їду до слідователя. Що можна, все зробимо.

ПУЗИР (*тихо*). Просіть від мене Калиновича... Нехай вибачить... Я дам благословення на шлюб з дочкою... (*Тяжко переводє дух, пропасниця його б'є, він витирає піт і говоре про себе.*) Обіщати можна все, аби вирятував... Обіцанка — цяцанка. (*До всіх.*) А будь ти проклят, вельзевулів ти син, Петька ти анафемович, бодай твоє тіло так розпалось, як твоє крадене багатство!

ЛІКАР. Годі вже! Ідіть приляжте і заспокойтесь.

ПУЗИР. Піду, піду. (*Опираючись на Феногена, підводиться.*) І ви заспокойтесь, обійдеться без операції — нарив прорвало. Одно погано: пропасниця причепилась... Нічого, пройде, і завтра я таки поїду з тобою, Феногенушка, вівці купувать.

ФЕНОГЕН. Поїдемо, поїдемо!

ПУЗИР (*іде й стає*). Ага!.. Скажи, Феноген, Карлу, що одна овечка, з послідніх, біленька з кордючком, має поранений хвостик; друга, чорненький лоб, шкандибає на праву задню ножку. Нехай Карло обдивиться, щоб часом не згинули, — шкода худоби і потеря...

Пішли.

ЛІКАР (*до Золотницького*). Два-три дні — і смерть!

УРЯДНИК. А що ж мені робить, що я скажу слідователеві?

ЗОЛОТНИЦЬКИЙ. Скажіть слідователеві, що Терентій Гаврилович одібрав повістку від смерті і скоро дасть

показаніє перед Богом.

Завіса.